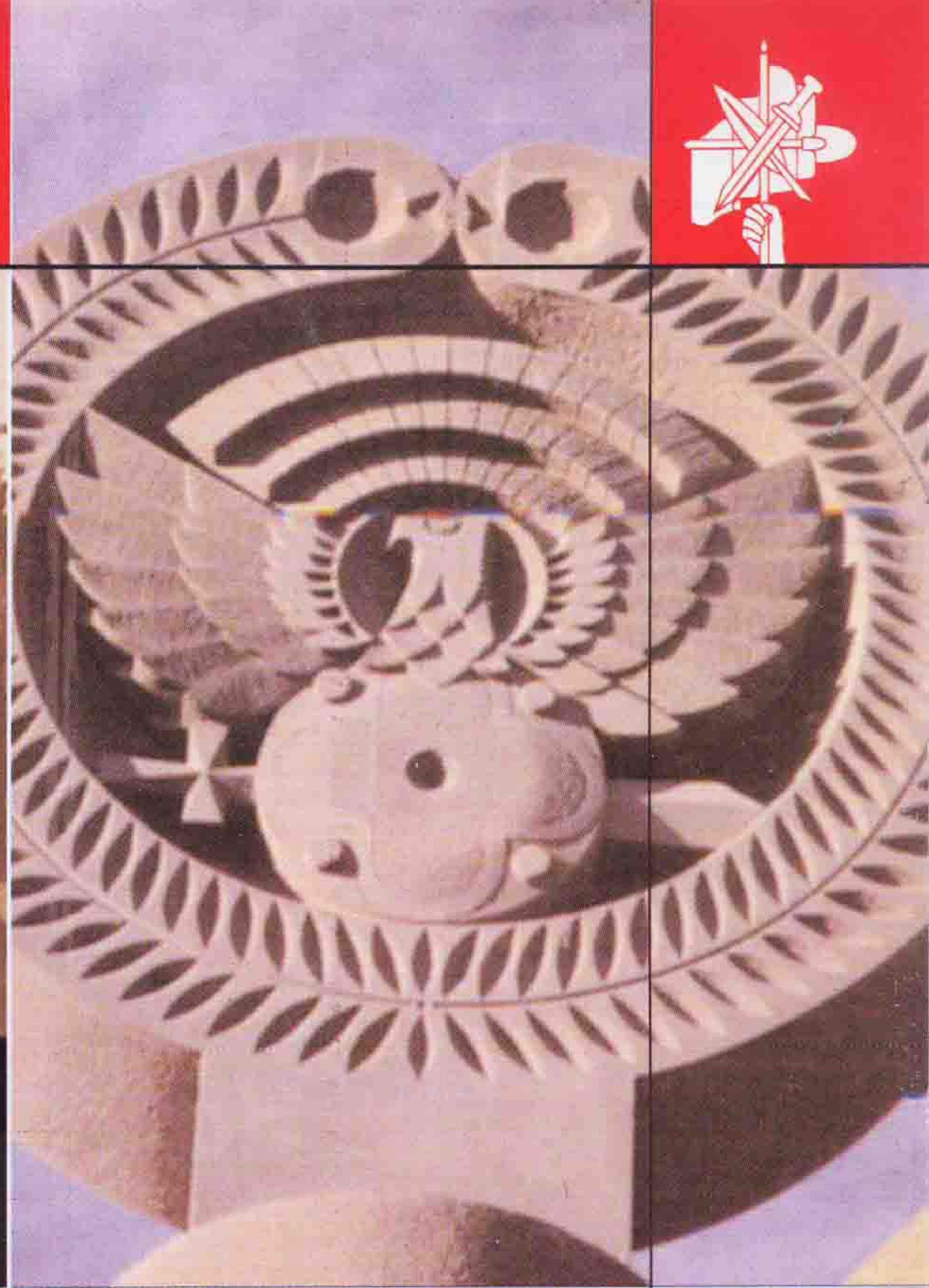
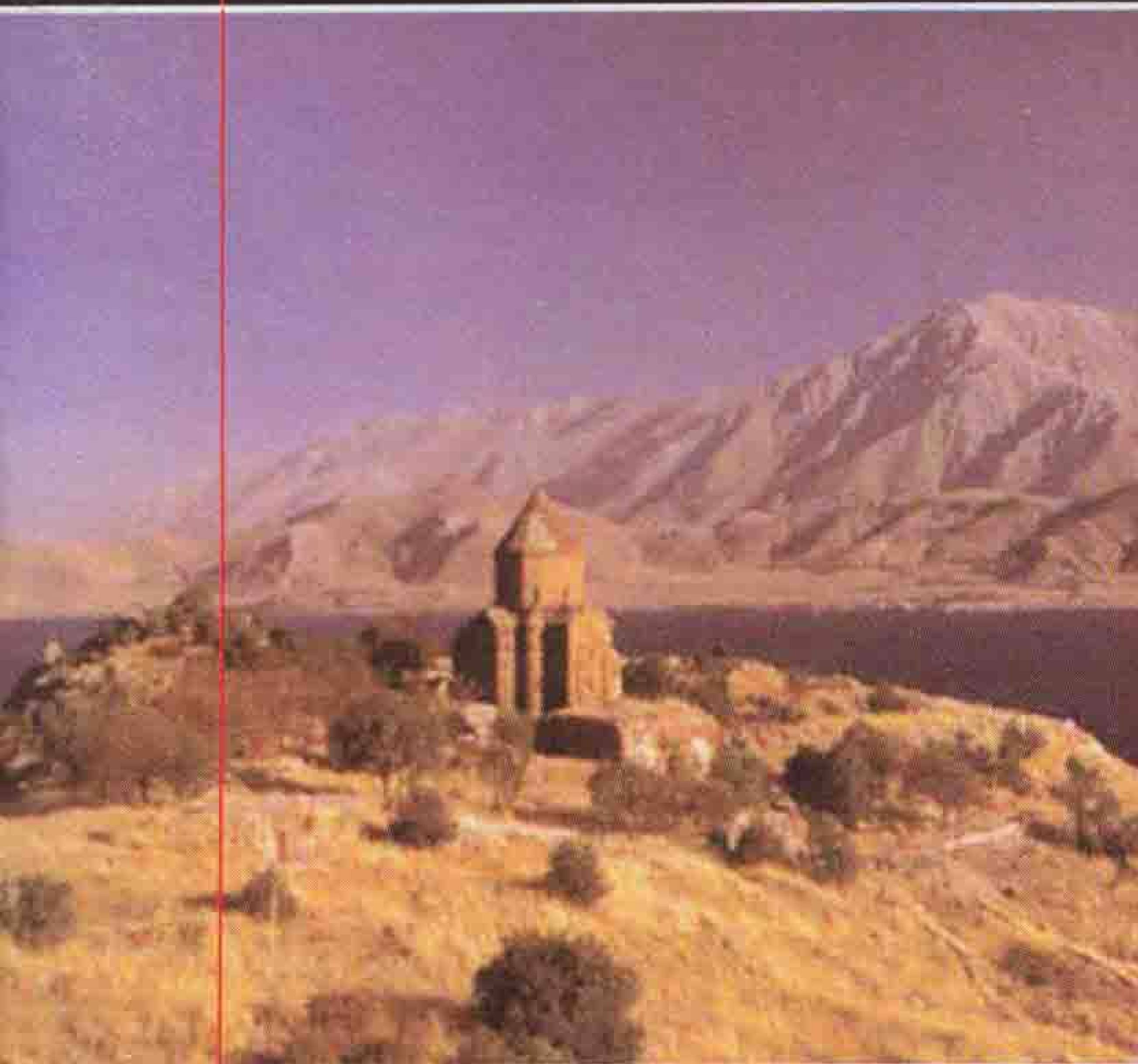

ՀՅԴ Պատգմաբեր

Delegates to the 1907 Stuttgart Congress.

ԴՐՈՇԱԿ

Հունիս N6 (1609)

2009

«Դրօշակ»

ամենամսյա պաշտոնաթերթ
Հայ Հեղափոխական Դաշնակցության

Հիմնադիր՝ ՀՅԴ

Գլխավոր խմբագիր՝
Ռուբեն Հովսեփյան

խմբագիր՝ Կ. Խանլարյան
Համակարգչային շարվածքը՝
Ս. Խաչատրյանի
Ձեռավորումը՝ Մ. Հովսեփյանի

Ոճը՝ Ս. Փարթամյանի

Գրանցման վկայական 897

Երեւան, 375010, Միեր Մկրտչյան 12/1
Հեռ. 521 876
Էլ. փոստ. droshak@arf.am

Տպագրությունը՝ «Բավիղ» ՍՊԸ-ի

“Droshak” monthly,
ARF dashnaksoutiun publication

Editor-in-Chief: **Rouben Hovsepien**

12| 1 Mher Mkrtchian, Yerevan, 375010
Tel. 521 876
e.mail: droshak@arf.am

Խմբագրական

Լիարժեք այլընտրանք 2

Կլոր սեղան

Հայաստանի և Թուրքիայի միջև ճանապարհների
վերաբացման առևտրահարստական հիմնախնդիրները 4

Տեսական

Ազգայնություն քե՞ Ազգայնականություն 15

Պատմական

ՀՅ Դաշնակցության մուսֆը Սոցիալիստական
ինտերնացիոնալ. Շոտլանդի միջազգային
սոցիալիստական համաժողովը 24

Տարածաբան

Ճանաչությունը Նորաշենի եկեղեցու
հիմնախնդրի մասին 32

Նյութեր թուրք դաշնաբանների համար

Վանը հին ու նոր կոստրաձների միջև 40

Ռեդիլիկ

Այս դասը, բարեկամներս, ե՞րբ ենք սովորելու 42

«Դրօշակ»-ը 100 տարի առաջ

Արթնն 45

Նոր գրքեր

«Եռաբլուր»

Պատկերասրահ

Նինա Հայ-Արսյան 48

Լիարժեք այլընտրանք

Քաղաքական կոալիցիայից Գազնակցութեան դուրս գալու մասին ՀՅԴ Գերագոյն Մարմնի հրադարակած յայտարարութեան մէջ (2009 թ. ապրիլի 27), ընդհանուր բնորոշումներով, ամրագրուել է ընդդիմական ուժի մեր վարձագիծը, այն է՝ Հայաստանի քաղաքական դաշտում հանդէս գալ որդէս լիարժեք այլընտրանք:

Լիարժեք այլընտրանք լինելու քաղաքական կեցուածքը, ըստ էութեան, ենթադրում է, ՀՅԴ արժեքային համակարգի հիման վրայ ձեւակերպել ռազմավարական սկզբունքներ, մշակել համադասասխան տրամաբանային դրոյթներ եւ ներկայացնել համակարգային փոփոխութիւնների բազմակողմանի դիտարկումներ:

Լիարժեք այլընտրանք դառնալու դժուար եւ խիստ դասասխանացու գործընթացում, նախատեսելի է, որ Գազնակցութեան քաղաքական քայլերը յաճախ կարող են չհամընկնել «ընդդիմութիւն» հասկացութեան հայաստանեան չափանիւշերին: Օրինակ՝ իշխանափոխութեան հարցը: Դառնալ ընդդիմութիւն, առաւել եւս լիարժեք այլընտրանք, նշանակում է դասասխանակամ լինել սահման-

լու իշխանութեան ամբողջական դասասխանացումներին: Այսօրու լի արդ ու բնական է ընդդիմադիր ուժի քաղաքական ձգտումը: Սակայն, Հայաստանի քաղաքական միջավայր իշխանափոխութիւնը դասկերացնում է լոկ գործադիր իշխանութեան, նախագահի կամ կառավարութեան հրաժարականով եւ կամ էլ խորհրդարանական վարձագիծ ընտրութիւններով: Իշխանափոխութեան այս եղանակները, փաստօրէն, նոյնանուն են քաղաքական յեղաշրջում հասկացութեան հետ, որը դիտարկուող կեանքում իրականացնում է արտաքին քաղաքական դասասխանների կտրուկ փոփոխութեան կամ ներքին քաղաքական բնականոն կեանքի խախտման հետեւանում: Նման իրավիճակի առաջացումը չի բացառում նաեւ Հայաստանում, որի դեմքում, ի թիւս քաղաքական միւս ուժերի, Գազնակցութիւնն էլ կը կատարի իր մարտավարական քայլերը՝ բարեյաջող իշխանափոխութեան ուղղութեամբ: Ներկայումս Հայաստանում այդպիսի իրավիճակ չկայ: Գազնակցութիւնը, որդէս լիարժեք այլընտրանքային ուժ, ձգտում եւ դասասխանում է սահմանադրօրէն նախատեսուած դասասխաններով սահմանելու ամբողջական իշխանութեան

ղեկը, որի համար, այս հանգրուանում, դեռևս երեք տարի ժամանակ ունի:

Վերցնենք մեզանում սարածուած մէկ այլ թիր ընկալում. քաղաքական միտքը, ընդդիմադիր կեցուածք աւելով, հասկանում է գործադիր իշխանութեան ամէն մի քայլի մերժումը, սեւացումը նրա ամէն մի մօտեցման, եթէ անգամ դրանք ճիշտ ու սեղին են: Իշխանութեան կողմից, փոխադարձաբար, ընդդիմութեան ամէն մի քարժ, ամէն մի խօսք որակում է որդէս հակադէմական, դաւաճանական: Դաւանակցութիւնը դայքարի դաւանում չի գործել ու չի գործելու բոլորէիկեան «ինչքան վաս, այնքան լաւ» մտակեցուածքով եւ սեւաբար, դայքարելով նմանօրինակ կարծրասիրտերի դէմ, սասարելու է քաղաքական դայքարի նոր մշակոյթի ձեւաւորմանը:

Մի տարօրինակ միջոց, մեր կարծիքով՝ սխալ կրեղօ եւս օրջանաւորում է Հայաստանի քաղաքական օրջանակներում: Մեր երկրում, ուր նոյնիսկ գործադիր իշխանութիւնները յաճախ եղել եւ են բազմասար եւ բազմաբեւեռ, շատ մարդիկ, չգիտես ինչու, կարծում են, թէ ընդդիմութիւնը դէմ է լինի բացարձակապէս միասար, միաւորուած եւ միջնակի իսկ գաղափարական կոռ կարգադրական ենթակայ: Ում գաղափարական հանգումները կամ քաղաքական հայեացքները համահունչ չեն ամենաձայնաւորականին, ամենակծու հայհոյողին, նա, անտարակոյս, համարում է ընդդիմութիւնը դայքեցնելու նոյնապէս սեղադրուած «ական»: Այսպէս չէ, եւ այդդիմութիւնը դէմ է լինի քաղաքական բնականոն, առողջ եւ անկաւեանդ դաւան: Պատմականօրէն ընդդիմադիր ուժերի համընդհանուր ձակաս ստեղծուել է այն երկրներում, ուր դարձեալ իշխանափոխութիւնը համարուել է գլխաւոր օրակարգ: Իշխանութեան դէմ ինքնաբերաբար չի ձեւաւորում ընդդիմադիր ձակաս, եթէ, յակապէս, առձակասուած եւ բեւեռացուած չէ գաղափարախօսական դաւան: Պարզ է, որ գաղափարական ընդհանրութիւններ գոյութիւն չունեն ՀՅ Դաւանակցութեան եւ ՀԱԿ-ը գլխաւորող առանցքային ուժերի միջեւ:

Այնուամենայնիւ ելնելով բազմակարծութեան սկզբունքից եւ տարբերութեան միաժամանակեայ գոյութեան իրաւունքից, համոզուած ենք, որ ՀՀԿ-ական դաւանողական եւ ՀՀԸ-ական ձայնաւորական բեւեռներից հեռու դէմ է ձեւաւորել ընդդիմութեան գաղափարական նոր բեւեռ, որի իրականացման համար, կը դաւանաւորուեն չափազանց դժուարին քայլեր:

Ինչ: Սա էլ, անխուսափելիօրէն, լիարժէք այլընտրանք դառնալու եւ քաղաքական լուրջ դայքար ծաւալելու անհրաժեշտ դայքաններից է:

Արդ փորձենք բնութագրել մեր դասկերացումները Դաւանակցութեան առաջիկայ գործունէութեան աստարտկներին, ազգամարական նոյնապէս եւ քաղաքական դայքարի մասին՝ ըստ հետեւեալի.

ա- Արտաքին քաղաքականութիւն. աչալուրջ հետեւողականութեամբ, մշտապէս դէմ է ուժադրութեան կիզակէտում դաւանել ՀՀ դիւանագիտական կորդուսի քայլերը՝ մեզ յուզող բոլոր ոլորտներում, մանաւանդ հայքորական եւ հայ-ադրբեջանական յարաբերութիւններում: Եթէ գործընթացները բախուեն մեր դիւանակիւնից բնորոշուած ազգային եւ դէմական շահերին, ապա դէմ է հնարաւոր ամէն բան անել կասեցնելու դրանք, ընդհուղ միջնակի գործադիր իշխանութեան հրաժարականի հարցի բարձրացում: Սա նշանակում է, որ Դաւանակցութիւնը, առաւել թափով, շարունակելու է արթուն դաւանել եւ առողջ քննադատողի իր դիւանակի կեցուածքը:

բ- Արտաքին քաղաքական դաւան. մեր օրէնսդիր ռեսուրսով, քարոզչական մեխանիզմով եւ քաղաքական որոշակի գործողութիւններով, ձգել ընտրական համակարգի առողջացմանը, դեմոկրատական օրէնքների համալրմանը եւ կիրառմանը, քաղաքացիական հասարակութեան կայացմանը: Անհրաժեշտ է Դաւանակցութեան նախաձեռնութեամբ ՀՀ քաղաքական կեանքում սահմանել «կենտրոն-ձախ» գաղափարական դաւան, սեւաբար փորձելով համախմբել, մէկ կողմից, չափաւոր ազգական հոսանքները (ՀՈԱԿ, «Շառանգութիւն», ԱԺՄ եւ այլն), իսկ միւս կողմից՝ սոցիալ-դեմոկրատական (Դեմ-Կուս), սոցիալիստական (ՀԱՄԿ) եւ կոմունիստական (ՀԿԿ) հոսանքները:

գ- Սոցիալ-տնտեսական բնագաւառ. առկայ իրավիճակում վեր հանել սոցիալական կարեւորագոյն հարցերը (արտադրութեան ոլորտ, հարկային համակարգ եւ այլն), գիտական հիմունքներով գնահատել կացութիւնը, մշակել բարեփոխման համալիր ծրագրեր եւ քարոզչական մեխանիզմներով ներկայացնել լայն հանրութեան ուժադրութեանը: Չուրախեալաբար ձեւաւորել արհեստակցական միութիւններ եւ աջակցել արդէն գործողներին, արժարձել սոցիալական քննադատութիւն եւ կազմակերպել սոցիալական շարժումներ:

Հայասանի և Թուրքիայի միջև Ճանապարհների վերաբացման առևտրասնեսական հիմնախնդիրները

Նոյեմբերի 23-ին ՀՅԴ Բյուրոյի «Քրիստափոր Միֆայելյան» կենտրոնում ՀՅ Գաճակագրության նախաձեռնությամբ տեղի ունեցավ «Հայասանի և Թուրքիայի միջև ճանապարհների վերաբացման առևտրասնեսական հիմնախնդիրները» թեմայով ֆննարկում:

Քննարկմանը ներկա էին ՀՅԴ ներկայացուցիչներ, ՀՀԿ խմբակցության ղեկավար Գալուստ Սահակյանը, ԱԺ ֆինանսավարչային և բյուջետային հարցերի մեծական հանձնաժողովի նախագահ Գագիկ Մինասյանը, ՀՀԿ խմբակցության անդամ Վարդան Այվազյանը, ԲՀԿ խմբակցության անդամ Վարդան Բոսանջյանը, «Ժառանգություն» խմբակցության ղեկավար

Սահակյանը, ֆինանսների նախկին նախարար Էդուարդ Սանդոյանը, սնեսազետներ և ուրիշներ:

ՀՅԴ Բյուրոյի անդամ, ՀՅԴ խմբակցության ղեկավար Վահան Հովհաննիսյանը բացման խոսքում նշեց, որ ուսումնասիրության հիմքում ֆաղափական ենթատեքստ չկա, այն միայն նոյազակ ունի դասասխանել հարցերին, թե Հայասան-Թուրքիա ցամաքային ճանապարհի կամ ճանապարհների բացման ժամանակ առևտրային, սոցիալական, սնեսական ինչ հետևանքներ կարող են լինել: Նրա խոսքով՝ «ֆուսբոլային դիվանագիտության» արդյունքում արհեստականորեն ճանապարհի բացման օրակարգ առաջացավ, սակայն դա մեր օրակարգը չէր, այլ Թուրքիայի, որովհետև Թուրքիան է փակել ճանապարհը, և բացելն էլ նրա գործն է: Այնուամենայնիվ, մեր առջև խնդիր է դրված, թե եթե ճանապարհը բացվեց, մենք ի՞նչ խնդիրներ ենք ունենալու, և որքանով են Հայասանում դասրաս դրա բացմանը թե՛ օրենսդրորեն, թե՛ սնեսական բաղադրիչներով, և անհրաժեշտ է այս խնդիրը ֆննարկել առանց ֆաղափական ենթատեքստի:

Քննարկվող հարցի առիթով ՀՅԴ զեկույցը ներկայացրեց ՀՅԴ Բյուրոյի անդամ Գավիթ Լոֆյանը:

Հետխորհրդային շրջանում Հայաստան-Թուրքիա փոխհարաբերությունները սկսվեցին Հայաստանի անկախությունից անմիջապես հետո Թուրքիայի կողմից Հայաստանի պետության ճանաչմանը, սակայն Թուրքիան տարբեր պատճառներով մերժեց Հայաստանի հետ պաշտոնական դիվանագիտական հարաբերություններ հաստատել: Ավելին, 1993 թվականին Թուրքիան քաղաքական նկատառումներով փակեց Հայաստանի հետ իր սահմանները:

Հայ-թուրքական սահմանի վերաբացումը հատկապես վերջին մի քանի տարիների ընթացքում գտնվել է բազմաթիվ տնտեսագետների ուշադրության կենտրոնում, ովքեր փորձել են գնահատել սահմանի վերաբացման ազդեցությունը մի շարք տնտեսական ցուցանիշների վրա: Նման ուսումնասիրություն առաջին անգամ իրականացվել է Պոլյակովի կողմից 2000 թվականին¹, որը կիրառել է ձգողականության մոդել:

Հետագայում Ֆրեյնկմանը, Պոլյակովն ու Ռեվենկոն² կիրառել են առևտրի բացության և ձգողականության մոդելները՝ հայկական առևտրային հոսքերի և ՀՆԱ-ի վրա Թուրքիայի հետ փակ սահմանի ազդեցությունը գնահատելու համար: Առևտրի բացության մոդելի կիրառումից ստացված արդյունքները ցույց են տալիս, որ փակ սահմանը զգալի ազդեցություն է ունեցել արտահանումների և ՀՆԱ-ի վրա:

Տնտեսական քաղաքականության և իրավական հարցերի հայ-եվրոպական խորհրդատվական կենտրոնը (AEPLAC) կիրառել է հաշվարկելի ընդհանուր հավասարակշռության մոդելը³՝ սահմանի բացման ազդեցությունը ՀՆԱ-ի և առևտրի հոսքերի վրա գնահատելու համար: Ուսումնասիրության արդյունքների համաձայն՝ սահմանի բացումը միջնաժամկետ հեռանկարում կհանգեցնի արտահանման 17,7 %, ներմուծման 13,0 % և իրական ՀՆԱ-ի 2,7 % աճի:

Հայ-թուրքական սահմանի վերաբացման հետևանքով առևտրի հոսքերի ծավալների աճի վերաբերյալ գնահատական է տրվել նաև Թորոսյանի, Գանգիձեի և Բեյրոքի⁴ կողմից, համաձայն որոնց՝ Թուրքիայից Հայաստան ներմուծումները կաճեն 50 %-ով, իսկ Հայաստանից Թուրքիա արտահանումները՝ 38 %-ով:

2006 թվականին հայ-թուրքական սահմանի վերաբացման խնդրին անդրադարձել է նաև Բաղրամյանը⁵, որն իր աշխատությունում կիրառում է նախորդ վերլուծություններից տարբերվող մոտեցում: Նա ենթադրում է, որ հայկական ու վրացական և թուրքական ու

իրանական սպառողները համապատասխանաբար ունեն նման նախապատվություններ: Այս ենթադրությունը հնարավորություն է տալիս գնահատել, թե ինչ կներմուծեն հայկական սպառողները Թուրքիայից և, նմանապես, ինչ կներմուծեն թուրքական սպառողները Հայաստանից: Ուսումնասիրության արդյունքները ցույց են տալիս, որ Հայաստանի ընդհանուր ներմուծումները կավելանան 4 %-ով, իսկ ընդհանուր արտահանումները՝ 4-12 %-ով:

Այս աշխատանքի նպատակն է բացահայտել ու որակել սահմանի վերաբացման առևտրատնտեսական հիմնախնդիրները և սահմանել դրանց առնչությամբ Հայաստանի դիրքորոշման նախընտրելի ուղիները: Դիտարկվում են երկու երկրների տնտեսության հիմնական հատվածներն ու դրանց համեմատությունը, ինչպես նաև ներմուծումների, արտահանումների ու արտադրության վրա ազդող կարգավորումն ու դրանց համեմատությունը, և տրվում են բացահայտված հիմնախնդիրների շուրջ եզրակացություններ: Տնտեսապես հարաբերականորեն ավելի մեծ ներուժ ունեցող երկրի հետ ապագա գործընկերությունը շահավետ դարձնելու համար անհրաժեշտ է՝ շուկայի մատչելիության առնչությամբ առնվազն հավասար պայմանների հաստատում, ներքին արտադրողների մրցունակության ու արդյունավետության բարձրացում և բա-

վարար խրախուսում և ներքին շուկայի պաշտպանությանն ուղղված օրենսդրության արդյունավետ կիրառում:

Ուսումնասիրության համար տեղեկատվական հիմք են հանդիսացել Առևտրի համաշխարհային կազմակերպության (ԱՀԿ) քարտուղարության առևտրի քաղաքականության վերաբերյալ հաշվետվություններն ու անդամների պարտավորությունների փաստաթղթերը, Համաշխարհային բանկի WITS⁶ և WDI⁷ տվյալների բազաներից հավաքագրված տվյալները, Եվրոպական հանձնաժողովի աշխատանքային փաստաթղթերը, Հայաստանի և Թուրքիայի պետական կառավարման մարմինների հաշվետվությունները, Economist Intelligence Unit հետազոտական և խորհրդատվական ընկերության, Տնտեսական համագործակցության և զարգացման կազմակերպության (ՏՀԶԿ) և Տնտեսական քաղաքականության և իրավական հարցերի հայ-եվրոպական խորհրդատվական կենտրոնի (AEPLAC) վերլուծական աշխատանքները և այլն:

Ներմուծումների վրա ազդող կարգավորում

Թուրքիայի մաքսատուրքերի առավելագույն դրույքաչափերի ամրագրման ցածր մակարդակը (բոլոր ապրանքների 50 %) չամրագրված դրույքաչափերը կամայականորեն փոփոխելու հնարավորություն է տալիս: Սա ներկայումս

Հայաստանի համար վերը նշված բացահայտ ոչ բարենպաստ դիրքից լավագույն ելքը Թուրքիայի հետ առնվազն արդյունաբերական ապրանքների մասով ազատ առևտրի համաձայնագրի համար բանակցելն է: Օ-ական մաքսատուրքերի երկկողմ պարտավորությամբ՝ Հայաստանը կապահովագրվի Թուրքիայի սակագնային դրույքաչափերի հնարավոր փոփոխություններից և կստանա շուկայի հավասար մատչելիություն: Գյուղատնտեսական ապրանքների առնչությամբ՝ նշված համաձայնագրում պետք է ներառել գործող դրույքաչափերը ապագայում չբարձրացնելու երկկողմ պարտավորություն:

գործող «օրենսդրական սակագների» կարգի հետ հնարավորություն է տալիս ընթացիկ խնդիրներ ունեցող և ամրագրման պարտավորություններից դուրս ցանկացած ճյուղի սակագնային լրացուցիչ պաշտպանություն տալ: Գործող ոչ արժեքային սակագների բարդ համակարգը կարող է արժեքային համարժեքներով ստանձնած պարտավորությունների խախտման հնարավորություն տալ: Գործող դրույքաչափերի

պարզ միջինը շատ բարձր է՝ 10 %, և դրանց 1/5 մասը 10 %-ից բարձր է, ինչը վկայում է սակագնային պաշտպանության բարձր մակարդակի մասին: Որտեղ ավելի շատ է կարևորվում տեղական արտադրությունը, պաշտպանությունը բարձր է՝ անկախ ապրանքների մշակման աստիճանից: Գյուղատնտեսական ապրանքների սակագները ամրագրվել են շատ բարձր մակարդակի վրա, իսկ ոչ գյուղատնտեսական ապրանքների ապագա անհրաժեշտ պաշտպանությունը «ապահովագրվել է» դրանց մեծ մասի սակագների չամրագրմամբ: Մաքսային այլ հարկերն ու վճարները բավական բարդ են, և ամբողջական կիրառման դեպքում՝ մաքսատուրքերը, հարկերն ու վճարները միասին որոշ ապրանքների համար կարող են գերազանցել ամրագրված սակագնային դրույքաչափը:

Հայաստանի համար վերը նշված բացահայտ ոչ բարենպաստ դիրքից լավագույն ելքը Թուրքիայի հետ առնվազն արդյունաբերական ապրանքների մասով ազատ առևտրի համաձայնագրի համար բանակցելն է: Օ-ական մաքսատուրքերի երկկողմ պարտավորությամբ՝ Հայաստանը կապահովագրվի Թուրքիայի սակագնային դրույքաչափերի հնարավոր փոփոխություններից և կստանա շուկայի հավասար մատչելիություն: Գյուղատնտեսական ապրանքների առնչությամբ՝ նշված համաձայնագրում պետք է ներառել գործող դրույքաչափերը ապագայում

չբարձրացնելու երկկողմ պարտավորություն:

Թուրքիան առևտրի իր հիմնական գործընկերոջ՝ ԵՄ-ի հետ ունի մաքսային միության ռեժիմ, և նշված երկկողմ համեմատությունը Թուրքիայի հետ առևտրի համար միայն նվազագույն հիմքեր է տալիս, քանի որ նույնիսկ դրույթաչափերի հավասար պայմանների դեպքում հայկական արտահանողները թուրքական շուկայում կբախվեն ԵՄ արտահանողների արտոնյալ մրցակցությանը: Արդյունքում, Թուրքիայի հետ առնվազն արդյունաբերական ապրանքների ազատ առևտրի բանակցումը Հայաստանի համար կլինի ճիշտ ռազմավարություն:

Թուրքիայի հետ հետագա առևտրային գործընկերությունը պետք է նաև դիտարկվի ԵՄ-ի հետ նրա պարտավորությունների և ԵՄ-ի հետ Հայաստանի ձեռք բերած համաձայնությունների համատեքստում: Եթե Հայաստանը վայելում է ԵՄ-ի Արտոնությունների ընդհանրացված համակարգի (GSP+) շրջանակներում ԵՄ-ի համապատասխան շուկաների արտոնյալ մատչելիություն, ապա սկզբունքորեն դա պետք է տարածվի նաև Թուրքիայի շուկաների վրա: Մինչ ազատ առևտրի համաձայնեցումը կամ որպես դրան այլընտրանք՝ պետք է ձեռք բերվի Թուրքիայի հետ GSP+ արտոնյալ կարգավիճակ (Թուրքիայի արդյունաբերական ապրանքների մաքսատուրքերի գործող սակագների միջինը կնվազի 4,8 %-ից 2,8 %՝

Շրջաններում արտադրական և/կամ արտահանման աջակցության նպատակով Թուրքիայի որոշ ներմուծումների նկատմամբ տուրքերի և հարկերի զիջումները կարող են հանգեցնել ներմուծող ոլորտներին տրվող հատուկ լրավճարների: Այդ զիջումները կարող են առնչվող ապրանքների դեպի Թուրքիա արտոնյալ արտահանման հնարավորություն հանդիսանալ: Հայաստանը պետք է դիտարկի Թուրքիայի այս աջակցության փորձը՝ շրջանների զարգացման ծրագրերի շրջանակներում առանձին ճյուղերի աջակցելու հնարավորության և շրջանների զարգացման անհրաժեշտության առումով: Թուրքիայում կիրառվող նշված հատուկ լրավճարներից ապագայում Հայաստանին հասցվող վնասի դեպքում՝ դրանք պետք է քննարկվեն երկկողմ խորհրդակցությունների ժամանակ:

Հայաստանում նույն ապրանքների գործող սակագների միջինի 2,3 %-ի դիմաց):

Հայաստան-ԵՄ-Թուրքիա առևտրի խաչաձև հարաբերությունների այս ամբողջ համատեքստում կարևոր է ծագման կանոնների խնդիրը: ԵՄ-ի և Թուրքիայի հետ անհրաժեշտ է ծագման բարենպաստ կանոններ բանակցել՝ արտադրական գործընթացում ավելացված արժեքի կուտակման շահավետ տարբերակներով հնարավոր առավելագույն թվով ապրանքախմբեր ընդգրկելու և արտոնություններից կամ ազատ առևտրից առավելագույնս օգտվելու նպատակով: Թուրքիայի առևտրային տարբեր համաձայնագրերի ներքո ծագած արտոնյալ կանոնները հիմնված են մշակման աստիճանի կամ ավելացված արժեքի չափանիշների վրա՝ կուտակման հնարավորությամբ: Երկկողմ կուտակումը կիրառվում է արտոնությունների ընդհանրացված համակարգի (GSP տրամադրող երկրի բաղադրություն) և երկկողմ առևտրային համաձայնագրերի ներքո: Թուրքիան Համաեվրոպական ծագման կուտակման համակարգի մասնակից է, որը թույլ է տալիս ապրանք արտադրելու համար այդ գոտում ցանկացած երկրից նյութերի օգտագործում՝ պահպանելով արտոնյալ ծագումը: Համաեվրոմիջերկրածովյան կուտակման համակարգը մեկ այլ օրինակ է: Գործընկեր երկրների միջև կուտակումը կարող է կիրառվել, եթե ծագ-

ման կարգավիճակի ստացման մեջ ներգրավված երկրների ու ներմուծող երկրի միջև կիրառելի է նմանատիպ ծագման կանոնների վրա հիմնված ազատ առևտրի համաձայնագիր:

Թուրքիայի մաքսային ընթացակարգերը արդիականացվել են GUMSIS (մաքսային անվտանգության համակարգ, ռիսկերի վերլուծության գործընթաց և հակամաքսանենգության գործունեության փորձագիտություն) և BILGE (մաքսային բոլոր ընթացիկ ընթացակարգային պահանջների կատարման համար մշակված համակարգ) համակարգերի ներդրմամբ: Բոլոր մաքսային գործարքների 99,9 %-ը կատարվում են էլեկտրոնային ձևով: Մաքսային հայտարարագրման ձեվաչափը համապատասխանեցվել է ԵՀ-ում օգտագործվող «մեկ վարչական փաստաթղթի» (SAD) հետ: EUR.1 կամ EUR.MED տեղաշարժի հավաստագիր է պահանջվում ոչ ԵՀ այն երկրներից ներմուծումների համար, որոնց հետ Թուրքիան ունի ազատ առևտրի համաձայնագրեր: Ներմուծման մաքսային կետով անցումը տևում է առավելագույնը 24 ժամ (եթե բոլոր պահանջված փաստաթղթերը կարգին են), անկախ տրանսպորտի տեսակից:

Շրջաններում արտադրական և/կամ արտահանման աջակցության նպատակով Թուրքիայի որոշ ներմուծումների նկատմամբ տուրքերի և հարկերի զիջումները կարող են հանգեցնել ներմուծող ոլորտներին տրվող հատուկ լրավճարների:

Այդ զիջումները կարող են առնչվող ապրանքների դեպի Թուրքիա արտոնյալ արտահանման հնարավորություն հանդիսանալ: Հայաստանը պետք է դիտարկի Թուրքիայի այս աջակցության փորձը՝ շրջանների զարգացման ծրագրերի շրջանակներում առանձին ճյուղերի աջակցելու հնարավորության և շրջանների զարգացման անհրաժեշտության առումով: Թուրքիայում կիրառվող նշված հատուկ լրավճարներից ապագայում Հայաստանին հասցվող վնասի դեպքում՝ դրանք պետք է քննարկվեն երկկողմ խորհրդակցությունների ժամանակ:

Թուրքիայի սակագնային և արտոնյալ սակագնային քվոտաների կիրառումը հակասում է ոչ սակագնային սահմանափակումներ չկիրառելու պահանջին: Գործող կարգը նաև դրանց անարդարացի բաշխման հնարավորություն է թողնում: Երկիրը կիրառում է նաև քանակական սահմանափակումներ: Թուրքիայի ներմուծման լիցենզավորման համակարգը ունի թափանցիկության խնդիրներ: Ազատ առևտրի համաձայնագրի դեպքում այս խնդիրները նույնպես կարող են մասամբ լուծվել: Այլապես, դրանք պետք է դիտարկվեն երկկողմ բանակցությունների ժամանակ՝ քվոտաների և քանակական սահմանափակումների հետ կապված առավելագույն բարենպաստ մոտեցում ստանալու, իսկ ներմուծման լիցենզավորման հետ կապված՝ ընթացակարգերի հնարավոր պարզեցման նպատակով:

Թուրքիան ունի լավ ձևավորված հակագնացման համակարգ, ինչը նախատեսում է ոչ շուկայական տնտեսություններից ներմուծումների առավել

բարդ ու ոչ բարենպաստ կանոններ և պետական մարմնի սեփական նախաձեռնությամբ դիտարկումներ: Թուրքիան ունի նաև լավ ձևավորված պաշտպանական միջոցների համակարգ: Կիրառվող միջոցները կարող են շուկայից դուրս թողնել ներմուծողին: Թուրքիայի հակագնացման համակարգի հետ կապված բանակցությունների ժամանակ պետք է քննարկել գնագցման որևէ մտահոգությունների վաղ փուլում դիտարկման և Հայաստանը որպես շուկայական տնտեսություն ընդունելու հարցերը, իսկ պաշտպանական միջոցների հետ կապված՝ ներմուծումների որևէ մտահոգությունների վաղ փուլում դիտարկման հարցերը: Պետք է բանակցությունների ժամանակ քննարկել և համաձայնեցնել համատեղ խորհուրդ ստեղծելու անհրաժեշտությունը, ինչը հետագայում կհանդիպի՝ ընթացքում առաջացած բոլոր խնդիրների առաջ քննարկման համար:

Թուրքիայի հակագնացման համակարգում ստեղծվել է ներմուծումներում անարդարացի մրցակցության գնահատման խորհուրդ, որը բաղկացած է Գյուղատնտեսության ու գյուղական հարցերի նախարարության, Արդյունաբերության ու առևտրի նախարարության, Պետական պլանավորման կազմակերպության ենթաբարտուղարության, Մաքսային ենթաբարտուղարության, Թուրքիայի պալատների ու ապրանքահումքային բորսաների միության, Գյուղատնտեսության պալատների միության

ներկայացուցիչներից և Ներնուծումների գլխավոր տնօրինության համապատասխան վարչության պետից: Խորհուրդը մշակում է բոլոր որոշումներն ու առաջարկությունները և դրանք ներկայացնում է առևտրի հարցերով պատասխանատու պետնախարարի հաստատմանը: Գործում են վերջնական որոշված հակազնագցման 93 տուրքեր:

Հայաստանի կարևորագույն իրավունքներից է վնաս հասցնող ներմուծումներից ներքին արտադրողների պաշտպանությունը: Չնախատեսված առևտրային կարգավորմանն առնչվող տեխնիկական մեթոդները բավական բարդ են, իսկ Հայաստանի պատասխանատու մարմինները ունեն փորձի պակաս: Պետք է անհրաժեշտ բարձրության հասցվեն համապատասխան մարմինների կարողությունները և առնչվող գործընթացների իրականացման մեխանիզմների արդյունավետությունը՝ կապված հակազնագցման, լրավճարների փոխհատուցման և պաշտպանական միջոցների հետ:

Հայաստանում ներմուծումների և արտահանումների տարբերությունը, որպես ՀՆԱ-ի մաս, մոտ 3 անգամ ավելի մեծ է, քան Թուրքիայում: Բացասական առևտրային հաշվեկշռի մեծացումը մտահոգություն է ընթացիկ հաշվի բացասական հաշվեկշռի դեպքում՝ կապված վերջինիս ֆինանսավորման հնարավոր բարդությունների հետ: Իրադրության բարդացման դեպքում կարող

Հայաստանի կարևորագույն իրավունքներից է վնաս հասցնող ներմուծումներից ներքին արտադրողների պաշտպանությունը: Չնախատեսված առևտրային կարգավորմանն առնչվող տեխնիկական մեթոդները բավական բարդ են, իսկ Հայաստանի պատասխանատու մարմինները ունեն փորձի պակաս: Պետք է անհրաժեշտ բարձրության հասցվեն համապատասխան մարմինների կարողությունները և առնչվող գործընթացների իրականացման մեխանիզմների արդյունավետությունը՝ կապված հակազնագցման, լրավճարների փոխհատուցման և պաշտպանական միջոցների հետ:

Հայաստանում ներմուծումների և արտահանումների տարբերությունը, որպես ՀՆԱ-ի մաս, մոտ 3 անգամ ավելի մեծ է, քան Թուրքիայում: Բացասական առևտրային հաշվեկշռի մեծացումը մտահոգություն է ընթացիկ հաշվի բացասական հաշվեկշռի դեպքում՝ կապված վերջինիս ֆինանսավորման հնարավոր բարդությունների հետ: Իրադրության բարդացման դեպքում կարող են սահմանափակվել ներմուծումները՝ օգտվելով այդ նպատակներով հատուկ մշակված ԱՀԿ վճարային հաշվեկշռի խնդիրների հետ կապված դրույթներից:

են սահմանափակվել ներմուծումները՝ օգտվելով այդ նպատակներով հատուկ մշակված ԱՀԿ վճարային հաշվեկշռի խնդիրների հետ կապված դրույթներից:

Թուրքիայի պետական գնումների համակարգը դառնում է ավելի պարզ ու արդյունավետ: Կան մրցույթների օտարերկրյա մասնակիցների հստակորեն սահմանված իրավասություններ և ընթացակարգերի թափանցիկություն: Թեև մրցույթների տեղական մասնակիցներին տրվող գնային արտոնությունը (15 %) կարող է ոչ բարենպաստ վիճակում թողնել մրցակիցներին՝ Թուրքիայի մեծածավալ պետական հատվածի բազմատեսակ գնումները կարող են

մոտ հարևանությամբ դիտվել որպես լավ հնարավորություն:

Թուրքիան օգտագործում է փոխհամաձայնեցված առևտրի գործելակերպի երկու հիմնական տեսակ՝ բարտեր կամ փոխադարձ գնումներ և հատուցում: Առաջինը հիմնականում օգտագործվում է այն երկրների հետ, որոնք ունեն թերզարգացած բանկային համակարգ կամ արտարժույթի դժվարություններ: Հատուցումը համաձայնություն է, ըստ որի որևէ ապրանքի կայուն փոխարկելի արտարժույթով գնման դեպքում մատակարարը կհատուցի հետագա-

Թուրքիայում գոյություն ունեն 20 ազատ գոտիներ: Ազատ գոտիներում գործող կազմակերպությունների համար կան մի շարք ֆինանսական խթաններ: Դրանք ներառում են մաքսատուրքերից ու նման այլ վճարներից, կորպորատիվ հարկից, եկամտահարկից և ավելացված արժեքի հարկից ազատումը, շահույթի փոխանցման նկատմամբ և արտարժույթային գործառնությունների համար սահմանափակումների բացակայությունը: Ներդրողներն ազատ են նաև կառուցելու իրենց անձնական շենքերն ու շինությունները, չնայած որ ազատ գոտիներում կան գրասենյակային տարածքներ և պահեստներ, որոնք տրվում են վարձակալության` մատչելի գներով:

Ազատ գոտիներում գործող կազմակերպությունների համար սահմանված արտոնությունները կարող են բավականին էժան դարձնել այդ կազմակերպությունների կողմից թողարկվող արտադրանքը, ինչը կարող է վտանգ ներկայացնել Հայաստանի համար` այդ գոտիներից դեպի Հայաստան էժան ապրանքների մեծ հոսքերի դեպքում: Մյուս կողմից, Հայաստանի համար լավ հնարավորություն կարելի է համարել այդ գոտիներում արտադրվող այն ապրանքները, որոնք չեն արտադրվում Հայաստանում:

յում, օրինակ` կզնի վերջնական արտադրանքը, եթե մատակարարվել է տեխնոլոգիա, հումք կամ բաղադրամաս:

Արտահանումների, արտադրության և առևտրի վրա ազդող կարգավորում

Թուրքիայում գործում են բազմաթիվ միջոցներ, որոնց նպատակն է զարգացնել թուրքական արտադրության և արտահանման ներուժը: Նշված միջոցներից է ար-

տահանման ֆինանսավորումը, որն իրականացվում է Թուրքիայի արտահանման վարկավորման բանկի (Թուրքական Էքսիմբանկի) կողմից: Բանկը 1987 թվականին հիմնադրված պետական հաստատություն է և Թուրքիայի արտահանման վարկավորմամբ զբաղվող միակ պաշտոնական կառույցն է: Դրա նպատակներն են թուրքական արտահանումների ծավալի ավելացումը, արտահանման համար նոր շուկաների ձևավորումը, միջազգային առևտրում թուրքական արտահանող-

ների տեսակարար կշռի մեծացումը, ապրանքների և ծառայությունների արտահանման բազմազանումը և թուրքական արտահանողներին, ներդրողներին և արտասահմանյան գործընկերներին աջակցության ցուցաբերումը: Թուրք Էքսիմբանկի վարկային ծրագրերի միջոցով ֆինանսական աջակցություն է ստացել Թուրքիայի տարեկան արտահանման ավելի քան 9 %-ը: Էքսիմբանկն աջակցում է արտահանողներին, արտահանման ուղղվածություն ունեցող արտադրողներին և արտասահմանյան ներդրողներին կարճաժամկետ, միջնաժամկետ և երկարաժամկետ արտահանման վարկավորման ծրագրերի միջոցով: Արտահանողների համար կարճաժամկետ ֆինանսական աջակցությունը հասանելի է նախաառաքումային և հետառաքումային փուլերում և տրվում է 360 օրով` նոր թուրքական լիրայով, և 540 օրով` արտարժույթով: Առևտրային բանկերին թույլատրվում է գանձել տարեկան մինչև 1 % տարբերավճար (spread)` ՆԹԼ-ով վարկերի համար, և 0,5 % տարբերավճար` արտարժույթով վարկերի համար: 2006 թվականին ընդհանուր վարկերի 67 %-ը տրվել է առևտրային բանկերի, և 33 %-ը` Էքսիմբանկի միջոցով: 2006 թվականի վերջի դրությամբ, արտահանման կարճաժամկետ վարկերը կազմել էին Էքսիմբանկի ընդհանուր վարկերի 90 %-ը:

Էքսիմբանկը թուրքական արտահանողների, ներդրողների և

արտասահմանյան կապալառուների համար առաջարկում է նաև առևտրային և քաղաքական ռիսկերից ապահովագրման մի շարք ծրագրեր: Առևտրային ռիսկերն ապահովվում են էքսիմբանկի սեփական միջոցներով, մինչդեռ քաղաքական ռիսկերը սկզբունքորեն ապահովվում են կառավարության կողմից: Ապահովագրական վճարները տատանվում են 0,19 %-ից մինչև 4 %՝ առևտրային և քաղաքական ռիսկերի համար համատեղ, կամ 0,05 %-ից մինչև 4 %՝ միայն քաղաքական ռիսկերի համար:

Արտահանումների խթանման կենտրոնը, որ գործում է Արտաքին առևտրի ենթաքարտուղարության ներքո, արտահանման խթանման հիմնական պետական կազմակերպությունն է, որը որպես միջնորդ է հանդես գալիս օտարերկրյա ներմուծողների և թուրք արտահանողների միջև գործնական կապեր հաստատելու հարցում: Կենտրոնի գործունեությունը իրականացվում է հինգ հիմնական ուղղություններով՝ 1. հետազոտությունների համար վերապատրաստում, 2. առևտրային տեղեկատվություն, 3. հրապարակայնություն ու խթանում, 4. նախագծերի կառավարում և 5. միջազգային հարաբերություններ:

ՓՄՉ զարգացման պետական գործակալությունը աջակցում է ՓՄՉ-ներին հետևյալ հարցերում՝ ազգային և միջազգային ցուցահանդեսների մասնակցություն և

ղեկի արտասահման գործարար այցեր (ֆինանսավորվում է ծախսերի մինչև 50 %-ը, ընդհուպ մինչև 10.000 ՆԹԼ), արտահանման խթանման վարկեր և սեփական բրենդի ստեղծում: Գործակալությունը ՓՄՉ-ներին տրամադրում է նաև գործարար համապատասխանեցման մոդելներ: Սա մի մեխանիզմ է, որի միջոցով տեղական և արտասահմանյան ՓՄՉ-ները գրանցվում են տվյալների մեկ ընդհանուր բազայում, և այն վարող որակավորված ընկերությունը գնահատում է այդ ՓՄՉ-ների միջև համագործակցության հնարավորությունները:

Թուրքիայում գոյություն ունեն 20 ազատ գոտիներ: Ազատ գոտիներում գործող կազմակերպությունների համար կան մի շարք ֆինանսական խթաններ: Դրանք ներառում են մաքսատուրքերից ու նման այլ վճարներից, կորպորատիվ հարկից, եկամտահարկից և ավելացված արժեքի հարկից ազատումը, շահույթի փոխանցման նկատմամբ և արտարժույթային գործառնությունների համար սահմանափակումների բացակայությունը: Ներդրողներն ազատ են նաև կառուցելու իրենց անձնական շենքերն ու շինությունները, չնայած որ ազատ գոտիներում կան գրասենյակային տարածքներ և պահեստներ, որոնք տրվում են վարձակալության՝ մատչելի գներով:

Ազատ գոտիներում գործող կազմակերպությունների համար սահմանված արտոնությունները կարող են բավականին էժան դարձնել այդ կազմակերպությունների կողմից թողարկվող արտադրանքը, ինչը կարող է վտանգներ կայացնել Հայաստանի համար՝

այդ գոտիներից դեպի Հայաստան էժան ապրանքների մեծ հոսքերի դեպքում: Մյուս կողմից, Հայաստանի համար լավ հնարավորություն կարելի է համարել այդ գոտիներում արտադրվող այն ապրանքները, որոնք չեն արտադրվում Հայաստանում:

Թուրքիայում ներդրումային խթաններ տրվում են Ներդրումների աջակցության ծրագրի (ՆԱԾ) շրջանակներում: ՆԱԾ-ի նպատակն է խրախուսել և ուղղորդել ներդրումները՝ երկրում զարգացման տարածաշրջանային անհամաչափությունները նվազեցնելու և զբաղվածության նոր հնարավորություններ ստեղծելու համար՝ օգտագործելով ավելի բարձր ավելացված արժեքով տեխնոլոգիաներ: ՆԱԾ-ի շրջանակներում աջակցություն ստանալու նպատակով պոտենցիալ ներդրողները պետք է դիմեն ներդրումների խթանման սերտիֆիկատ ստանալու համար: ՆԱԾ-ով նախատեսված խթանները հետևյալն են. 1. սահմանված մաքսատուրքերից ազատում ներմուծված այն մեքենաների և սարքավորումների նկատմամբ, որոնք ներդրումային ծրագրի մաս են կազմում, 2. ներմուծված և տեղական գնված մեքենաների ու սարքավորումների ԱԱՀ-ից ազատում, 3. վարկի տոկոսադրույքի որոշակի տոկոսային կետերի չափով աջակցություն և 4. էլեկտրաէներգիայի ծախսի աջակցություն՝ զբոսաշրջության բնագավառում ներդրումների և հաստատու-

թյունների համար: Թուրքիան էլեկտրաէներգիայի 20-50 % ծախսերի չափով աջակցություն է տրամադրում այն ընկերություններին, որոնք հիմնադրվել են մեկ շնչի հաշվով 1500 \$ կամ ցածր ՀՆԱ ունեցող և սոցիալ-տնտեսական զարգացման բացասական ինդեքս ունեցող մարզերում:

Թուրքիան ունի պետական աջակցության ինը ծրագիր, որոնցից մի քանիսը միայն ՓՄՁ-ների համար են: Դրանք են Հետազոտական և զարգացման ծրագրերի, Շրջակա միջավայրի պաշտպանության միջոցառումների, Ցուցահանդեսներին մասնակցելու, Միջազգային մասնակցությամբ տեղական ցուցահանդեսներ կազմակերպելու, Շուկայի ուսումնասիրության, Արտասահմանում խանութներ գործարկելու, Արտաքին ոլորտային առևտրի ընկերություններում զբաղվածությունը խթանելու, Մասնագիտական վերապատրաստման և Թուրքական ապրանքանիշները խթանելու և թուրքական ապրանքների հեղինակությունը բարձրացնելու համար պետական աջակցություն:

Թուրքիան առաջարկում է նաև աջակցության հինգ լրացուցիչ ծրագրեր՝ տարածաշրջանների զարգացման նպատակով, կազմակերպված արդյունաբերական գոտիներին առաջարկվում են սուբսիդավորված արդյունաբերական տարածքներ, ենթակառուցվածքներ՝ ներառյալ տրանսպորտային ու հաղորդակցման միջոցները, և

Հայ-թուրքական սահմանի վերաբացումից և երկրների միջև դիվանագիտական հարաբերությունների հաստատումից հետո Թուրքիայում հայկական դիվանագիտական ծառայությանը կից առևտրական ներկայացուցիչը կամ ներկայացուցչությունը կարող է մեծապես օգտակար լինել թե՛ հայկական արտահանողների և թե՛ Հայաստանի պետական մարմինների գործունեության համար:

Արտահանման խթանման գործում մեծապես կարևորվում է Ջարգացման հայկական գործակալության արդյունավետ աշխատանքը: Անհրաժեշտ է մշակել արտահանման խթանման ծրագրեր՝ մասնավորապես կապված արտահանման վարկավորման և ապահովագրության հետ, որի իրականացման համար պատասխանատու կլինի Ջարգացման հայկական գործակալությունը:

սուբսիդավորված վարկեր: 2003-2006 թվականների ընթացքում տրված վարկերի ընդհանուր ծավալը կազմել էր 175,9 մլն. \$:

1965 թվականին մեկնարկած փոքրամասշտաբ արդյունաբերական շենքերի/շինությունների ծրագրով 2003-2006 թվականների ընթացքում տրամադրվել է 103,9 մլն. \$-ի չափով վարկ՝ ուղղված սահմանակալից արհեստանոցների կառուցմանը: 2006 թվականի վերջի դրությամբ կառուցվել էին 403 շենքեր/շինություններ և 88025 արհեստանոցներ:

ՓՄՁ-ների արդյունավետությունը բարձրացնելու և ընդհանուր արտադրության մեջ դրանց ծավալը մեծացնելու նպատակով ՓՄՁ զարգացման պետական գործակալությունը մատուցում է ծառայություններ՝ կապված արտադրության, շուկայաբանության, որակի վերահսկողության և այլնի համար:

«Տեխնոլոգիական զարգացման գոտիների մասին» օրենքը խթանում է տեխնոլոգիական զարգացման գոտիներում բարձր/առաջատար տեխնոլոգիաների օգտագործումը և տեխնոլոգիաների կամ համակարգչային ծրագրերի մշակումն ու արտադրությունը, ինչպես նաև հետազոտական և զարգացման հարակից կարողությունները՝ համալսարանների, հետազոտական ինստիտուտների և արտադրողների միջև համագործակցության միջոցով: Ֆինանսական աջակցություն է տրվում, այլոց շար-

քում, հողի գնման, ենթակառուցվածքի և վարչական շենքերի կառուցման համար: Մինչև 2013 թվականը գործում են եկամտահարկից և կորպորատիվ հարկից ազատումներ: Գոտիներում աշխատող հետազոտողները, համակարգչային ծրագրերի ճարտարագետները և հետազոտական ու զարգացման աշխատակազմը նույնպես ազատված են բոլոր տեսակի հարկերից մինչև 2013 թվականը:

«Արդյունաբերական գոտիների մասին» օրենքը նպատակ ունի խրախուսել տեղական և օտարերկրյա ներդրումները՝ առաջարկելով մի շարք խթաններ և ներդրողների համար վերացնելով բյուրոկրատական քաշքշուկները: Արդյունաբերական գոտիները ստեղծվում են Նախարարների խորհրդի կողմից՝ Արդյունաբերության և առևտրի նախարարության առաջարկության հիման վրա: Դրանք ստեղծվում են Արդյունաբերական գոտիների հարցերի հա-

մակարգող կոմիտեի սահմանած վայրերում: Նախարարությունը ֆինանսավորում է հողատարածքի ձեռք բերումը և արդյունաբերական գոտիների կառուցման համար անհրաժեշտ ենթակառուցվածքի նախապատրաստումը:

Ինչպես կարող ենք տեսնել, Թուրքիայում կան ներդրումների խթանման բազմաթիվ ծրագրեր, որոնց զգալի մասը ուղղված է արտահանման ուղղվածություն ունեցող ընկերությունների զարգացմանը: Դրանցով տրամադրվող հնարավորություններից արդյունավետ կերպով օգտվելու դեպքում թուրքական կազմակերպությունները (հատկապես ՓՄՁ-ները) կարող են զգալիորեն նվազեցնել իրենց գործառնական ծախսերը և, հետևաբար, ավելի մրցունակ գտնվել ինչպես ներքին, այնպես էլ միջազգային շուկաներում:

Ավելին, ներդրումային մի շարք ծրագրեր ուղղված են տարածաշրջանային անհամաչափ զարգացումը հարթելուն: Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ Թուրքիայի արևելյան շրջանները իրենց զարգացման մա-

կարդակով բավականին զիջում են արևմտյան շրջաններին, ապա սանձանակում է, որ պետական աջակցության և արտոնությունների զգալի մասը կուղղվի նաև Հայաստանի հետ սահմանամերձ շրջաններին:

Հայ-թուրքական սահմանի վերաբացումից և երկրների միջև դիվանագիտական հարաբերությունների հաստատումից հետո Թուրքիայում հայկական դիվանագիտական ծառայությանը կից առևտրական ներկայացուցիչը կամ ներկայացուցչությունը կարող է մեծապես օգտակար լինել թե՛ հայկական արտահանողների և թե՛ Հայաստանի պետական մարմինների գործունեության համար:

Արտահանման խթանման գործում մեծապես կարևորվում է Ջարգացման հայկական գործակալության արդյունավետ աշխատանքը: Անհրաժեշտ է մշակել արտահանման խթանման ծրագրեր՝ մասնավորապես կապված արտա-

Մտավոր սեփականության իրավունքների պաշտպանության վերաբերյալ օրենսդրության արդյունավետ կիրարկման համար Թուրքիայի վարչական կարողությունները բավարար չեն, ինչը հանգեցնում է խախտումների, ներառյալ՝ կեղծ ապրանքների բավականին բարձր մակարդակի, որոնք կարող են թափանցել նաև հայկական շուկա: Դա նաև կարող է հանգեցնել դեպի թուրքական շուկա արտահանվող ապրանքների նկատմամբ անօրինական մրցակցության: Հայաստանում մտավոր սեփականության իրավունքների պաշտպանության մակարդակը նույնպես բավականին ցածր է, ինչը հնարավոր է դարձնում Թուրքիայից մտավոր սեփականության իրավունքները խախտող ապրանքների ներմուծումը, ինչպես նաև դրանց շուկայահանումը Հայաստանում: Ուստի, անհրաժեշտ է Հայաստանում ներդնել մտավոր սեփականության իրավունքների պաշտպանության արդյունավետ համակարգ:

հանման վարկավորման և ապահովագրության հետ, որի իրականացման համար պատասխանատու կլինի Չարգացման հայկական գործակալությունը:

Թեև հակամրցակցային համաձայնությունները Թուրքիայում արգելված են, Մրցակցության պաշտպանության մարմնի խորհուրդն իրավասու է մի շարք դեպքերում թույլատրել այդ համաձայնությունները, ինչը կարող է չարաշահումների առարկա հանդիսանալ և վտանգավոր լինել հայ տնտեսվարող սուբյեկտների համար:

Մտավոր սեփականության իրավունքների պաշտպանության վերաբերյալ օրենսդրության արդյունավետ կիրարկման համար Թուրքիայի վարչական կարողությունները բավարար չեն, ինչը հանգեցնում է խախտումների, ներառյալ՝ կեղծ ապրանքների բավականին բարձր մակարդակի, որոնք կարող են թափանցել նաև հայկական շուկա: Դա նաև կարող է հանգեցնել դեպի թուրքական շուկա արտահանվող ապրանքների

նկատմամբ անօրինական մրցակցության: Հայաստանում մտավոր սեփականության իրավունքների պաշտպանության մակարդակը նույնպես բավականին ցածր է, ինչը հնարավոր է դարձնում Թուրքիայից մտավոր սեփականության իրավունքները խախտող ապրանքների ներմուծումը, ինչպես նաև դրանց շուկայահանումը Հայաստանում: Ուստի, անհրաժեշտ է Հայաստանում ներդնել մտավոր սեփականության իրավունքների պաշտպանության արդյունավետ համակարգ:

Անհրաժեշտ է վերանայել Հայաստանում պետական աջակցության ամբողջ համակարգը: Տրամադրվող աջակցության մեծ մասը կրում է սոցիալական կամ հանրային բնույթ, իսկ ՓՄՁ-ներին տրվող աջակցության չափը բավարար չէ: Պետք է մշակել համապատասխան ռազմավարություն, որով կսահմանվեն Հայաստանում պետական աջակցության հետագա ձևերն ու ուղղությունները: Մասնավորապես, կարևոր է դիտարկել արդյունավետության ու մրցունակության բարձրացմանը և տեխնոլոգիաների ներդրմանը, ինչպես նաև ՓՄՁ-ների

գործառնական ծախսերի նվազեցմանն ուղղված պետական աջակցության ընդլայնման հնարավորությունները:

Թուրքիան համարվում է բավականին անկայուն առևտրային գործընկեր, ինչի մասին վկայում են նաև ԱՀԿ վեճերի կարգավորման շրջանակում երկրի հանդեպ երրորդ երկրների կողմից բարձրացված խնդիրները, որոնց մի մասը երկար ժամանակ լուծում չի ստանում: Սա կարող է հանգեցնել հայկական արտահանողների նկատմամբ առևտրի ոչ արդար կանոնների կիրառմանը: Այս ամենը անհրաժեշտություն է առաջացնում Թուրքիայի հետ առևտրատնտեսական հարաբերությունները կառուցել ավելի կայուն և թափանցիկ հիմքերի վրա: Դա կարող է իրականացվել նաև երկրների միջև վեճերի կարգավորման առանձին մեխանիզմի ստեղծման շնորհիվ, որը կարող է գործել թե՛ ազատ առևտրի քննարկվող համաձայնագրի շրջանակներում և թե՛ առանձին:

(Շարունակելի)

1 E. Polyakov, "Changing Trade Patterns After Conflict Resolution in South Caucasus", World Bank paper, 2000.
 2 L. Freinkman, E. Polyakov, C. Revenco, "Armenia's Trade Performance in 1995-2002 and the Effect of Closed Borders: A Cross-Country Perspective", Armenian Journal of Public Policy, 1(2), March 2004 pp. 185-212.
 3 AEPLAC, Հայ-թուրքական սահմանների վերաբացման տնտեսական հետևանքները Հայաստանի համար, Ենթադրություններ արտաքին առևտրի վերաբերյալ, 2005 թ.:
 4 K. Torosyan, A. Gangidze, R. Beilock, "A Phased Strategy for Opening Armenia's Western Border", 2006.
 5 M. Baghramyan, "Estimating the Change in Trade Flows Between Armenia and Turkey if the Border is Open: Case Study Based on Georgia-Turkey and Armenia-Iran Trade", 2006.
 6 World Integrated Trade Solution (Համաշխարհային միասնական առևտրային գործիք):
 7 World Development Indicators (Համաշխարհային զարգացման ցուցանիշներ):

Ազգայնություն թե՞ Ազգայնականություն

Կարեն Խանյարեան

Սոյն եզրերը (տերմինները) տարբեր նշանակություն ունեն քաղաքական գաղափարաբանության բնագաւառում: Շփոթը կանխարգելելու նպատակ է հետապնդում սոյն նիւթը, որով փորձ ենք կատարել պատասխանել այն հարցին, թե գաղափարական ինչպիսի տարազ է կրում Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը կամ ի՞նչ է դաւանում Դաշնակցութիւնը՝ ազգայնութիւն թե՞ ազգայնականութիւն:

Երկու եզրերի տարբերակումը հիմնաւորելու համար նախ կարեւոր ենք համարում ներկայացնել տեսաբանների արդի մեկնաբանութիւնները: Ուսումնասիրութիւնները ցոյց են տալիս, որ արդի ժամանակաշրջանում քաղաքագէտների, փիլիսոփաների, սոցիոլոգների եւ պատմաբանների համեմատութեամբ, լեզուաբանները առաւել մեծ ուշադրութիւն են դարձրել ազգայնութեանը, որպէս ազգայնականութիւնից միանգամայն տարբեր գաղափարի: Կարծում ենք, որ սա տրամաբա-

նական երեւոյթ է լոկ այն պատճառով, որ եթէ անցեալ դարասկզբի ռասիստական, շովինիստական եւ նացիոնալիստական շարժումները հիմնականում շեշտը դնում էին ազգերի ռասայական ծագման վրայ, ապա Երկրորդ աշխարհամարտից յետոյ ազգային բացառիկութեան տարբեր շարժումներում հետաքրքրութիւն էր ցուցաբերում, ի թիւս այլ սուբյեկտի գործօնների, մաւել լեզուական ընդհանրութիւնների հարցի նկատմամբ: Հետեւաբար լեզուաբանների դիտադաշտում յաճախ է յայտնում նացիոնալիզմը, որի վտանգաւոր հետքերի դէմ գաղափարական բուռն պայքար են մղում ազգային առողջ մտածողութիւն ունեցող լեզուաբանները, նշելով ու ընդգծելով ազգայնութեան եւ ազգայնականութեան էական տարբերութիւնները:

Ազգային առողջ մտածողութեան ջատագով լեզուաբաններից է Ջոշուա Ֆիշմանը, ով դեռ 1968 թ. տեսաբանական լուրջ քննարկումների ընդմիջից բնորո-

Չոուա Ֆիշման

շել է ազգայնությունը որպես մարդասիրական գաղափար. «Յանկացած ազգ, որն ապրում է որոշակի աշխարհագրական միջավայրում, ունի իր աշխարհաքաղաքական տեսանկյունը եւ սոցիոմշակութային տեսանկյունը: Քանի դեռ որեւէ նոր ազգի աշխարհաքաղաքական սահմանները որոշում են քաղաքական անկախությամբ, ազգի պարտականությունն է ի մի բերել այդ ժողովրդի տարբեր հասարակականությունները, որ կարող են տեղատրուել նոր ազգի մէջ՝ նրա տնտեսական, քաղաքական, իրաւական, կրթական եւ այլ հասարակութիւնների միջոցով: Այսպիսի համարկման նպատակը եւ արդիւնքը՝ աշխարհաքաղաքականութիւնն եւ սոցիոմշակութային կերպով, համարում է ազգայնութիւն (nationalism)» (Fishman J., Ferguson C. and Das Gupta J., Nationality-Nationalism and Nation-Nationalism, Language Problems of Developing Nations, New York: John Wiley & Sons Inc., 1968):

Ֆիշմանը իր խորքային քննարկումներում կտրականապէս տարբերակել է ազգայնութիւնն ու ազգայնականութիւնը: Ազգայնութիւնը (nationalism), ըստ նրա, վերաբերում է մարդկանց որոշակի խմբից հաւաքական ինքնութիւն կազմելու ջանքին, ընդ որում, ազգի ձեւաւորումը պայմանաւորուած է ազգային գիտակցութեամբ: Ֆիշմանի համոզմամբ, ազգայնականութեան (nationalism) մտայնութիւնը նպատակաւորուած է սոցիոմշակութային համարկմանը, մինչդեռ ազգայնությունը ուշադրութիւն է դարձնում քաղաքական-աշ-

խարհագրական համարկմանը (նշուած աղբիւր):

Պէտք է ասել, որ Ֆիշմանի շեշտադրումը ազգ հասկացութեան քաղաքական-աշխարհագրական գործոնի վրայ, ըստ էութեան, համահունչ է ազգերի պատմական ձեւաւորման մասին Հ.Յ.Գ. բազմաթիւ տեսաբանների մօտեցումներին, իսկ ազգային գիտակցութեան նշանակութեան ընդգծմամբ, նրա տեսութիւնը մերձենում է Միքայէլ Վարանդեանի կողմից առաջադրուած «Հայրենիքի գաղափար»-ին: «Մի գաղտնիք կայ ազգայնութեան գաղափարի մէջ, որ երբեք չի դրսևորուում, որ խոյս է տալիս մեր դիտողութիւնից, գրում էր Վարանդեանը 1904 թ.,- մի գաղտնիք կայ, որ անելի բարձր է, անելի հարուստ, անելի խորունկ, անելի ընդարձակ, քան բոլոր բնորոշիչ գծերը, որ կարող ենք թուել՝ լեզու, կրօն, արիւնակցութիւն եւ այլն» (Վարանդեան Մ., Հայրենիքի գաղափարը, Բեյրութ, 1985, էջ 30): Այս տրամաբանութեամբ, հետեւաբար, Ֆիշմանի ազգայնութիւն-ազգայնականութիւն հասկացութիւնների կտրուկ տարբերակումը գերազանցապէս համընկնում է Հ.Յ.Գ. տեսական համոզումներին:

Լատինաամերիկեան որոշ հեղինակներ եւս կիսում են ազգայնութեան եւ ազգայնականութեան տարբերութեան Ֆիշմանեան կարծիքը. «Ազգայնութիւնը (nationalism) արտացոլում է աշխարհաքաղաքական ընդհանրութեան ըմբռնումը, մինչդեռ ազգայնականութիւնը (nationalism) արտայայտում է սոցիալ-մշակութային ընդհանրութեան հասկացութիւնը» (Bulletin of Latin American Research, Volume 23 Issue 2 Page 260-284, April 2004): Կարծում ենք, որ սոյն ուրուագծումը, առանձին վերցրած, խիստ նեղ եւ անձուկ է ազգայնութեան բնորոշման համար: Այդուհանդերձ, այս կարգի բնորոշումները նշանակալից են միայն այն առումներով, որ մի կողմից՝ սահմանում են ազգայնութեան եւ ազգայնականութեան տարբերութիւնը եւ միւս կողմից՝ ազգայնութեան հիմքում դնում են հայրենիքի գաղափարը, որին մենք իհարկէ լիարժէք կողմ ենք:

Այսպիսով՝ ազգայնութեան գաղափարի զանազան սկզբունքների տեսական ամրագրումներն ի մի բերելով, հնարաւոր է դառնում պարփակել մեր պատկերացումներն ընդհանուր գաղափարի մասին:

Ազգայնութեան արժէքային ոլորտում Հայրենիքի

գաղափարի կողքին, անհրաժեշտաբար եւ անխուսափելիորեն, յառնում է նաեւ Անկախութեան գաղափարը: Ահա ազգայնութեան այս երկու հիմնարար սկզբունքների սերտաճման մասին է վկայում մի այլ տեսարան՝ մարոկացի Մուստաուիին. «*Այնուամենայնիւ,-* ասում է նա 2006 թ.,- *մենք պէտք է փարբերակենք ազգայնականութիւնը ազգայնութիւնից, այսինքն՝ արժէքների, հասարակական և բնատրոփիւնների այն համակարգից, որը որոշակիորեն առնչում է քաղաքականապէս անկախ մի փարածքի շեղք բերմանը*» (Adil Moustauai, Morocco, “Language and Legislation”, CIEMEN (Escarrn International Centre for Ethnic Minorities and Nations), Working Papers 22, 2006): Հ.Յ.Գ. ազգայնութեան դիտանկիւնից պետութեան անկախութիւնը համարում է անփոխարինելի պայման. «*Իր հայրենի փարածքի վրայ իրարանջիւր ազգի գոյատեւման երաշխիքը անկախ եւ իրաւական պետականութիւնն է*» (ՀՅԳ Ծրագիր, 1998):

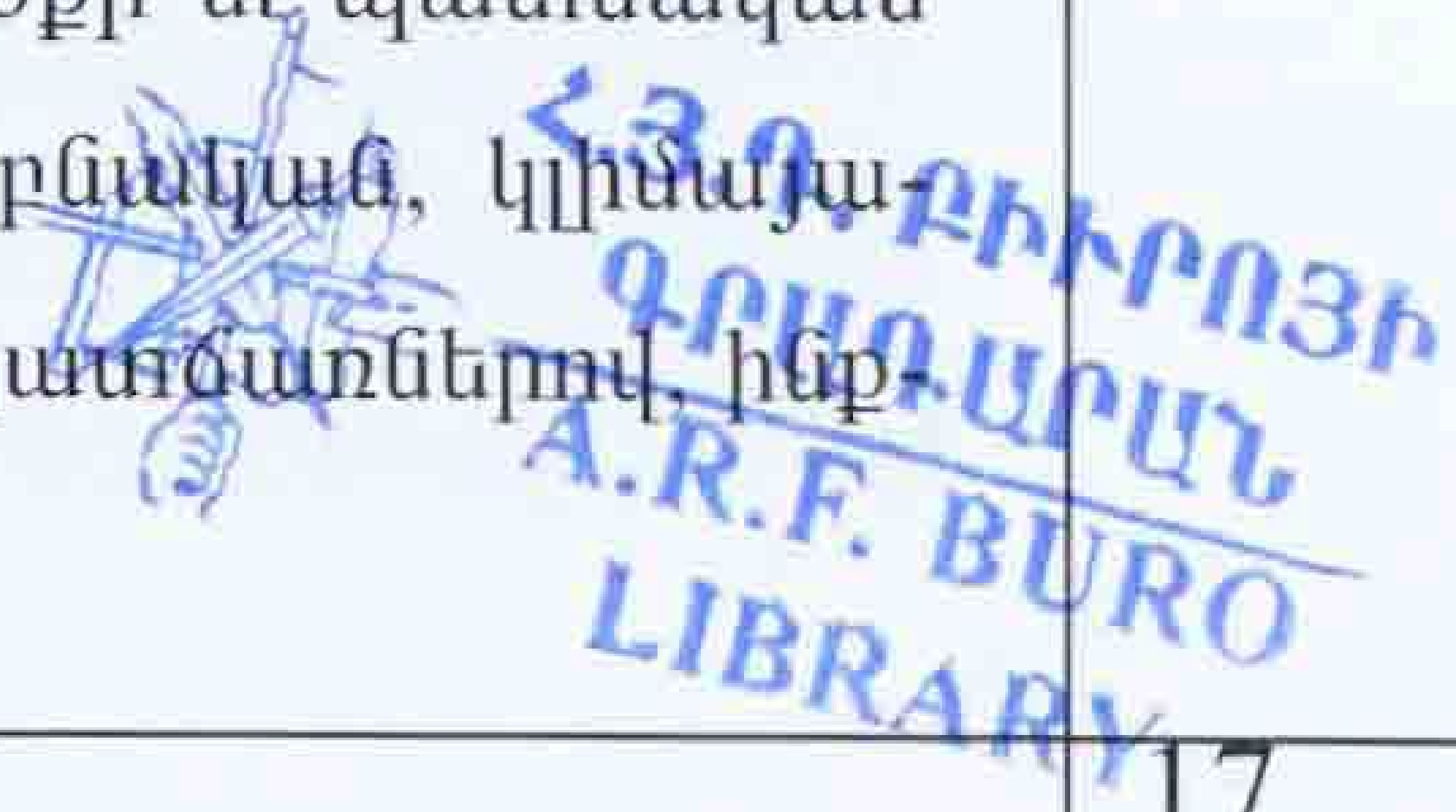
Ազգային գիտակցութեան եւ ազգի պատմական ձեւաորման գործընթացում հայրենի տարածքի, ազգային բնօրրանի գաղափարին առանձնապատուկ նշանակութիւն տալու իմաստով հետաքրքիր մեկնաբանութեամբ է հանդէս գալիս չինացի տեսաբան Ֆանգ Յու Վանգը: Նա, նշմարելով ազգայնութեան ու ազգայնականութեան խորքային տարբերութիւնները, ասում է. «*Այն դէպքում, երբ քաղաքական սահմանների հարցը առաւել ցայտուն է եւ առաւել ջանքեր են ուղղում դրանք շեղք բերելու եւ ամրացնելու համար, անկախ այդ սահմաններում ընդգրկուած բնակչութեան անմիջական սոցիոնշակութային բնութագրից, պէտք է նախապարտութիւնը փալ ազգայնութիւն տերմինին: Դեռ ատելին՝ ազգայնութիւնը վերաբերում է քաղաքական-աշխարհագրական այն հիմքին, որի վրայ իրականացում են էթնոսի եւ ազգութեան սոցիոնշակութային վերափոխումները*» (Fang-Yu Wang, “Nationalism without Linguism? Reevaluating the Chinese orthography in the context of language revitalization”, 2008.09.06):

Այս լրացումով Վանգը ոչ թէ թերաբժեւորում է ազգային գիտակցութեան ձեւաորման գործընթացում

սոցիալական եւ մշակութային գործօնների նշանակութիւնը, այլեւ վեր է հանում քաղաքական եւ աշխարհագրական տարածքի, հայրենիքի հիմնարար նշանակութիւնը, որն էլ համարում է ազգայնութեան եւ ազգայնականութեան էական տարբերութիւններից մէկը:

Ազգ հասկացութեան բնորոշման Հ.Յ.Գ. տեսութիւնը ներկայացուել է նրա գործող Ծրագրում, ուր ասում է. «*Հ.Յ.Գ աշնակցութեան համար ազգը՝ իբրեւ պատմական-մշակութային, լեզուական եւ ընկերային-քաղաքական ուրոյն ամբողջութիւն, հիմնական արժէք է եւ համամարդկային զարգացման ու հոգեմտաւոր բազմակողմանի հարստացման էական գործօն*», ուր «*...անհատը շեղք է բերում հոգեմտաւոր բարգաւաճման լայն հնարարութիւն...*» (ՀՅԳ Ծրագիր, 1998): Նկատելիորեն Գաշնակցութեան սոյն տեսութիւնը մօտենում է ազգայնութեան մասին Վանգի կողմից նշուած սահմանմանը: Հետաքրքիր է նաեւ Վարանդեանի մօտեցումը, որով նա ազգ եւ հայրենիք եզրերը որակում է որպէս համագորհասկացութիւններ: «*Երկու բառերի մէջ,-* գրում է նա,- *փարբերութիւնը ատելի շեւական է, քան թէ էական*» (Վարանդեան Մ., Հայրենիքի գաղափարը, Բեյրութ, 1985, էջ 30): Հ.Յ.Գ. վաստակաւոր մտատրական Վահան Նաւասարդեանը, նշուած *նոյնութիւնը* առաւել պատկերաւոր է բացատրում. «*Նոյնն են ազգն ու հայրենիքը,-* գրում է նա,- *ինչ որ մարդու մէջ մարմինն ու հոգին. առանց հոգու՝ նեխած դիակ է մարդու մարմինը, որ հող էր ու հող պիտի դառնայ, առանց մարմնի՝ անիմանալի մի էութիւն է մարդու հոգին...*» (Նաւասարդեան Վ., Հ.Յ.Գ. գաղափարաբանութիւնը, Բեյրութ, 1983, էջ 59-60): Տեսական այս մօտեցմամբ էլ, ի դէպ, մերժում է «մշակութային ազգ», «անհայրենիք ազգ» եւ «վիրտուալ հայրենիք» բուն նացիոնալիստական հասկացութիւնները:

Պէտք է նկատել, որ բազմաթիւ ազգայնական մտայնութիւններն էլ ազգայնութեան պէս կարեւորում են հայրենիքի գործօն դերն ու նշանակութիւնը, սակայն, ընդհանրապէս, խուսափում են նրա առանցքի շուրջ մշակել բացառիկութեան սկզբունք: Այս խուսափումը հիմնաւորում է նրանով, որ ազգային տարածքի եւ պատմական հայրենիքի առարկան, մակերեսի, բնական, կլիմայական եւ տարաբնոյթ այլ օբյեկտի պատճառներով, ինք

նին նեղացնում, սահմանափակում է բացառիկության սկզբունքի շրջագիծը: Նացիոնալիստների բացառիկության սկզբունքը գլխատրաբար սկիզբ է առնում ազգի ենթակայական, սուբյեկտիվ բաղադրիչներից: Ինչպե՞ս կարելի է, օրինակ, գերմանական հայրենիքի բնութեան շուրջ դրսևորել սնապարծության երեւոյթներ, եթէ դա առանձնաբար շատ էլ չի տարբերում հարեւան ազգերի հայրենիքների բնութիւնից: Կամ ինչպե՞ս կարելի է պնդել իտալական եկեղեցիների, պատմական կոթողների բացառիկության սկզբունքը, եթէ հարեւան ազգերի ճարտարապետության մէջ էլ գոյութիւն ունեն նմանատիպ առանձնայատկութիւններ:

Նոյնը կարելի է ասել նաեւ ազգի ռասայական ծագման մասին, եթէ, իհարկէ, շատ ազգերի պարագայում անաղարտ պահպանուած լինի այդ առանձնայատկութիւնը: Արդի նացիոնալիստական մտայնութիւնների համար ազգի ռասայական ծագման գործօնն էլ հազուադէպ է վերածում բացառիկության առարկայի: Դեռ անցեալ դարի կէսերին ռասայական առանձնայատկութեան եւ բացառիկութեան վրայ հիմնուած ազգայնականութիւնը դատապարտուեց տեսական սնանկութեան եւ անհեթեթութեան: Իսկ ներկայիս, գենետիկական գիտութեան զարգացման պայմաններում, իսպառ անճարակութեան է մատնում ռասայական բացառիկութեան պնդումը:

Դժուար չէ նկատել, որ մանաւանդ արդի ժամանակներում, զանազան ազգերի ազգայնական մտայնութիւններում բացառիկութեան սկզբունքները կայանում են լեզուական, մշակութային, բարոյահոգեբանական եւ կրօնական առանձնայատկութիւնների հէնքի վրայ: Ազգի կազմութեան ենթակայական առանձնայատկութիւնները տարբերուելով միւս ազգերի նմանատիպ բաղադրիչներից, կարող են համարուել բացառիկութեան, գերակայութեան, տիրապետութեան եւ նախապատուութիւնների «գլխատր պատճառ» եւ նոյնիսկ «բնական իրաւունք»: Ահա հենց սրան են ներկայումս ձգտում նացիոնալիստական մի շարք մտայնութիւններ:

Ազգ համակարգի երկու այլ էատարրերի կամ ազգային գիտակցութեան ձեւաորման հիմքում ընկած երկու այլ գործօնների, այսինքն՝ ազգային լեզուի եւ ազգի

քաղաքական ձգտումների միջեւ փոխյարաբերութեան եւ փոխներգործութեան հարցում չինացի տեսաբան Վանգը դարձեալ ուրուագծում է ազգայնութեան եւ ազգայնականութեան եւս մէկ տարբերութիւն. «*Ազգայնականութիւնը արտայայտում է լեզուի սոցիոմշակութային ֆունկցիան,- շեշտում է նա,- մինչդեռ ազգայնութիւնը արտայայտում է նաեւ լեզուի քաղաքական ֆունկցիան: Ի սկզբանէ ազգայնութեան համար լեզուի հարցերը միմիայն ինքնութեան հարցեր չեն, այլ՝ համախմբուածութեան եւ ներգործութեան*» (Fang-Yu Wang, “Nationalism without Linguism? Reevaluating the Chinese orthography in the context of language revitalization”, 2008.09.06):

Ազգայնականութեան եւ ազգայնութեան քաղաքական տարբերութիւնների մասին մէկ այլ ուշագրաւ մեկնաբանութիւն է տալիս նիգերիացի տեսաբան Օբուասին. «*Ազգայնականութիւնը ընդհանուր ինքնութեան հասկանութիւնը վեր է դասում այլ էթնիկական հակումներից եւ օրինապահութիւններից (loyalty),- գրում է նա 2007 թ.,- այնուամենայնիւ բացառիկութիւն, մարզինալութիւն, տիրապետութիւն եւ սակասապետութիւն պարտադրող ազգայնականութեանը հակադրում է ազգայնութեան գործօնը*» (Ifeoma Obuasi, Use of English Unit School of General Studies University of Nigeria, “English Language in a Nationistic State: The Crises of National Integration in Nigeria”, 3rd Global Conference: Pluralism, Inclusion and Citizenship in Salzburg, Austria, 16-18 November, 2007):

Տեսաբանութեան ասպարէզում առկայ են նաեւ տարբերակումների ձեւական եւ ծագումնաբանական բնութագրումները: Օրինակ, ըստ Լոնդոնի տնտեսագիտական դպրոցի փորձագէտ Ջոն Բրեւիլիի, «*արեւմտեան ազգերը արտադրել են արեւմտեան ազգայնութիւն (nationism), արեւելեան ազգերը՝ արեւելեան ազգայնականութիւն (nationalism)*»:- Գրել է նա 2006 թ. (www.hnet.org/~national/Breuilly.pdf):

Որոշ տեսաբաններ, սեփական ազգի առարկայական կենսափորձից մեկնելով, նկատառելի եզրակացութիւնների են յանգում: Այսպէս, Իռլանդիայի Հանրապետութեան խորհրդարանի պատմական բանավեճերի կայքէջում (կոչւում է՝ Historical Debates Website) կարելի է հանդիպել արդիական խորհրդածութիւնների՝ ազգայ-

նութեան եւ ազգայնականութեան էական տարբերութիւնների մասին: Այսպէս. «Մենք պէտք է սկսենք նոր քան մտածել կապուած Հիսթորիայի Իռլանդիայի հետ, - ասում է իռլանդացի տեսաբան, նախկին պատգամատուր, Իռլանդիայի լէյբորիստական կուսակցութեան ղեկավարներից մէկը՝ Դիկ Սպրինգը, 1992 թ.: - Մենք կարիք ունենք նոր հասկացութեան, որը կը սահմանի ազգութիւնը՝ ինչպէս նրա ժողովրդի իրատուները, այնպէս էլ նրա զբաղեցրած տարածքը: Հասկացութիւնը (concept), որ ես պատկերացնում եմ, կարող է կոչուել անէլի շուր ազգայնութիւն (nationism), քան ազգայնականութիւն (nationalism): Տանկացած քննարկում ազգայնութեան (nationism-ի) մասին պէտք է սկսել քաղաքացիութեան ելակէտից եւ առաջանալ մինչեւ անհատի իրատուները: Այն անէլի շուր կը վերաբերի մտքում եւ սրտում եղած սահմանին, քան երկրի վրայ գոյութիւն ունեցող սահմանին: Այն կը լինի անէլի շուր տալու, քան վերցնելու պրոցես, անէլի նպատակատուղուած մարդկանց ընդհանուր նպատակների շուրջ միատրեւու, քան վաղեմի արելութիւնը տարածելով, միմեանցից բաժանելուն: Ամենակարեւորը, ազգայնութեան առանցքային սկզբունքը պէտք է լինի այն, որ ազգութիւնը բաղկացած է մարդկանցից: Ազգայինը, նացիոնալիստերը երբէք ընդունելի չի համարի մարդկանց ոչնչացումը, ինչպէս որոշ ազգայնականներ, նացիոնալիստներ են դա անում: Ահա թէ ինչու մենք պէտք է սկսենք սկզբից...: Մեր ազգի այդքան շուր ընտանիքների ցան ու տառապանքը հրամայական են դարձնում, որ մենք սկսենք ամբողջ գործընթացը նորից: Այն հիմնատուր փոփոխութիւններ կը մտցնի մարդկանց վերաբերմունքի մեջ: Այն կը պահանջի ռիսկի դիմել: Այն կը նշանակի հինը դէն ներել, այնպէս որ մենք չենք կարողանայ թաքնուել մեր պատմութեան ցանկացած շեւի մեկնարանութեան երեւում: Այդ անելու ժամանակը հիմա է» (<http://historical-debates.oireachtas.ie/D/0415/D.0415.199202110006.html>):

Արդէն տասնամեակներ առաջ անկախացած, բայց սեփական հայրենիքի մի մասը կորցրած Իռլանդիայում, Սպրինգի առաջադրած ազգայնութեան գաղափարի սահմանման մէջ, ակնառու են ինչպէս քաղաքացիութեան եւ անհատի իրատուների հարցերը, այն-

Դիկ Սպրինգ

պէս էլ ամբողջական հայրենիքի գերխնդիրը:

Վերը նշում տեսաբանների տարաբնոյթ որոշ սահմանումները եւ բանաձեւումներն ամբողջապէս չէ, որ համընկնում են Հ.Յ.Դ. տեսական ընկալումներին, այնուամենայնիւ մէջբերելով դրանք, նպատակ ենք հետապնդում ընդգծելու խնդրոյ առարկայ երկու ըմբռնումների էական տարբերութիւնը:

Առանց խորանալու ազգի կազմութեան մասին Հ.Յ.Դ. տեսութեան մէջ, կը փորձենք բնութագրել Հ.Յ.Դ. տեսաբանական նախապատուութիւնը ազգայնութեան գաղափարի նկատմամբ:

Ազգը սոցիալական զարգացման լաւագոյն ձեւն է: Տեսական համընդհանուր ֆոնի վրայ, կարելի է պարզ տրամաբանութեամբ ապացուցել, որ ազգերի բնականոն զարգացումը պայմանաւորուած է ազգի սոցիալական առողջութեամբ: Փոխադարձաբար, կարելի է սոցիալական զարգացման հարցը կապել ազգային կենսունակութեան հարցին: Ազգը ազգային զարգացում կարող է ունենալ այն դէպքում, երբ ազատագրուել է սոցիալական անարդարութիւններից, երբ գոյութիւն չունեն շերտերի միջեւ դասակարգային ճեղքուածքներ, երբ հասարակութիւնը սոցիալապէս բեւեռացուած չէ: Միւս կողմից ազգը սոցիալական լիարժէք զարգացում

Հրանտ Տէր Աբրահամեան

չի կարող ունենալ, եթէ չլուծուած են մնացել նրա ազգային հիմնախնդիրները:

Ահա այս պարզ տրամաբանութեան հիման վրայ էլ դասական ազգայնականութիւնը, չկարողանալով առաջադրել սոցիալական հարցերի լուծման մեխանիզմներ, դադարում է համապարփակ գաղափարախօսութիւն լինելուց: Այս իսկ պատճառով ազգայնականութիւնը, անհրաժեշտաբար, կցում է սոցիալական համապատասխան տեսութիւնների, ընդհանրապէս այլակերպուելով ազգայնամոլութեան եւ բացառիկութեան այլ գաղափարախօսութիւնների: Պէտք է ասել, որ անցեալ դարասկզբին տեսութիւնների այսպիսի կցման փորձերը յանգեցրին իտալական ֆաշիզմի կամ գերմանական նացիզմի:

Ազգայնութիւնն էլ, ազգայնականութեան նման, առանձնաբար սոցիալ-քաղաքական զարգացման եւ ոչ մի հեռանկար չի կարող պարզել ազգի համար: Սակայն, ի տարբերութիւն նացիոնալիզմի, ազգայնութիւնը, որպէս առողջ ու շարժունակ գաղափար, ընդունակ է դիֆուզացուել, մերուել եւ համաձուլուել մարդկային արժէքների հիմքի վրայ ձեւաորոշուած մերձաւոր գաղափարների հետ եւ վե-

րածուել արժէքային կոմպակտ համակարգի բաղադրիչ մասնիկի: Ներկայումս ազգայնութեան եւ լիբերալիզմի գաղափարների դիֆուզիայի որոշ օրինակներ կարելի է գտնել եւրոպական մի շարք նացիոնալ-դեմոկրատական կուսակցութիւնների գաղափարախօսութիւնների մէջ: Գաղափարական դիֆուզիայի պատմական եւ արդիական առաւել յաջող օրինակներ կարելի է նշմարել եւրոպական սոցիալիստական, սոցիալ-դեմոկրատական եւ լէյբորիստական բազմաթիւ կուսակցութիւնների արժէքային համակարգերում, որտեղ ազգայնութեան գաղափարը համաձուլուել է դեմոկրատիայի, սոցիալական արդարութեան, մարդու իրաւունքների եւ քաղաքացիական ազատութեան սկզբունքների հետ եւ կազմել մարդկային արժէքների վսեմ համակարգ:

Քաղաքական միտքը Հայաստանում եւս ազգայնութեան գաղափարի եւ այլ մարդկային գաղափարների դիֆուզացման որոշ փորձարկումներ է կատարում: Թերեւս այսպիսի որոնումների ամենաթարմ օրինակներից կարելի է համարել Հրանտ Տէր Աբրահամեանի տեսաբանական վերլուծութիւնը, որով նա փորձում է ճանապարհի հարթել ազգային եւ ազատական արժէքների «սինթեզման» համար: «*Այն ուղղութիւնը*, - գրում է նա «*Ազատական ազգայնականութեան նախադրեալները*» յօդուածում, 2009 թ. մայիսի 7-ին, - *որը համադրում է ազգայինն ու ազատականը, դեռ իր յարակ սնունդ չունի Հայաստանում, բայց անպայման պէտք է ունենայ, եթէ Հայաստանի անկախութիւնը իրականութիւն է, այլ ոչ թէ ֆիկցիա*» (<http://www.7or.am/hy/news/2009-05-07/1933/>): Նրա այս ողջունելի փորձը օժտուած է տրամաբանական բաւարար լրջութեամբ, սակայն նրա մօտ եւս դրսեւորում է «ազգայնութեան» եւ «ազգայնականութեան» գաղափարների շփոթը, ընդ որում ոչ միայն եզրաբառային, այլեւ ընկալումային: Նա, թերեւս, այս շփոթի արդիւնքում զարմանում է ազգայնականութեան եւ ազատականութեան գաղափարների սինթեզման հարցում հայկական ազգայնականութեան անընդունակութեան հետեւանքով, եւ հարցի տեսաբանական պատճառները որոնում է միմիայն քաղաքա-տարածաշրջանային ոլորտներում: Մեզ մնում է եւս յիշեցնել, որ այս անընդունակութիւնը բնաւ էլ պատահական չէ եւ իրայատուկ չէ միայն Հայաստանին: Հայկական ազ-

գայնականներն էլ, ի թիւս աշխարհում իրենց միւս նացիոնալիստ գաղափարակիցների, սկզբունքային լուրջ վերապահումներ ունեն այլ գաղափարների հետ սին-թետիզմի հարցում: «Ազգայնականութիւնը,- ասում է «Հանրապետականը»,- ինքնին թելադրուած է ազգերի գոյութեամբ եւ որպէս այդպիսին՝ յաւիտենական արժէք է» («Հանրապետական», թիւ 1, 2003): Ինքն իրեն ազգ հասկացութեան հետ նոյնացնող եւ ըստ այնմ ինքն իրեն յաւիտենական արժէք համարող ազգայնականութիւնը այլ գաղափարների նկատմամբ միանգամայն տարբեր վերաբերմունք է դրսևորում: Նոյն «Հանրապետականը» վկայակոչելով իր գերմանացի գաղափարակցի տեսակետները, արժարժում է խիստ մերժողական դիտանկիւն դեմոկրատիայի գաղափարի նկատմամբ. «Համարել ժողովրդավարութիւնը բացարձակ արժէք,- մէջ է բերում գերմանական պահպանողականութեան խոշոր տեսաբան Բեռնարդ Վիլլմսի մտքերից,- նշանակում է ցուցաբերել մակերեսային մրսածելակերպ եւ ցանել քաղաքացիական պատերազմի սերմեր հասարակութիւնում» (Նշում աղբիւրը): Ազգայնականութիւնը եւ ժողովրդավարութիւնը արժութաբանական տարբեր հարթութիւնների վրայ գետեղման մօտեցումը ահա հենց այն սկզբունքային վերապահումն է, որ տեսականօրէն խոչընդոտում է դիֆուզացման գործողութիւնը:

Դատելով Հրանտ Տէր Աբրահամեանի յայտնած տեսակետներից, պէտք է ասել, որ «ազգային»-ը, որի եւ ազատականի համադրման մասին նախադրեալներ է մշակում նա, աղերս չունի դասական ազգայնականութեան հետ եւ չի էլ կարող ունենալ: Նրա «ազգային» հասկացութեան տեսական սահմանումները աւելի բնորոշ են ոչ թէ ազգայնականութեան, այլ ազգայնութեան առողջ գաղափարին:

Տարբեր ազգութիւնների քաղաքական գաղափարախօսութիւնների պատմութեան ուսումնասիրութիւնը թոյլ է տալիս ասելու, որ ազգայնականութեան մտայնութիւնը միշտ էլ ի վիճակի է ազգայնամոլութեան կերպափոխուել: Այս կապակցութեամբ աւելորդ չենք համարում մէջբերել հայ քաղաքական մտքի եւս մէկ վերլուծութիւն, որն առընչում է ազգայնամոլութեան գիրկը ընկնելու ազգայնականութեան բնական սայթաքման երեւոյթին: «Վերջին շրջանում,- գրում է «Նորավանք» գիտակրթական

հիմնադրամի վերլուծաբան Թամարա Վարդանեանը, 2005 թ.,- նոյնպէս քաղաքագէտների, հասարակագէտների շրջանում աշխոյժ քննարկումներ եւ բանավէճեր են ընթանում ազգայնականութեան որակման շուրջ: Մի կողմից՝ արդարացի է համարում իրենց մշակոյթը, լեզուն, ինքնութիւնը պահպանելու մարդկանց բնական ձգտումը, միւս կողմից՝ այս բնական մղումը յաճախ վերածում է սեփական ազգի գերարժեւորման, որը յանգեցնում է անհասարկութեան եւ խորականութեան (ընդգծումը մերն է,- Կ. Խ.)» (<http://www.noravank.am/am/?page=analitics&nid=116>):

Յաճախ շովինիզմի վերածուելու իր այս բնական յատկութեամբ եւս, ազգայնականութիւնը բաւականին ունակ է մերժելու մարդկային վսեմ արժէքները, ինչպիսիք են արդարութիւնը եւ ազատութիւնը: Հետեւաբար կ'առաջարկեինք Հրանտ Տէր Աբրահամեանին տերմինոլոգիական յստակեցումներ մտցնել իր տեսաբանութեան մէջ եւ «գուտ տեսական մի սխալի խիստ գործնական հետեւանք»-ներից հեռու մնալու համար, հաշուի

Թամարա Վարդանեան

առնել այն պարզ իրողութիւնը, որ ազգայնութեան գաղափարի եւ լիբերալիզմի համադրումն աւելի հաւանական է թոււմ, քան ազգայնականութեան գաղափարի դիֆուզիան ցանկացած այլ գաղափարի հետ:

Թէեւ, մեր համոզմամբ, սոցիալիզմն ու սոցիալ դեմոկրատիան տեսական առաւել մերձութիւն ունեն ազգայնութեան գաղափարին, քան՝ կոսմոպոլիտութեան ստորոգելիներով յաճախ բնութագրուող լիբերալիզմը:

Պատմական փորձով կարելի է եզրակացնել, որ նացիոնալիզմը միշտ էլ եղել է ոչ թէ ազատագրութեան (եւ մասնապացիա), այլ տիրապետութեան (դոմինացիա) գաղափարախօսութիւն: Նացիոնալիզմն են որդեգրել, հիմնականում, մեծապետական ռեժիմները, մի կողմից ասիմիլացնելու իրենց պետութեան մէջ ապրող էթնիկական փոքրամասնութիւններին, իսկ միւս կողմից՝ վարելու զարթոյական, ծաւալապաշտական քաղաքականութիւն հարեւան ազգերի նկատմամբ: Փոքր ազգերը, որոնք, չնչին բացառութեամբ, գտնուել են ազգային ճնշման տակ, բնականաբար, հեռու են մնացել նացիոնալիզմի մտայնութիւններից եւ արարել ազատագրութեան սեփական գաղափարներ:

Այնուամենայնիւ նրանց ազատագրական շարժումներն, անարդար կերպով, որակուել են «նացիոնալիստական» հենց այդ մեծապետական ռեժիմների կողմից: Որակումներ տուողի եւ պիտակաւորողի նոյն տխուր դերում են յաճախ հանդէս եկել նաեւ մարքսիստական եւ բոլշեւիկեան կուսակցութիւնները, որոնք, սերտաճելով ազգային շարժումների հետ, քաղաքական տարաբնոյթ պատճառաբանութեամբ, հայկական, լեհական, բուլղարական ազատագրական պայքարները անուանել են «նացիոնալիստական»:

Պատմականօրէն բնաւ պատահական չէ այն երեւոյթը, որ ազգային ազատագրական պայքար մղող ուժերը, բացայայտ կամ աներեւոյթ կերպով, յարում են արդարութեան հիմքի վրայ ձեւաւորուած զանազան գաղափարախօսութիւնների: Նոյնպէս պատահական չէ, որ լիարժէք անկախ պետութիւններում գործող եւ միմիայն ներազգային, ներպետական հարցեր ունեցող սոցիալիստական կամ սոցիալ-դեմոկրատական հոսանքները, պատմութեան մէջ, զօրակցել են ազգային ազատագրական շարժումներին:

Ազգայնութեան, արդարութեան, ազատութեան եւ յեղափոխականութեան գաղափարների համադրմանն եւ նրանց հիմքի վրայ ամբողջական գաղափարախօսութիւն խարսխելու ձգտումը ի սկզբանէ ի յայտ է եկել Հ.Յ. Գաշնակցութեան գաղափարախօսութեան ձեւաւորման պատմութեան մէջ:

Դեռեւս 1907 թուականին Հ.Յ.Գ. չորրորդ Ընդհանուր Ժողովում գաղափարախօսական եւ տեսաբանական բանավեճերի ժամանակ, Ռոստոմը հանդէս է եկել ինչպէս սոցիալիզմի, այնպէս էլ ազգայնութեան գաղափարի ջերմ պաշտպանի դիրքերից: «Մեր դասուած ազգայնութիւնը «մեղուականի» ու «մշակակաւնի» ազգայնութիւնը չէ,- ասում է Ռոստոմը Ընդ. Ժողովի նիստերից մէկում,- աշխատաւորական տեսակէտից մենք եղել ենք ու պիտի մնանք ազգային» (Գաղափարագրութիւն Հ.Յ. Գաշնակցութեան, Ա. հատոր - գաղափարաբանութիւն, 1997, էջ 206):

Անցեալ դարասկզբի այլ դաշնակցական տեսաբաններ եւս փորձեցին տեսաբանական հողի վրայ տարբերակել Հ.Յ.Գ. ազգայնութեան գաղափարը ազգայնականութիւնից (նացիոնալիզմից): «Ակներեւ է այդ բոլորից,- գրում է Գարեգին Խաժակը դեռ 1912 թուականին,- որ տիրող, կեղեքող դասակարգերի հայրենասիրութիւնը, նրանց նացիոնալիզմը տիրապետող, ճնշող, հալածող է այլազգիներին, հպարակներին» (Խաժակ Գ., Ինչ է ազգութիւնը, Բեյրութ, 1974, էջ 273):

Այս իմաստով առաւել տպաւորիչ են Միքայէլ Վարանդեանի պարզաբանումները: «Դա (նացիոնալիզմը,- Կ. Խ.) հայրենասիրութիւն չէ, այլ նրա կեղծումը, խեղափիրումը: Դա գոռոզ, մեծամիտ հայրենամոլութիւնն է, որ չունի ոչինչ առընչութիւն ճշմարիտ հայրենասիրութեան հետ,- գրում է Միքայէլ Վարանդեանը 1910 թուականին:- Նացիոնալիզմը հարուածում է մարդկային արժանապատրուութեանը, ծնում է սովորաբար արելութիւն ու արհամարհանք դէպի միւս ազգերը: Նացիոնալիստը սիրում է իր ազգը, ուրիշ ազգերին արելու պայմանով» (Վարանդեան Մ., Վերածնունդ Հայրենիքը եւ մեր դերը, Ժնեւ, 1910, էջ 141):

«Մեր իրականութեան մէջ,- ընդգծում է դարձեալ Միքայէլ Վարանդեանը,- իշխելու, ուրիշներին արկիացնելու յաւակնութիւնը տեղ չի կարող գտնել

հարկաւ, քայց մեզ մօտ եւս շովինիստական հիւանդութիւնը արտայայտում է յանախ ազգայնական ունայնարիպ ինքնահասանութեան մէջ: Մեզ մօտ եւս կայ ճշան, աղմկասէր նացիոնալիզմը... Միրել, պաշտպանել հարազատ ազգայնութիւնը, մայրենի լեզուն, հայրենի սրացուածքները, կուլտուրական ժառանգութիւնը եւ այլն - դա ժամանակակից ամէն մի կրթուած անհարի յարկանիշն է» (Վարանդեան Մ., Վերածնունդ Հայրենիքը եւ մեր դերը, Ժնեւ, 1910, էջ 143):

Նոր շրջաններում եւս մի շարք դաշնակցական մտատրականներ, հետամուտ լինելով Հ.Յ.Դ. գաղափարական գծին, շարունակել են տարբերակման մօտեցումների կիրառումը: Խաչիկ Տ. Ղուկասեանը, Հ.Յ.Դ. ծրագրի վերամշակման նախօրէին, իր տեսարանական յօդուածներից մէկում, հանդէս է եկել «ազգայնութեան իրայատուկ ըմբռնումի» պահպանման դիրքերից:

Վերը նշուած յօդուածի առանցքային մօտեցման շուրջ դիպուկ բնութագիր է տուել «Դրօշակի» օրուայ խմբագրակազմը, հետեւեալ մեկնաբանութեամբ. «Մեր աշխատակիցը հիմնական հակադրութիւն մը կը տեսնէ «ազգային» եւ «ազգայնական», ինչպէս նաեւ «ազգայնութիւն» եւ «ազգայնականութիւն» բառ-յղացքներուն միջեւ. «ազգային»-ն ու «ազգայնութիւն»-ը կը սահմանէ իբրեւ արտայայտութիւնը սեփական-ազգային արմատներու կառչելու առողջ մօտեցումին, որ կը հարստացնէ մարդկային արժէքները, մինչդեռ «ազգայնական»-ն ու «ազգայնականութիւն»-ը կը գործածէ իբրեւ ազգայնամոլութեան հոմանիշներ, որոնք այլամերժ են»:

Այսբանով եզրակացնենք, որ Հ.Յ.Դ. ազգայնութեան գաղափարը կապ չունի ազգայնականութեան հետ, հէնց այնպէս ինչպէս նրա սոցիալիզմը, ընկերվարութիւնը հեռու է պետական կապիտալիզմի գաղափարախօսական հէնքը հանդիսացող՝ մարքս-լենինիզմի «սոցիալիզմ»-ից, իսկ նրա դեմոկրատիզմը, ժողովրդավարութիւնը՝ լիբերալական ընկալումներից: Հնարատր է, որ Հ.Յ.Դ. գաղափարական միւս արժէքներն էլ ունենան իրենց իմիտասիոն տարբերակները տեսարանական աշխարհում:

Յոյժ կարեւոր է, սակայն, ինչպէս քաղաքագիտու-

թեան, այնպէս էլ գաղափարախօսութեան մէջ, իրերը, գաղափարները կոչել ճշգրիտ եւ ճշմարիտ անուանումներով:

Տեսական այս տարբերակումը նաեւ այժմեական անհրաժեշտութիւն է: Հ.Յ. Դաշնակցութեան հիմնադրման շրջանից փորձ է կատարուել նրա ճակատին փակցնել նացիոնալիզմի պիտակը: Բոլշեւիկները դաշնակցականներին անուանում էին մանր-բուրժուական նացիոնալիստներ, ապա՝ բուրժուա-նացիոնալիստներ: Արեւմտեան ուժերը եւս Դաշնակցութեանը համարում էին նացիոնալիստական ուժ: Ինչո՞ւ են Դաշնակցութեան գլխին փաթաթում մի բան, որը երբէք գոյութիւն չի ունեցել նրա արժէքային համակարգում, նրա գաղափարախօսութեան շտեմարանում: Պատճառը, պարզապէս, քաղաքական է: Ներկայումս էլ, հայ-թուրքական դիւանագիտական բանակցութիւնների պայմաններում, որոշակի շրջանակներին ձեռընտու է Հայաստանի քաղաքական դաշտում Դաշնակցութեանը ներկայացնել որպէս նացիոնալիստական նեղ կուսակցութիւն, գորշգայլական «հայաստանեան տարբերակ»: Այս քաղաքականութեան դէմ ծառանալը, մեր կարծիքով, ենթադրում է գաղափարախօսական հուժկու պայքար, ազգայինի եւ ազգայնականի տեսական տարբերակման անհրաժեշտութեամբ:

Այս բոլորի լոյսի տակ, որպէս վերջաբան, տերմինոլոգիական յստակութեան մի վառ եւ իմաստուն օրինակ մէջ բերենք Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս, երջանկայիշատակ Վազգէն Առաջինից. «Յարակ կերպով ընդգծենք,- գրում է նա 1972 թուականին,- որ բնապէտք չէ շփոթել ազգային գաղափարը ազգայնականութեան մտայնութեան հետ, որ ազգայինի հիւանդագին, այլասերած մէկ դրսեւորումը կը հանդիսանայ, ինչպէս տեսնուեցաւ այդ մեր դարուն նացիզմի եւ ռասիսի մէջ: Ճշմարիտ եւ բնական ազգայնութիւնը ոչինչ ունի ընդհանուր՝ ռասիսի եւ նացիզմի հետ, եւ նոյնքան հեռու է անոնցմէ, ինչքան հեռու է, օրինակ, ճշմարիտ գիտութեան ոգին նոյն գիտութիւնը մարդասպանութեանը ծառայեցնողներէն (ընդգծումները մերն են,- Կ. Խ.)» (Վազգէն Ա., Կոնդակներ, քարոզներ, ճառեր, ելույթներ, Էջմիածին, 1976, էջ 294):

ՀՅ Դաշնակցության մուտքը

Սոցիալիստական ինտերնացիոնալ.

Շրույրգարդի միջազգային

սոցիալիստական համաժողովը

Կարեն Հակոբյան

Միջազգային սոցիալիստական շարժման վերելքի և 1905 թվականի ռուսական առաջին հեղափոխության անմիջական ազդեցությամբ, ՀՅ Դաշնակցությունը (այսուհետև՝ ՀՅԴ) չբավարարվեց կուսակցության 1892 թ. ծրագրում¹ ամրագրված սոցիալիստական գաղափարների քարոզչությամբ և սոցիալիզմի համար պայքարի խնդիրը դարձրեց իր հիմնականատակներից մեկը: Նման քաղաքականության հետևանքն էր ՀՅԴ կապերի ու հարաբերությունների ընդլայնումը միջազգային սոցիալիստական շարժման և այն դեկավարող Սոցիալիստական կամ Երկրորդ ինտերնացիոնալի հետ:

Հայտնի է, որ դեռևս 1896 թվականին ՀՅԴ-ն հատուկ

ներկա-յացուցիչ է ուղարկել Լոնդոն՝ Երկրորդ ինտերնացիոնալի 4-րդ համաժողովի հետ հարաբերություններ հաստատելու նպատակով²: 1898 թ. կայացած երկրորդ ընդհանուր ժողովից հետո, երբ ՀՅԴ-ն զարկ տվեց «Եվրոպական պրոպագանդին», Արևմտյան Եվրոպայի սոցիալիստական կուսակցությունների ականավոր դեմքերի հետ նրա կապերն ու հարաբերությունները ավելի գործնական բնույթ ստացան: Եվրոպական տարբեր երկրների (Ֆրանսիա, Գերմանիա, Բելգիա) խորհրդարաններում ներկայացված սոցիալիստ և սոցիալ-դեմոկրատ պատգամավորները հարցապնդումներ արեցին հոգուտ հայկական հարցի, իրենց աջակցությունը հայտնեցին արևմտահայությանը:

Արդեն 20-րդ դարի սկզբներին, ՀՅԴ-ն ներկա էր լինում ոչ միայն

միջազգային սոցիալիստական կոնգրեսներին, այլև Եվրոպայի խոշոր քաղաքներում կազմակերպում էր ցույցեր և բողոքի գործողություններ:

Միաժամանակ, ՀՅԴ-ն գործնական կապերի մեջ էր նաև Ռուսաստանյան Կայսրության սոցիալիստական ուժերի, առանձնապես՝ Սոցիալիստ-հեղափոխականների (Էսեռների) կուսակցության հետ: Ուստի, միջազգային սոցիալիստական շարժման շարքերում վստահություն ձեռք բերած ՀՅԴ-ն հրավիրվեց 1904 թ. վերջերին Փարիզում գումարված Ռուսաստանյան Կայսրության ընդդիմադիր և հեղափոխական կազմակերպությունների խորհրդաժողովին, որը նպատակ ուներ ցարիզմի դեմ պայքարում համախմբել բոլոր ընդդիմադիր ուժերին³:

Գնահատելով ստեղծված իրավիճակը և հաշվի առնելով ՀՅԴ կովկասյան մարմինների հետևողական պահանջները, 1905 թ. փետրվար-ապրիլ ամիսների ընթացքում երկու անգամ հրավիրված ՀՅԴ Խորհուրդը ընդունեց «Նախագիծ Կովկասեան գործունեության» (այսուհետև՝ «Կովկասյան նախագիծ»), որոշելով Անդրկովկասում «...ինքնապաշտպանութեան շրջանից անցնել բուն յեղափոխական գործունեութեան...»⁴:

Դրանից անմիջապես հետո ժընևում ՀՅԴ-ի, ռուս սոցիալիստ-հեղափոխականների և Լեհական սոցիալիստական կուսակցության նախաձեռնությամբ կազմակերպվեց ցարական վարչակարգի դեմ պայքարող ընդդիմադիր ուժերի երկրորդ համաժողովը, որին մասնակցում էին միայն հեղափոխական կուսակցությունները⁵:

«Կովկասյան նախագիծ» ընդունումը, ակտիվ պայքարը ցարական իշխանությունների դեմ և միջազգային սոցիալիստական շարժման հետ ձևավորված սերտ հարաբերությունները չէին կարող անարձագանք մնալ: Ուստի, Ամստերդամի 1904 թ. սոցիալիստական կոնգրեսից հետո կանոնավոր կերպով գործող Բրյուսելի

Միջազգային սոցիալիստական բյուրոն, որը հանդիսանում էր Սոցիալիստների գործադիր մարմինը և հետևում էր սոցիալիստական համաժողովների որոշումների իրականացմանը, 1905 թ. մայիսի 12-ով թվագրված իր նամակով դիմեց ՀՅԴ պաշտոնաթերթ «Դրօշակի» խմբագրությանը, փորձելով պարզել՝ հարո՞ւմ է արդյոք ՀՅԴ-ն միջազգային սոցիալիստական կոնգրեսների որոշումներին, թե՞ ոչ: Այդ նպատակով, Միջազգային սոցիալիստական բյուրոն խնդրում էր ուղարկել մի պաշտոնական ծանուցում և ՀՅԴ կանոնագրի մի օրինակ՝ հարցի պարզաբանման համար⁶:

ՀՅԴ-ն չհապաղեց և նույն թվականի մայիսի 17-ին Բրյուսել ուղարկեց իր պատասխան նամակը: Այդ նամակով ՀՅԴ Արևմտյան Բյուրոն հաստատում էր, որ կուսակցությունը հարել է միջազգային սոցիալիզմի գաղափարական սկզբունքներին և 15 տարի շարունակ արժարժել իր տարբեր հրատարակություններում և մասնավորապես՝ պաշտոնական օրգան «Դրօշակում»: Սակայն, այդ ամենը կրել է զուտ տեսական բնույթ, քանի որ ՀՅԴ գործունեությունը հիմնականում կենտրոնացած է եղել Արևմտյան Հայաստանում, իսկ այնտեղ համապատասխան հող չկար սոցիալիստական

գործունեության համար: Բայց Արևելյան Հայաստանում ուժեղացող հեղափոխական շարժումների վերելքը, ՀՅԴ ղեկավարության կարծիքով, նպաստավոր պայմաններ էր ստեղծել նաև սոցիալիստական շարժումը կազմակերպելու համար: Այդ պատճառով, Արևմտյան բյուրոն տեղեկացնում էր, որ ՀՅԴ Խորհուրդը արդեն ընդունել է «Կովկասյան նախագիծը», որտեղ արտացոլված են կուսակցության սոցիալիստական հայացքները:

Նամակի մեջ մատնանշվում էր նաև այն փաստը, որ բացի «Կովկասյան նախագիծ» ընդունումից, ՀՅԴ-ն համաձայնություն է ձեռք բերել Ռուսաստանյան Կայսրության սոցիալիստական ուժերի հետ՝ ցարիզմի և կապիտալիզմի դեմ միասնական պայքար կազմակերպելու համար: Միաժամանակ նամակը նախագրուշացնում էր, որ «Կովկասյան նախագիծ» հաստատումը պետք է կատարվի ՀՅԴ առաջիկա ընդհանուր ժողովում, որի մասին խմբագրությունը պաշտոնապես կտեղեկացնի Միջազգային սոցիալիստական բյուրոյին⁷:

Պետք է նշել, որ մինչև ՀՅԴ 4-րդ ընդհանուր ժողովի գումարումը,

¹ Տե՛ս «Դրօշակ», 1894, օգոստոս, N 10, էջ 1-3; սեպտեմբեր, N 11, էջ 1-4:
² Տե՛ս Վարանդեան Մ., Հ.Յ.Դ-աշնակցութեան պատմութիւն, Եր-ան, 1992, էջ 418:
³ Տե՛ս Միջկուսակցային խորհրդաժողովների որոշումները, Ժըն-., 1905, էջ 3-27:
⁴ Նիւթեր Հ.Յ.Դ-աշնակցութեան պատմութեան համար (այսուհետ-՝ Նիւթեր), հ. Բ, Պէյրութ, 1985, էջ 231- 236:
⁵ Տե՛ս Միջկուսակցային խորհրդաժողովների որոշումները, էջ 4-27, տե՛ս նա-՝ Նիւթեր, հ. Գ, էջ 45-46, Դրօշակ, N 5, մայիս, 1905, էջ 65-69:
⁶ Տե՛ս Դրօշակ, 1905, յունիս, N 6, էջ 82:
⁷ Տե՛ս Դրօշակ, 1905, յունիս, N 6, էջ 82-83:

Միջազգային սոցիալիստական բյուրոն ուշիուշով հետևում էր ՀՅԴ գործունեությանը և կապ էր պահպանում ՀՅԴ Արևմտյան Բյուրոյի հետ՝ տեղեկություններ հաղորդելով սոցիալիստական շարժման ակնառու իրադարձությունների մասին, որոնց լուսաբանումը իրականացվում էր «Դրօշակի» էջերում: Հատկանշական է, որ 1905 թ. սկզբներին, երբ սկսվեց ռուսական առաջին հեղափոխությունը, Գերմանիայի սոցիալ-դեմոկ. կուսակցությունը կազմակերպել էր հանգանակություն՝ Ռուսաստանի սոցիալիստական կուսակցություններին օժանդակելու համար, որից Միջազգային սոցիալիստական բյուրոն մի որոշակի գումար հատկացրեց նաև ՀՅԴ-ին՝ «իբրև մի մարմնի, որ կանգնած է սոցիալիստական պայքարի հողի վրայ»⁸:

Իր հերթին, ՀՅԴ Արևմտյան Բյուրոն, «Դրօշակի»-ի խմբագրության միջոցով, նույնպես մշտական կապ էր պահում Միջազգային սոցիալիստական բյուրոյի հետ: 1905 թ. փետրվարին Բաքվում տեղի ունեցած հայկական կոտորածների հետ կապված, «Դրօշակի» խմբագրությունը 1905 թ. մարտի 10-ին դիմեց Միջազգային սոցիալիստական բյուրոյին, որն անմիջապես դատապարտող կոչ ուղղեց ամբողջ քաղաքակիրթ աշխարհի սոցիալիստական կուսակցություններին և նրանց օրգաններին: Մերկացնելով ցարի ջարդարարական նպատակները և կայսրության

Խ. Մալումյան

տարբեր ազգություններին իրար դեմ գրգռելու քաղաքականությունը, Միջազգային սոցիալիստական բյուրոյի կոչը արձանագրում էր. «Հրեաներին ջարդել տալուց յետոյ, Նիկոլայ Երկրորդի խորհրդականները վերսկսում են հայերի դեմ Աբդիլ Համիդի արիւնոտ քաղաքականութիւնը, որ Միջազգային Սօց. Բիւրօն մատնել է քաղաքակրթված աշխարհի ցասումին 1901 թվի հոկտեմբերի 18-ին:

Գործադիր կոմիտեն կարծում է, որ ինքը թարգմանը կը լինի բոլոր սոցիալիստների, վերըստին բողոքելով այն նախամտածված ջարդերի դեմ, որոնց զոհ է հանդիսանում դժբախտ հայ ժողովուրդը: Մենք համոզուած ենք, որ դուք կը միանաք մեր բողոքին, առնելով բոլոր այն նախաձեռնութիւնները, որոնք բխում են 1900-ի Պարիզի Միջազգային Սօցիալիստական Կօն-

գրէսի որոշումից»⁹: Կոչը ստորագրված էր Միջազգային սոց. բյուրոյի Գործադիր կոմիտեի կողմից՝ ի դեմս նրա քարտուղար, հոլանդացի Քամիլ Հյուխամանսի:

1905 թ. ՀՅԴ որդեգրած սոցիալիստական քաղաքականության սկզբունքների հաստատումը տեղի ունեցավ Վիեննայում 1907 թ. փետրվարի վերջերին սկսված և մինչև մայիսի սկզբները տևած 4-րդ ընդհանուր ժողովում: Այս ժողովը պետք է հանգուցալուծում տար ՀՅԴ Խորհրդի կողմից «Կովկասյան նախագիծն» ընդունելու իրավասության, Կովկասում ինքնապաշտպանությունից հեղափոխական գործունեության անցնելու խնդիրներին, որոնց շուրջ բուռն բանավեճ էր ծավալվել կուսակցության ներսում: Ժողովը երկարատև ու բուռն քննարկումներից հետո հավանություն տվեց «Կովկասյան նախագիծին» և ընդունեց «...սոցիալիստական ծրագիրը եւ յեղափոխական տակտիկը»¹⁰: Բացի այդ, 4-րդ ընդհանուր ժողովում հատուկ քննարկման ենթարկվեց 1905 թ. մայիսի 12-ին «Դրօշակին» ուղղված Միջազգային սոցիալիստական բյուրոյի առաջարկը: Այս հարցը բարձրացրեց Արևմտյան բյուրոյի անդամ Խ. Մալումյանը (Ակնունին) Արևմտյան բյուրոյի 1904-1906 թթ. գործունեության տեղեկագիրը (հաշվետվությունը) ներ-

⁸ Դրօշակ, 1907, օգոստոս, N 8, էջ 110:

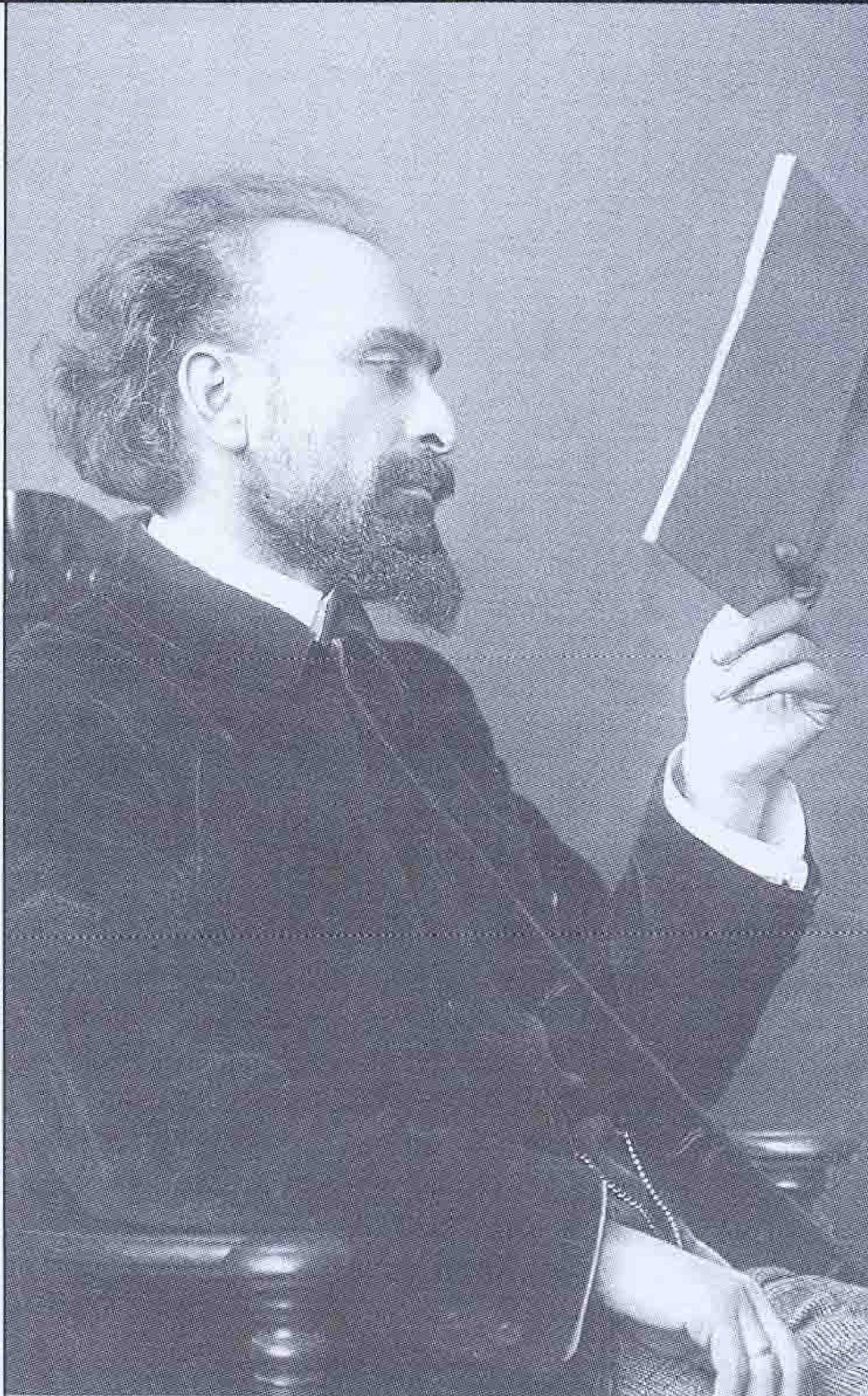
⁹ Դրօշակ, 1905, մարտ, N 3, էջ 46:

¹⁰ Նիւթեր, հ. Գ, էջ 299:

կայացնելու ժամանակ: Նա նշեց, որ այդ տարիների ընթացքում Միջազգային սոցիալիստական բյուրոն միշտ աջակից է եղել ՀՅԴ դիմումներին և դրանց համաձայն՝ իր բողոքի ձայնն է բարձրացրել հայերի դեմ ճնշումներ իրականացվելու դեպքում¹¹: Քննելով Խ. Մալունյանի առաջարկը՝ 1907 թվի մայիսի 4-ին կայացած ընդհանուր ժողովի 121-րդ նիստն ընդունեց վերջինիս ներկայացրած բանաձևը՝ այն դարձնելով ընդհանուր ժողովի որոշում. «Յանձնարարել Արևմտեան Բիւրոյին՝ բանակցութեան մէջ մտնել յիշեալ Բիւրոյի (Միջազգային սոցիալիստական բյուրո - Կ. Հ.) հետ, գրաւոր թէ բանաւոր, յայտնել նրան՝ Դաշնակցութեան յարումը միջազգային սոցիալիստական կոնգրեսների որոշումներին և միջոցներ ձեռք առնել ապահովելու Դաշնակցութեան մասնակցութիւնը Միջազգային Սոց. Բիւրոյում և կոնգրեսներում»¹²:

ՀՅԴ 4-րդ ընդհանուր ժողովի ընտրած նոր Արևմտյան բյուրոն պետք է ամեն ջանք թափել՝ իրագործելու համար ընդհանուր ժողովի այս որոշումը, որը մեծ կարևորություն էր ներկայացնում: Սոցիալիստական ինտերնացիոնալը այն բաղձալի միջազգային ամբիոններից մեկն էր, որտեղից կարելի էր ներկայացնել հայության հիմնախնդիրները, դրանք քննել եվրոպական և համաշխարհային պրոբլեմների ընդհանուր համատեքստում:

Հնարավոր էր նաև օգտագործել Սոցիալիստական ինտերնացիո-

Մ. Վարանդյան

նալի կապերը՝ սոցիալիստական կուսակցությունների ու նրանց օրգանների միջոցով տարբեր երկրներում հայկական հարցը արծարծելու և հասարակական լայն շրջանակների սեփականությունը դարձնելու համար: «Ինտերնացիոնալը,- գրում է Վարանդյանը,- ամբիոն մըն էր մեզի համար քաղաքակիրթ աշխարհի բարձր ու հմայքոտ ամբիոններէն մէկը- ուրկից կ'արծարծէինք մեր ազգային դատը, ձգտելով շահագրգռել մեծ երկրներու ընկերվարական պարագլուխները հայ ժողովուրդի ճակատագրով»¹³:

ՀՅԴ 4-րդ ընդհանուր ժողովից մոտ երեք ամիս անց՝ 1907 թ. օգոստոսին, գերմանական Շտուտգարտի քաղա-

քում, կուսակցությունը հնարավորություն ստացավ մասնակցելու Երկրորդ ինտերնացիոնալի 7-րդ համաժողովին: ՀՅԴ-ն երեք պատգամավորով էր ներկայանալու այդ համաժողովին. մեկը՝ ողջ կուսակցության կողմից՝ վճռական ձայնով, մյուս երկուսը՝ կովկասյան մարմինների կողմից՝ խորհրդակցական ձայներով¹⁴:

Մինչ Շտուտգարդի համաժողովին մասնակցելը, պետք էր նախապատրաստական աշխատանք կատարել՝ սոցիալիստական ընտանիքին հավուր պատշաճի ներկայանալու համար:

Առաջնահերթ խնդիր էր համաժողովին մասնակցելու համար ներկայացուցիչների ընտրության հարցը: Մեր ձեռքի տակ եղած փաստերը վկայում են, որ քննարկվող թեկնածուների շարքում եղել են Ռոստոմը (Ստ. Ջորյան), Մ. Վարանդյանը (Հովհաննիսյան) և Ավ. Ահարոնյանը: Սակայն, վերջինս 1907 թ. հուլիսի 23-ին Խ. Մալունյանին գրած նամակում դժգոհում էր. «Շտուտգարդի համար ինձանից ինչ էին սպասում, ես դեռ չեմ հասկացել: Չէ՞ որ Ռոստոմը այդտեղ է: Մի խօսքով նամակի ինձ ժընկ բերելու համար բաւական համոզիչ չէր...»¹⁵:

Ինչպես հետագայում վկայում էր Մ. Վարանդյանը, Ռոստո-

¹¹ Տե՛ս Նիւթեր, հ. Գ, էջ 35-36:

¹² Նիւթեր, հ. Գ, էջ 289:

¹³ Վարանդեան Մ., Հ.Յ.Դաշնակցութեան պատմութիւն, էջ 418:

¹⁴ Տե՛ս «Դրօշակ», N 8, օգոստոս, 1907, էջ 110:

¹⁵ Գ.ԱԹ, Ավ.Ահարոնյանի ֆոնդ (փոխանցված ՀՅ Դաշնակցության արխիվից), գ. 158:

Delegates to the 1907 Stuttgart Congress.

մը և ինքը մեկնել են Շտուտգարդի համաժողովին: Մակայն, դեռևս դժվար է որոշել, թե ո՞վ է եղել դաշնակցական պատգամավորներից երրորդը: Իսկ ահա Ռոստոմը, համաժողովի սկսվելուց հետո, մի քանի օր մասնակցեց նրա աշխատանքներին և մեկնեց այնտեղից: Այդ մասին Մ. Վարանդյանը գրում է. «Ընկերները կը յորդորէին, որ յետաձգէ իր մեկնումը յաջորդ օրուան, անգամ մը լսելու համար Ժօռէսին, որ այդ օրն իսկ պիտի արտասանէր իր գեղեցկագոյն ճառերէն մէկը, ամենահրատապ խընդրի մը շուրջ, ընդդէմ Բէրէլի, Ֆոլմարի և ամբողջ գերման սոցիալ-դեմոկրատական տակտիկի՝ յատ-

կապէս միլիտարիզմի և պատերազմի նկատմամբ: ... Ռոստոմը չէր տեսած աշխարհահռչակ թրիքունը, և մեկնելու համար անապարելու պէտք ալ չունէր: Լաւ չեմ յիշեր, թէ ինչ պատասխանեց ընկերներու յորդորներուն՝ օր մըն ալ մնալու: Հեզնական խօսք մըն էր, որ կ'ուզէր ըսել.- «Թողէք հոսիսութիւնները»¹⁶

Թերևս Ռոստոմի այդօրինակ վերաբերմունքը կարելի է բացատրել նրանով, որ համաժողովների բնագավառը հոգեհարազատ չէր վերջինիս խիստ գործնական խառնվածքին:

Շտուտգարդի համաժողովին ներկայացնելու համար Արևմտյան Բյուրոն կազմել էր մի տեղեկագիր, որով համաժողովի մասնակիցները պատ-

կերացում պետք է կազմեին ՀՅԴ 17-ամյա գործունեության վերաբերյալ:

Տեղեկագիրը, որպես փաստաթուղթ, «Դրօշակում» տպագրվել է թե՛ 1907 թվականին, թե՛ հետագայում¹⁷, և կազմված էր ըստ ՀՅԴ երկու հիմնական գործելադաստերի՝ Անդրկովկաս և Օսմանյան կայսրություն, և հիմնավորում էր 1892 թ. ծրագրի դրույթների՝ միջազգային սոցիալիստական շարժման սկզբունքներին համապատասխանության գաղափարը. «Մենք կ'աշխատինք տարածել համայնական սեփականութիւնը և համայնական աշխատանքը, որպէսզի աւելի պատրաստ գըտնուինք անցնելու հանրային այն կազմակերպութեան, որ այսօրվազը պիտի հաստատուի տնտեսապէս աւելի զարգացած երկիրներու մէջ՝ պրոլետարիատի յեղափոխութեամբ»¹⁸:

Այնտեղ նշվում էր, որ չնայած Արևմտյան Հայաստանում տիրող ռազմաֆեոդալական կարգերը հնարավորություն չէին ընձեռում սոցիալիստական գործունեության համար, այդուհանդերձ կուսակցությունը իրականացրել է սոցիալիստական քարոզչություն՝ իր տարբեր հրատարակությունների միջոցով, ինչպես նաև կարողացել է չեզոքացնել որոշ քուրդ ավատապետերի անսահմանափակ իշխանությունը¹⁹:

Անդրադառնալով կուսակցության կովկասյան գործունեությանը՝ տեղեկագրում մատնա-

16 «Միմոն Չաարեան», հ. Ա, Վ. Սէթեան տղ., էջ 28:

17 Տե՛ս «Դրօշակ», N 9, սեղեմներ, 1907, էջ 134-137, տե՛ս նաև՝ «Դրօշակ», N 12, 1 հոկտեմբերի 1986, էջ 16-19 և N 13, 15 հոկտեմբերի 1986, էջ 13-16:

18 «Դրօշակ», N 12, 1 հոկտեմբերի 1986, էջ 17:

19 Տե՛ս «Դրօշակ», N 12, 1 հոկտեմբերի 1986, էջ 16-18:

նշվում էր 1905 թ. ռուսական առաջին հեղափոխության տարիներին ՀՅԴ քաղաքականության մեջ տեղի ունեցած փոփոխության և դրա հիման վրա ձեռնարկված միջազգային սոցիալիստական սկզբունքներից բխող քայլերի կարեվորությունը: Կուսակցությունը համարում էր, որ Անդրկովկասում հայ գյուղացիության շրջանում ստեղծվել են բարենպաստ պայմաններ, որոնք «պատրաստ կը դարձնեն ընկալելու ընկերվարական գաղափարներու քարոզչութիւն մը, և յատկապէս հողի համայնացման գաղափարը»²⁰: «Բանուորութեան մէջ» բաժնում, մատնանշվում էր 1900 թվականից ի վեր ՀՅԴ կառույցների կողմից կազմակերպված գործադուլների փաստը: Նշվում էր նաև ՀՅԴ դրոշի տակ գործող բանվորության ընդհանուր քանակը՝ 23.300: Կուսակցությունը ներկայացրել էր նաև իր կողմից ստեղծված արհեստակցական միությունների պատկերը՝ ըստ նրանց աշխարհագրական տեղաբաշխման և անդամների թվի: Անդրկովկասում ՀՅԴ-ի կողմից կազմակերպվել էին նաև գյուղացիական միություններ:

Շտուտգարդի համաժողովին ներկայացված տեղեկագրում ՀՅԴ-ն կարևորում էր նաև 1906 թ.

օգոստոսին Էջմիածնում տեղի ունեցած Արևելահայերի (ռուսահայոց) Կենտրոնական ժողովը: Քանզի այստեղ մեծամասնություն կազմող դաշնակցական պատգամավորների անցկացրած բանաձևերը փաստել են, որ հայ «...ժողովուրդը պատրաստ է արդեն իրականացնելու ընկերվարական նուազագոյն ծրագրի պահանջներուն մէկ մասը դրաբոցներու ամբողջական աշխարհականացում, հողերու համայնացում, կիներու քաղաքական իրավունքներ, իգական սեռի ընդունում՝ կրթական գործի ղեկավարման մէջ, և այլն»²¹:

Տեղեկագիրը ավարտվում էր ՀՅԴ 4-րդ Ընդհանուր ժողովի որոշումների լուսաբանությամբ. «...անիկա (ընդհանուր ժողովը,- Կ.Հ.) որոշեց շարունակել պայքարը երկու պետութեանց մէջ Դաշնակցութեան դրօշի տակ, և առնել բոլոր գործնական միջոցները՝ միս բոլոր ընկերվար-յեղափոդական տարրերու հետ գործակցութեան հասնելու համար: Միաձայնութեամբ որոշուեցաւ մասնակցիլ ընկերվարական միջազգային համագումարներուն»²²: Այսպիսով, ՀՅԴ-ն Շտուտգարդի միջազգային սոցիալիստական համաժողովին էր ներկայացել իր հարուստ գործունեության, այդ թվում՝ սոցիալիզմի համար պայքարի մասին վկայող ամբողջական հաշվետվությամբ:

Ինչպես արդեն նշեցինք, ՀՅԴ-ի

կողմից Շտուտգարդի համաժողովին կարող էր մասնակցել երեք պատգամավոր, սակայն նման իրավունք էր ստացել միայն նրա ռուսական կայսրությունում գործող հատվածը՝ ռուսական սեկցիայի՝ սոցիալիստ-հեղափոխականների ենթասեկցիայի կազմում: Ընդ որում՝ ամբողջ ռուսական սեկցիային տրվել էր 20 ձայն, որից 10-ը՝ սոցիալ-դեմոկրատներին, 7-ը՝ սոցիալիստ-հեղափոխականներին և 3-ը՝ չեզոք արհմիություններին: Բայց մինչև կոնգրեսի սկսվելը՝ 1907 թ. օգոստոսի 16-ին, տեղի ունեցավ Միջազգային սոցիալիստական բյուրոյի ժողովը, որտեղ ՀՅԴ-ի կողմից հարց բարձրացվեց, որ կուսակցության Թուրքիայի հատվածին առանձին ներկայացուցիչ ունենալու իրավունք տրվի: Դրան պատասկն էր ստեղծել առանձին հայկական սեկցիա, որի մեջ պետք է մտնեին ՀՅԴ երկու հատվածները: Միջազգային սոցիալիստական բյուրոն որոշեց հետաձգել այդ խնդրանքի իրականացումը՝ մինչև իր առաջիկա նիստը, երբ ՀՅԴ Թուրքիայի կառույցի ղեկավար մարմինը կներկայացնի համապատասխան տեղեկագիր՝ Թուրքիայի հատվածի կազմակերպության և նրա գործունեության վերաբերյալ²³: Նմանօրինակ ուրոշման

²⁰ «Դրօշակ», N 13, 15 հոկտեմբերի 1986, էջ 15:
²¹ «Դրօշակ», N 13, 15 հոկտեմբերի 1986, էջ 15:
²² «Դրօշակ», N 13, 15 հոկտեմբերի 1986, էջ 16:
²³ ՀՅԴ Թուրքիայի հատվածի մոսկր Սոցիալիստական կոնգրեսի տեղեկագրում, որը նրան սվեց 4 ձայնի իրավունք: Տե՛ս «Դրօշակ», N 9-10, սեպտեմբեր-հոկտեմբեր, 1908, էջ 151:

վրա թերևս որոշ ազդեցություն էր գործել բուլշևիկների կողմից տարվող քարոզչությունը, քանզի նրանք ՀՅԳ-ին փորձում էին ներկայացնել որպես ազգայնական կուսակցություն ու խոչընդոտել նրա մուտքը Սոցիալիստերին:

«1907 թ.,- գրում է Մ. Վարանդյանը, նրանց (բուլշևիկների- Կ. Հ.) մի հայ ներկայացուցիչ (խոսքը վերաբերում է Բոգդան Կոնոյանցիին- Կ.Հ.) հրափրած էր ռուսական սեկցիայի կողմից Շտուտգարտի միջազգային կոնգրեսը «յատուկ նպատակով» դուրս մղելու Դաշնակցութիւնը, որի ընդունելութեան խնդիրն էր դրված Ինտերնացիոնալի մէջ»²⁴:

Շտուտգարտի սոցիալիստական համաժողովի բացումը տեղի ունեցավ 1907 թ. օգոստոսի 18-ին: Ներկա էին տարբեր պետությունների և ազգությունների մոտ 1000-ի հասնող պատգամավորներ: Կոնգրեսը բացեց Միջազգային սոցիալիստական բյուրոյի նախագահ, Բելգիայի սոցիալիստական կուսակցության առաջնորդ Է. Վանդերվելդեն և խոսքը փոխանցեց Ավգուստ Բեքելին: Վերջինս ներկայացրեց սոցիալիստական աշխարհում Ամստերդամի 1904 թ. կոնգրեսից ի վեր տեղի ունեցած կարևորագույն դեպքերն ու իրա-

Ա. Բեքել

դարձությունները: Ա. Բեքելից հետո խոսք վերցնելով՝ Է. Վանդերվելդեն քաջալերանքի խոսքեր ուղղեց Ռուսական կայսրության բոլոր հեղափոխականներին:

Եվ միայն 1907 թ. օգոստոսի 20-ին սկսվեցին համաժողովի կանոնավոր աշխատանքները՝ տարբեր մասնաժողովներում: Համաժողովի օրակարգի կետերն էին. ա) միլիտարիզմը և միջազգային ընդհարումները, բ) փոխհարաբերությունները սոցիալիստական կուսակցությունների և արհեստակցական միությունների միջև,

գ) գաղութային քաղաքականություն, դ) աշխատավորների արտագաղթը և ներգաղթը, ե) կանանց ընտրական իրավունքը²⁵:

Համաժողովի ամենահրատապ հարցը դարձավ օրակարգի առաջին կետը: Նրա շուրջ ձևավորվեցին իրար հակադիր երկու բևեռներ, որոնց մոտեցումները միմյանցից էականորեն տարբերվում էին:

Ֆրանսիական սոցիալիստների բլոկը՝ Ժ. Ժորեսի և Պ. Վայանի գլխավորությամբ, իրենց առաջարկած բանաձևում առաջ էր քաշում այն միտքը, որ եթե մի պետություն սպառնում է մեկ այլ ազգի անկախությանը, ապա դրանով նա դուրս է գալիս տվյալ ազգի աշխատավոր դասակարգի և ամբողջ միջազգային աշխատավորության դեմ: Եվ այդ պարագայում ագրեսիայի ենթարկված ազգը և նրա աշխատավոր դասակարգը իրավունք ունի պաշտպանելու իր անկախությունն ու ակնկալելու ամբողջ աշխարհի աշխատավորության աջակցությունը: Բանաձևվում միլիտարիզմի կանխարգելման միջոց էր դիտվում աշխատավորության համաժողովրդական ընդվզումը և պայքարը պառլամենտական միջոցներով²⁶: Այսպիսի մոտեցման դեմ արտահայտվեցին գերմանական սոցիալ-դեմոկրատիայի ներկայացուցիչները՝ հանձնիս Ա. Բեքելի և Ֆոլմարի, որոնք իրենց էլույթներում շեշտեցին, որ վերոհիշյալ մոտեցումները կարող են գերմանական սոցիալ-դեմոկրատիայի վրա հրա-

24 Վարանդյան Մ., Հոսանքներ, Ժընև, 1910, էջ 199-200, տե՛ս նաև՝ История второго интернационала, т. 2., М., 1966, г. 204.

25 Տե՛ս История второго интернационала, т. 2., г. 204.

26 Տե՛ս «Դրօշակ», N 8, օգոստոս, 1907, էջ 112, տե՛ս նաև՝ Վարանդյան Մ., Ավգուստ Բեքել, Ժընև, 1913, էջ 19-20, տե՛ս նաև՝ История второго интернационала, т. 2, г. 209.

վիրել Վիլիելմ-Բյուրվյան կառավարության գայրույթը, և դեմ քվեարկեցին այդ բանաձևին: Այս իրավիճակից դուրս գալու համար Է. Վանդերվելդեի և Վ. Ադլերի կողմից մշակվեց մի փոխզիջումային բանաձև: Նրա բովանդակության մասին «Դրօշակը» գրում էր, որ «...իրաքանչիւր երկրի սօցիալիստները կը շարունակեն ունենալ իրենց յատուկ տաքտիկը, համաձայն իրենց պայմաններին, ցեղական տեմպերամենտին և այլն»²⁷:

Օրակարգի երկրորդ կետով քննարկման դրվեց սոցիալիստական կուսակցությունների ու արհմիությունների փոխհարաբերությունների կանոնակարգման խընդիրը և ընդունվեց մի բանաձև, որն առաջարկեցին ԱՄՆ-ի սոցիալիստները: Նրա բովանդակության մեջ նշվում էր, որ սոցիալիստական կուսակցությունները և արհմիությունները աշխատավոր դասակարգի ազատագրման գործում համահավասար արժեք ունեն, և այդ ազատագրական կռվի հաջողությունը կախված է նրանից, թե որքան սերտ հարաբերություններ կհաստատվեն այդ երկու համագոր գործոնների միջև: Պահանջվում էր, որ այդ երկու ուժերը առաջ գնան ներդաշնակ ջանքերով, հանուն ընդհանուր ազատագրության: Բանաձևին ձայն տվեց նաև ռուսական սեկցիան՝ հանձինս

սոցիալիստ-հեղափոխականների, սոցիալ-դեմոկրատների, ՀՅԴ-ի և հրեական Բունդի²⁸:

Բնական պետք է համարել ռուսական սեկցիայի նման վերաբերմունքը, քանզի արհմիությունները 1905 թ. Ռուսաստանում սկսված հեղափոխության շարժիչ ուժը հանդիսացող աշխատավոր դասակարգի տնտեսական շահերի պաշտպանն էին: Ուստի ռուսական սեկցիայի մեջ մտնող կուսակցությունները լավ էին գիտակցում վերջիններիս հետ համախորհուրդ աշխատելու կամ նրանց իրենց հակակշռի տակ պահելու խնդիրը:

Համաժողովի օրակարգի 3-րդ կետի հետ կապված առաջ քաշվեց հետևյալ հարցը. արդյո՞ք հարկ է օգտակար ճանաչել գաղութային քաղաքականությունը, որը բարենպաստ վարչակարգի պարագայում կարող է օժանդակել քաղաքակրթության առաջադիմությանը, աշխատավոր դասակարգի և սոցիալիստական շարժման առաջացմանը, թե՞ այն պետք է լիովին վնասակար համարել՝ աչքի առաջ ունենալով գաղութներում տեղի ունեցող բռնությունները: Համաժողովը 128 ձայնով, ընդդեմ՝ 107-ի, վնասակար ճանաչեց գաղութային քաղաքականությունը, որին կողմ քվեարկեց նաև համառուսական սեկցիան՝ հանձինս ՀՅԴ ներկայացուցչի:

Օրակարգային կետերը սպառելուց հետո կոնգրեսը ընդունեց Մարոկկոյի դեմ ֆրանսիական արշավանքը դա-

տապարտող և Ամերիկայի հանքա-գործ բանվորներին աջակցություն հայտնող և այլ ընթացիկ հարցերը շոշափող բանաձևեր: Չբավա-բարելով համաժողովի հենց սկզբում Է. Վանդերվելդեի կողմից Ռուսաստանի հեղափոխականների հասցեին հնչեցված դրվատանքի խոսքերով, Շտուտգարդի համաժողովը ընդունեց նաև «...Ռուսաստանի հերոս մարտիկներին, գյուղական և քաղաքային հեղափոխական աշխատավորությանը»²⁹ իր աջակցությունն արտահայտող հատուկ բանաձև:

Այսպիսով, ՀՅԴ-ն 1904-1905 թվականներին կայուն հարաբերություններ հաստատելով միջազգային սոցիալիստական շարժման հետ, իսկ 1907-ին՝ Շտուտգարդի կոնգրեսում, անդամագրվելով Սոցիալիստական ինտերնացիոնալին, դարձավ սոցիալիստական շարժման առաջատար ջոկատն Անդրկովկասում, իսկ քիչ անց նաև՝ Օսմանյան կայսրության տարածքում և Իրանում:

Սոցիալիստների լիիրավ անդամի կարգավիճակը հնարավորություն տվեց ՀՅԴ-ին հայկական հարցը և հայ ժողովրդի առջև կանգնած այլ հրատապ խնդիրները բարձրացնել ու քննարկել այնպիսի քաղաքական բեմի վրա, որը տվյալ պատմաշրջանում հասու չէր հարևան ժողովուրդներից որևէ մեկին:

27 «Դրօշակ», N 8, օգոստոս, 1907, էջ 112:

28 Տե՛ս «Դրօշակ», N 8, օգոստոս, 1907, էջ 113:

29 Зайдель Г., Очерки по истории второго интернационала, Прибои, 1931, с. 54.

ՃՇՄԱՐՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ՆՈՐԱՇԵՆԻ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՀԻՄՆԱԽՆԴՐԻ ՄԱՍԻՆ

Ռուբեն ՆԱՐԱՏԱԿՅԱՆ

Թ Թբիլիսիի (նախկին՝ Տփղիս, Թիֆլիս) Նորաշենի Սբ. Աստվածածին եկեղեցու հիմնախնդիրը ներկայումս ստացել է արդիական հնչեղություն և սպառնում է վերածվել ազգամիջյան լուրջ ընդհարման:

Խորհրդային դժնդակ ժամանակաշրջանը ծանր և լուրջ փորձություն էր ինչպես շատ եկեղեցիների, այնպես էլ Նորաշենի համար: «Արմյանսկի բազար» փողոցի վերակառուցման պատրվակով կառույցը որոշում են քանդել, և ճարտարապետ Ն. Սևերովի համառ ջանքերով հաջողվում է այն փրկել¹: 1930-ական թվականներին Նորաշենը դադարում է գործել, իսկ այնուհետև վերածվում պահեստի և գրադարանի:

Վիրահայության ոչնչացման կամ դուրսմղման և հայկական քաղաքակրթության ժառանգության վերացման հստակորեն մշակված քաղաքականությունն սկիզբ է առել դեռևս վրաց մենչևիկների տիրապետու-

թյան շրջանում՝ 1918-1921 թթ.: Ի. Ստալինի և մանավանդ Լ. Բերիայի ջանքերով 1930-ական թվականներին մահվան են դատապարտվում հայ անվանի բազում ազնվականներ ու մտավորականներ: 1930-1940-ական թվականներին քանդվում են Թբիլիսիի բազմաթիվ հայոց եկեղեցիներ՝ Կուկիայի Սբ. Աստվածածին, Հավլաբարի Սբ. Գրիգոր Լուսավորիչ, Ջրկինյանց Սբ. Գևորգ, Խարփուխի Սբ. Սարգիս, Քամոյանց Սբ. Գեվորգ, Հարանց վանքի, Հրեշտակապետաց, Մետեխի Սբ. Վարդան, Նավթլուղի Սբ. Գևորգ, Խոջիվանքի Սբ. Աստվածածին և այլ եկեղեցիներ:

Ավերումների հաջորդ փուլը վերաբերում է 1980-1990-ական թվականներին. վրացականացվում են Վե-

¹ Ս. Կարապետյան, Վրաց պետական քաղաքականությունը և հայ մշակույթի հուշարձանները (1988-1998), Երևան, 1998, էջ 11-12:

րայի Սբ. Խաչ, Քարափի Սբ. Գևորգ, Կուսանաց Սբ. Ստեփանոս, Ճուղուրեթի Սբ. Աստվածածին, Ջաղիվայրի Սբ. Կարապետ, Բեթղեհեմի Սբ. Աստվածածին և այլ եկեղեցիներ: Չորաբաշի Սբ. Գևորգը քանդվեց, իսկ Շամքորեցոց Սբ. Աստվածածինը պարզապես պայթեցվեց (պատրվակը երկրաշարժն էր): Ահա այսպիսի սահմուկեցուցիչ և թշնամական մթնոլորտ է տիրում Վրաստանում, որը մշակութային ցեղասպանություն է:

Այս խորապատկերի վրա աշխուժանում են Նորաշենի եկեղեցու վրացականացման ջանքերը, որոնք առավել նպատակասլաց են դառնում 1994-1995 թթ.: Դա կատարվում էր իբր թե նորոգման անհրաժեշտությամբ և գաղտնի կերպով՝ տեղի հայերից թաքցնելով այդ հանցագործությունը: Վերացվում էին հայոց եկեղեցուն բնորոշ հատկանիշները՝ բեմը, քարե մկրտարանը, խաչքարերը, հայերեն արձանագրությունները և այլն:

1990-ական թվականներին ոչնչացվում են Սկրտում Հովնաթանյանի և Հովնաթանյան դպրոցի ներկայացուցիչ Միրզոյանի 19-րդ դարի որմնանկարները: Ի վերջո, 1995 թ. Նորաշենը զավթեցին Հայ առաքելական եկեղեցուց և օժեցին Վրաց ուղղափառ եկեղեցու ծիսակարգով՝ տալով «Խարեբա» (թարգ.՝ Ավետյաց) օտարահունչ անունը:

Այս չլաված բարբարոսությունը ծայրահեղորեն սրում է մթնոլորտը և ոտքի հանում թիֆլիսահայերին՝ կոթողի օրինական տերերին: Ստրկամտության պայմաններում այսպիսի ընդվզումը անսպասելի էր վրացիների համար, ուստի նրանք հարկադրված էին ժամանակավորապես դադարեցնել կամայականությունները և ապօրինությունները: Մանավանդ, որ 1995 թ. Թբիլիսի էր ժամանել Էջմիածնի պաշտոնական պատվիրակությունը՝ հայոց եկեղեցու շահերը պաշտպանելու համար: Սակայն հայ պատվիրակները ներկայացել էին ձեռնու-

նայն և անպատրաստ, քանի որ հասու չէին հիմնախնդրի էությանը: Դրա պատճառով էլ հարցի լուծումը հայտնվեց փակուղում. վրացիների հմուտ սաղարանքով այն առկախվեց՝ մինչև գիտնականներից և հոգևորականներից կազմված հանձնաժողովի որոշումը: Կարծում ենք՝ շատ կարևոր է հետևյալ հանգամանքը. հայկական կողմը պետք է խուսափի նման գաղափարից, քանի որ հուշարձանը անվերապահորեն հայկական է, և այս հնարքը մոլորեցնելու միջոց է: Այս անորոշ և կրավորական դիրքորոշումը հետագայում թևավորում է վրացական կողմին:

Եվ ահա 2008 թ. մայիսին վերսկսվում են Նորաշենի Սբ. Աստվածածին եկեղեցին յուրացնելու դիվային փորձերը: Վրաստանի պատրիարքարանի քաղաքական թևի, որը հիշեցնում է հակահայկական գործունեության շտաբ, ցուցումով արդեն չարագործության խորհրդանիշ դարձած հայր Տարիել Միկինչելաշվիլին գործի է անցնում: Վերջինս ձեռնարկում է նոր կամայականություն. եկեղեցին ու հարող տարածքները անջրպետում է քարաշեն պարսպով՝ վրացական եկեղեցուն

բնորոշ խորհրդանիշներով: Նա նաև հայտարարում է, որ մտադիր է կառույցի ներսում «վերականգնողական» աշխատանքներ իրականացնել և այնուհետև վրացական ծիսակարգով արարողություններ կատարել²:

Վանդալիզմի քայլերը հաջորդում էին մեկը մյուսին: Այսպես, 2008 թ. նոյեմբերին փորձ է արվում վերացնել եկեղեցու տարածքում ամփոփված Միքայել և Լիդիա Թամանյանների գերեզմանները, ովքեր եղել են իրենց հարազատ եկեղեցու բարերարները: Սակայն թիֆլիսահայերը համախմբված և համառ ջանքերով կարողանում են կանխել այդ վայրագությունը և վերականգնել շիրիմները: Միջամտում է նաև մարդու իրավունքների պաշտպան Ս. Սոբարիի գրասենյակը: Դրա հետևանքով՝ հայր Տարիելին կանչում են պատրիարքարան և իբր թե նկատողություն անում, ինչն ավելի շուտ թատերական ներկայացում է հիշեցնում: Պաշտոնական բողոք է հայտնում Վիրահայոց թեմի առաջնորդ Վազգեն սրբազան Միրզախանյանը:

Թերևս, անհանգստությունը և մտահոգությունը լիովին հիմնավորված են: Այդ է պատճառը, որ Ամե-

նայն հայոց կաթողիկոս Գարեգին Երկրորդը ամեն ջանք գործադրում է եկեղեցին գործող դարձնելու համար: Հիմնախնդիրը միջազգային լայն արձագանք է ստանում, և Հայաստանյայց եկեղեցու արտերկրի թեմերը կազմակերպված պայքար են ծավալում հարցը դրական լուծելու նպատակով:

Այս անգամ տեղի ունեցան նախադեպը չունեցող իրադարձություններ. արդյունավետ լոբբինգի շնորհիվ ՀՀ իշխանությունները ոչ միայն անարձագանք չթողեցին Նորաշենի հիմնախնդիրը, այլև դիմեցին եռանդուն քայլերի: Հիմնահարցը հնչեց Ազգային ժողովում, իսկ ղեկավարները գործուն կերպով հետամուտ եղան խնդրի լուծմանը:

Դեպքերը զարգանում են սրընթաց արագությամբ և անկանխատեսելի ընթացքով: Թիֆլիսահայերի համալսարանի քաժակը դարձյալ լցվում է, և նրանք 2008 թ. դեկտեմբերի 10-ին բողոքի ցույց են կազմակերպում Վրաստանի մշակույթի և հուշարձանների պահպանության նախարարության շենքի առջև: Նմանօրինակ գործողությունն անցանկալի էր: Հենց այդ օրը Թբիլիսի է ժամանում ՀՀ կառավարական պատվիրակությունը՝ վարչապետի գլխավորությամբ: Հայ պաշտոնյաներն այցելում են Նորաշեն, մտնում եկեղեցի և մոմեր վառում: Թեմակալ Միրզախանյանը պատարագ է մատուցում և աղոթք հղում առ Աստված:

Վրացական մամուլը համակողմանիորեն, բայց խիստ թշնամանքով և ատելությամբ անդրադառնում է այդ դեպքերին: Բանից պարզվում է, որ Նորաշենի եկեղեցու «դուռը ջարդելուն» մասնակցել են նաև վրացի պաշտոնյաներ՝ համայնքային հարցերի պետական նախարար Յ. Գագոշիձեն և շրջակա միջավայրի ու բնության պաշարների պահպանության նախարար Գ. Խաչիձեն: Այս առնչությամբ խորհրդարանի պատգամավոր Ջ. Բաղաթուրիան մեղադրում է և պահանջում

նրանց պաշտոնանկությունը: Նրանք իբր թե հարբած են եղել և օգնել են հայկական պատվիրակությանը³:

Կրկին ասպարեզում է հայտնվում հայոց պատմության և մշակույթի հայտնի կեղծարար «հայագետ» Բոնդո Արվելաձեն: Վերջինս պնդում է, թե եկեղեցին ապօրինի կառույց է, քանի որ գոյություն չունի Վրաց թագավորի թույլտվության մասին որևիցե փաստաթուղթ: Բացի դրանից, Վրաց ուղղափառ եկեղեցու ինքնագլխության վերացումից հետո ռուս էկզարխը թալանել է վրացական եկեղեցիները և դրանք հանձնել... հայերին: Հետևաբար, հայկական կողմը իրավունք չունի պահանջել այդ եկեղեցին⁴:

Արվելաձեն վրացիների վանդալիզմը ինչ-որ ձևով պարտակելու համար խուսանավման հնարք է բանեցնում՝ հայերին մեղադրելով վայրենության և նենգության մեջ: Ըստ նրա՝ եկեղեցիների հարցը հայկական իշխանությունները առաջ քաշեցին 2008 թ. օգոստոսյան ռուս-վրացական պատերազմից հետո, երբ Վրաստանը ծանր վիճակում էր: Հենց այդ հանգամանքից օգտվելով՝ հայկական կողմն ստացավ Մեդրի-Երևան-Նինոծմինդա-Ախալքալաք-Ախալցխիսե-Բաթում ավտոմայրուղու կառուցման իրավունքը: Իսկ ՀՀ պաշտպանության նախարարն էլ իբր թե սպառնացել է վրաց իր գործընկերոջը՝ եթե վիճահարույց եկեղեցիները հայերին չտրվեն, ապա Ջավախեթին կվերածվի երկրորդ Աբխազիայի⁵:

Ավելացնենք, որ վրացական մամուլը պարզապես հեղեղված է հակահայկական նյութերով, իսկ ազգային խտրականությունը պետական քաղաքականություն է: Օրինակ՝ անսրող լաիրշությամբ շեշտվում է այն միտքը, որ վրաց պատրիարքը պետք է պաշտոնավարի... Սբ. Էջմիածնում:

Մեզանում իսպառ բացակայում են հայ-վրացական բարդ ու խճճված փոխհարաբերությունների մա-

² «Ազգ», 17.05.2009:

³ «Ալիա» (վրաց.), 10-12.01.2008, «Ախալի թառա» (վրաց.), 10.01.2008, «Ռեզոնանսի» (վրաց.), 10.01.2008:

⁴ «Սաքարթվելոս ռեսպուբլիկա» (վրաց.), 17.12.2008:

⁵ Նույն տեղում:

սին հայեցակարգը, համալիր և համակարգված մոտեցումները: Եվ այս վիճակը հաճախ է մեզ անակնկալների առջև կանգնեցնում: Այսպես, մեզ համար խիստ անապաստելի էր վրացիների հերթական քայլը. ի պատասխան հայերի ձգտումների՝ վրացիները հանրահավաք կազմակերպեցին Վրաստանում ՀՀ դեսպանատան մոտ և պահանջեցին իրենց հանձնել ՀՀ ներկայիս տարածքում եղած «վրացական» եկեղեցիները: Խոսքը Լոռիում կառուցված քաղկեդոնական եկեղեցիների մասին է (Ախթալայի Սբ. Աստվածածին վանք, Խուճապի վանք, Հնեվանք, Քոբայրավանք և այլն): Այդպիսի կոթողների թիվը տասն է: Բողոքի գործողությունը կազմակերպել էր «Ազգային-քրիստոնեական շարժում» կուսակցության ղեկավար Գիորգի Անդրիաձեն⁶: Ի դեպ, դեռևս 2006 թ. փետրվարի 6-ին Վրաց ուղղափառ եկեղեցու կաթողիկոս-պատրիարք Իլիան, առանց Էջմիածնի Մայր աթոռի թույլտվության, ինքնագլուխ ձևով ստեղծեց Տաշիր-Չորագետի թեմը, որը վկայում է վրացիների ընդգծված ագրեսիվության և մեծ ախորժակի մասին: Իսկ արդեն մարտին Էջմիածնի Գերագույն հոգևոր խորհուրդը դատապարտեց այդ որոշումը:

Այս հիմնախնդրի առնչությամբ ճշմարտությունը միակն է և անբեկանելի. քաղկեդոնական հայերի պատմամշակութային շերտը հայոց քաղաքակրթության անկապտելի և օրգանական մասն է: Ուստի այդ մեծարժեք հուշարձանները կառուցել են հայի գեոտիպ, հոգեկերտվածք և մտածողություն ունեցող մարդիկ, ովքեր քաղաքական ինչ-ինչ նկատառումներով գործածել են վրացերեն և դավանել ողղափառ կրոն: Այս առնչությամբ արձանագրենք այն իրողությունը, որ գոյություն ունեն նաև կաթոլիկ, ավետարանական, մահմեդական (նաև թուրքախոս) հայեր, ովքեր ևս իրենց ծնող ազգի անբաժան մասն են: Քաղաքակրթական հսկայական նշանակություն ունեցող նմանօրինակ հիմնադրույթի անտեսումը մեզանում հետևանք է ռազմավարական մտածողության բացակայության:

Այս առումով պետք է լուրջ ուշադրություն դարձնել Ամենայն հայոց կաթողիկոս Աբրահամ Ա Աղբաթանեցու (607-615 թթ.) շրջաբերականի վրա, որը արգելում էր հայերին վրացիների հետ որևիցե հարաբե-

րություն հաստատել, բացի առևտրից⁷: Սա այժմ հրնչում է խիստ արդիական և սթափեցնող, որն անտեսել հնարավոր չէ: Մենք մշտապես առնչվում ենք հակահայկական տեղեկատվական տեխնոլոգիաների, վտանգների և մարտահրավերների հետ:

Իսկ վրացու ավերող և յուրացնող ազգային բնավորությունը դրսևորվում է նաև Վրաստանում բնակվող այլ ժողովուրդներին պատկանող հուշարձանների սեփականացման բազում փաստերում: Այսպես, 1833 թ. պատմական մի վավերագրի համաձայն՝ Նորաշենի հարևանությամբ գտնվող «Ջվարիս մամա» վրացական եկեղեցին նախկինում եղել է հունական՝ «Երուսաղեմի խաչվերաց» անվամբ և կառուցվել է 1515 թ.: Եկեղեցու բակում էին թաղված անվանի մարդիկ, ինչպես գերմանացի արքայազն Էռնեստ Ռեյնֆելսկին, գաղտնի խորհրդական, կոմս և գիտնական Ապոլոս Մուսին-Պուշկինը և այլք: Այս ամենը վրացիների ձեռքով բարբարոսաբար ավերվել է: Եվ սա միակ դեպքը չէ: Նշենք, որ վերջին տարիներին վրացական ծեսով են օծվել հունական 3, ռուսական 2 և կաթոլիկ 5 եկեղեցի:

Արդ, խորամուխ լինենք հիմնախնդրի էության մեջ և մեզ համար ճշտենք անելիքներն ու տրամաբանական քայլերը: Սրա հետ կապված մարտահրավերները շատ լուրջ են և սպառնում են ազգային մեր ինքնությանն ու պետական անվտանգությանը:

Նման բարդ իրավիճակում պարտադիր և անհրաժեշտ է համակարգային կազմակերպված պայքար: Ակնհայտ է, որ Վրաստանում Թուրքիայի նման առկա է խորքային պետություն, որը մենչևիկների ժամանակներից սկսած գործում է նպատակասլաց և ծրագրված ձևով: Մինչդեռ մենք այս երկիրը դիտարկում ենք որպես բարեկամ քրիստոնյա պետություն, ինչը խոր մոլորություն է: Մեզանում բնավ էլ հասու չեն վիրահայության գործունեությանը և շուտափույթ լուծում պահանջող հիմնահարցերին:

Ընդ որում, հայոց եկեղեցիների վրացականացու-

6 «Ռեզոնանսի» (վրաց.), 11.12.2008:

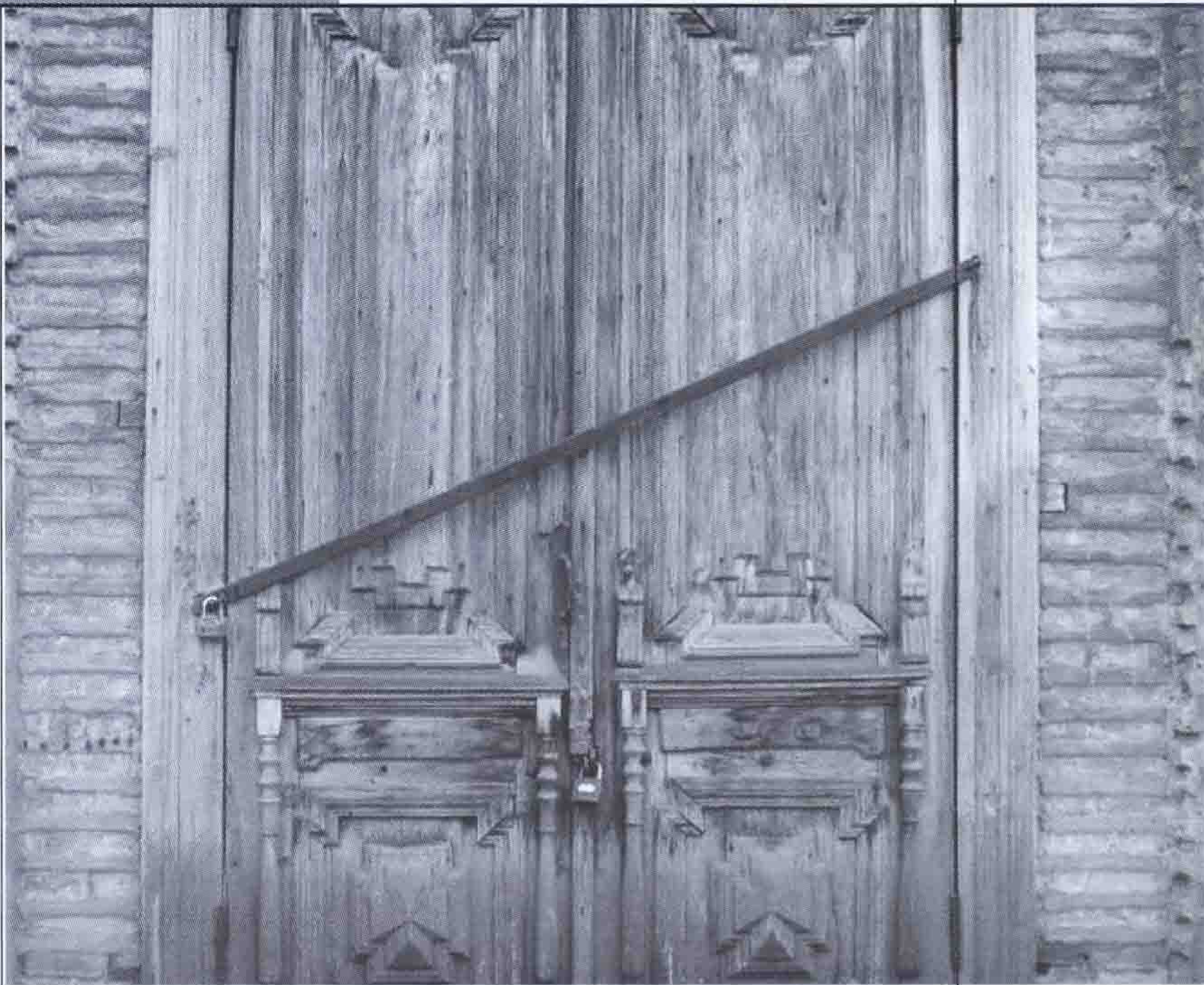
7 Ն. Սառ, Հայ-վրացական յարաբերությունների մասին անցեալում, Թիֆլիս, 1898, էջ 6-7:

մը համոզիչ և հիմնավորված ներկայացնելու համար մանրակրկիտ ձևով մշակվել է մի ամբողջ հայեցակարգ, որի հեղինակներից մեկն է գիտական շրջանակներում ոչ անհայտ «հայագետ» Բոնդո Արվելաձեն: Ըստ վերջինիս պնդման՝ նախկինում հարյուրավոր վրացական եկեղեցիներ վերածվել են հայկական կոթողների: Այս գործընթացը տեղի է ունեցել երկու շրջափուլով՝ հնագույն ժամանակներից մինչև 1801 թ. և 19-20-րդ դդ.:

Նա խոսում է գիտական չափանիշները պահպանելու և ճշմարտությունը ներկայացնելու մասին, բայց հենց ինքն էլ լկտիորեն խախտում է դրանք և զբաղվում պատմաշինարարական վարժանքներով: Այսպես, «գիտնականը» հրամցնում է Թիֆլիսի եկեղեցիների մասին փաստերը, բայց նենգափոխելով ամեն ինչ՝ նշում է «Թբիլիսի» անվանումը: Իսկ ճշմարտությունն այն է, որ վավերագրերում և եկեղեցական արձանագրություններում քաղաքը հիշատակվում է կամ «Տփղիս», կամ «Թիֆլիս» ձևով: Ընդ որում, առաջին ձևը վաղնջականն է, հնագույնը, իսկ երկրորդը հետագա ժամանակների արդյունք է: Այս առումով աչքի է զարնում մեկ ուշագրավ օրինաչափություն. Հայ առաքելական եկեղեցու պաշտոնական փաստաթղթերում այն նշվում է «Տփղիս» տարբերակով՝ պահպանելով պատմական ավանդույթը և ժառանգորդական կապը:

Այսպիսով, «Թիֆլիս» ձևը ծագում է «Տփղիս» տարբերակից և լեզվական հետագա ձևափոխումն է: Էզոթերիկ (թաքնագիտական) հետազոտությունները պարզում են, որ «տփ», «տափ», «տապ» արմատը սերում է «տապանակ» բառից և նշանակում է արարչական իմացության գանձարան: Իսկ «իս» վերջածանցը ցույց է տալիս բնակավայր և հայերենին բնորոշ լեզվական իրողություն է: Ըստ այդ տեղեկությունների՝ Տփղիսը հնուց անտի եղել է հայ քրմության կենտրոն: Սա մեզանից խնամքով և հատուկ միտումով թաքցվում է: Այս ամենը վրացու և վրացերենի հետ անգամ հեռավոր առնչություն չունի: «Թբիլիսի» անվանումը կյանքի է կոչվել սուկ 1936 թվականից:

Բ. Արվելաձեն հայկական պատմամշակութային շերտի վրացականացումը արդարացնելու և գիտա-

կան տեսք տալու համար փորձում է դիմել իրավական կեղծ հիմքերի: Նա, առանց այլևայության, պնդում է, որ Վրաստանի տարածքի հայոց եկեղեցիները ապօրինի են, քանի որ... չունեն Վրաց թագավորի կամ կաթողիկոս-պատրիարքի պաշտոնական թույլտվությունը: Բացարձակապես անհեթեթ ու հիմնագուրկ դատողություն, որի նպատակն է քողարկել վրացական կեղծարարությունները: Ինչպես ասում են՝ սուտը երկար կյանք չունի և դատապարտված է հենց սկզբից:

«Հայագետի» տրամաբանությունը խիստ խոցելի է և բավականին պարզունակ՝ շղարշված գիտականության կեղծ չափանիշներով: Այսպես, հայկական որևիցե եկեղեցու վերակառուցումը կամ վերականգնումը նա անվերապահորեն դիտարկում է որպես «վրացական» եկեղեցու սեփականացում, հայկականացում: Դեռ ավելին, նա պնդում է, թե իբր հայերը մշտապես օգտվել են օտար ասպատակիչների ավերածությունների հանգամանքից, երբ Վրաստանը գտնվել է շատ ծանր վիճակում: Մեղադրանքը հրեշավոր է և թշնամական: Ստացվում է, որ օտար տիրապետության շրջանում հայերը կամ խլել են, կամ էլ գնել վրացական եկեղեցիները: Հետևաբար, այժմ «արդարության մարտիկ» վրացիները պետք է դրանք

վերադարձնեն և վերականգնեն «պատմական ճշմարտությունը»:

Այս գործելակերպով Բ. Արվելաձեն անպատկառ ձևով վարկաբեկում ու սևացնում է քաղաքակրթություն ստեղծող և ամենուրեք տարածող հայերին՝ ծուռ հայելու մեջ ներկայացնելով մեր ժողովրդի պատմությունը: Այս պահվածքը լավ մտածված ու մշակված հայեցակարգի արդյունք է և նպատակ ունի խաթարել հայոց քաղաքակրթությունը:

Ըստ նրա եզրակացությունների՝ Էջմիածինը (այսինքն՝ Հայ առաքելական եկեղեցին) «վրացական» եկեղեցիները զավթելուց հետո ժամանակին համատարած ձևով «հայացրել է» վրաց ծխականներին (մոտ 200 հազար հոգի): Այս գործողությունները իրականացնում էին հայ տերտեր-էմիսարները⁸: Իրականում մշակվել է վրացիներին ձուլելու մասին կեղծ ու պատիր մի հերյուրանք, որպեսզի օրինական և իրավական տեսք տրվի Վրաստանում իրականացված և ներկայումս շարունակվող հայերի ձուլման գործընթացին, ինչը հասցված է պետական քաղաքականության մակարդակի: Մեծ վտանգ ներկայացնող այս երևույթը չի արժանանում պետական առումով մեր հակահարվածին:

Պատշաճ և տեղին ենք համարում արձանագրել արքային արժեք ունեցող հետևյալ հիմնադրույթը. ըստ գիտական լրջմիտ հետազոտությունների՝ Հայկական լեռնաշխարհը հայոց և համաշխարհային քաղաքակրթության բնօրրանն է⁹: Պատմական սկզբնաղբյուրների համաձայն (շումերական, եգիպտական, ասորական, խեթական, պարսկական, հունական, հռոմեական, արաբական և այլն)՝ այս տարածաշրջանում հազարամյակներ շարունակ եղել է ընդամենը մեկ պետություն՝ Մեծ Հայքը: Վիրքը (Վերին երկիր) ոչ թե էթնիկ նկարագրով օժտված երկիր էր, այլ պարզա-

պես Մեծ Հայքի մեկ նահանգը, որը հետագայում արհեստականորեն, հակահայկական գաղտնի ծրագրի իրագործման մութ ու նենգ միտումով, վերածվել է առանձին պետության:

Բացահայտենք մեկ ճշմարտություն ևս. Վրաստանը մշտապես կառավարել են հայկական արքայատոհմերը՝ Արշակունիները, Խոսրովյանները, Բագրատունիները և այլք: Հետևաբար, հայերն այստեղ ապրել և գործել են իրենց տանը և ունեն պետականակերտ կամ պետականաստեղծ կարգավիճակ: Այս տարածքում իրենց ազգաշահ գործունեությունն են ծավալել հայ ազնվական և իշխանական տոհմերը՝ Դատյանները, Չաքարյանները, Օրբելյանները (Օրբելիները), Բեկթաբեկյանները, Բեհրոթյանները, Թումանյանները, Թամաշյանները, Փիթոյանները, Էնիկոլովյանները և այլք: Այնպես որ, նշած քաղաքակրթական տարածքում վրացիներին ոչինչ չի մնում: Հօդս է ցնդում նաև հայերի եկվորության և Վրաստանում սոսկ հյուր լինելու սին ու փուչ առասպելը:

Պահպանված արխիվային վավերագրերը ակնհայտ կերպով վկայում են Նորաշենի կոթողի հայկական լինելու մասին: Այսպես, սկզբնաղբյուրներից մեկը փաստում է. «Ի թուին ՋԺԶ-ին: [Յ]անունն Ա[ստուծո]յ ես՝ Սատաթս մուլքս շինեցի զեկ[ե]ղ[ե]ցի՝ յիշ[ա]տ[ա]կ ինձ և ծնողացն իմոց՝ հօրն իմոյ պ[ա]ր[ո]ն Սուլտանին և պապուն իմոյ պ[ա]ր[ո]ն Թաւաքալին, և կողակցոյն իմոյ Վիշէլին, [որդոցս] Նարիմանին, Սուլտանին և Շարիմանին»¹⁰: ՋԺԶ-ն 916 թվականն է, որին գումարում ենք 551 և ստանում Նորաշենի կառուցման թվականը՝ 1467:

Հայոց այս եկեղեցու մասին համակողմանի տվյալներ կան պատմության էջերում: Հիշատակենք բազմաթիվ փաստաթղթերից մեկը: 1816 թ. հունիսի 24-ին եկեղեցու գրանցամատյանում (դավթար) արձանագրված են նվիրատու բարեպաշտ թիֆլիսահայերի անունները,

8 Բ. Արվելաձե, «Сколько же в Грузии армянских церквей?».-” Свободная Грузия”, 01.03.2006.

9 Հայկական լեռնաշխարհը հայոց և համաշխարհային քաղաքակրթության բնօրրան, Հայագիտական գիտաժողով (զեկուցումներ, 13-15 նոյեմբերի 2003), Երևան, 2004: Հայկական լեռնաշխարհը հայոց և համաշխարհային քաղաքակրթության բնօրրան, Քաղաքակրթություն և պետականություն, Գիտաժողով-2, 17-19 փետրվարի, Երևան, 2005:

10 Սատենադարան, Կաթողիկոսական դիվան, թղթ. 29, վավ. 125, թ. 3ա

ՀՀ վարչադես Տ.Սարգսյանը Նորաւենում

այդ թվում նաև՝ Սիմոն, Ավետիք, Պետրոս, Սողոման, Դավիթ Թամամշյանները¹¹: Եկեղեցատեր և բարերար ծխականների շարքում նշված են նաև կանայք՝ Բեթևան Դորդանյանցը, Մաթոն Դաբաղյանցը, Մայեն Կակինյանցը, Թինաթին Մելիքյանցը և այլք¹²: Ուշագրավ է հատկապես այն փաստը, որ Սբ. Աստվածածին եկեղեցուն ընծաներ են մատուցել ոչ միայն քիֆլիսահայերը, վիրահայերը, այլև երևանցիները (Մերուպը, Կիրակոսը), վանեցիները (մահտեսի Գասպարը, Խաղոն), մոզրկցիներ, գանձակցիներ, թավրիզցիներ և այլք: Այսինքն՝ եկեղեցին եղել է համահայկական ուշադրության և հոգածության ծիրում:

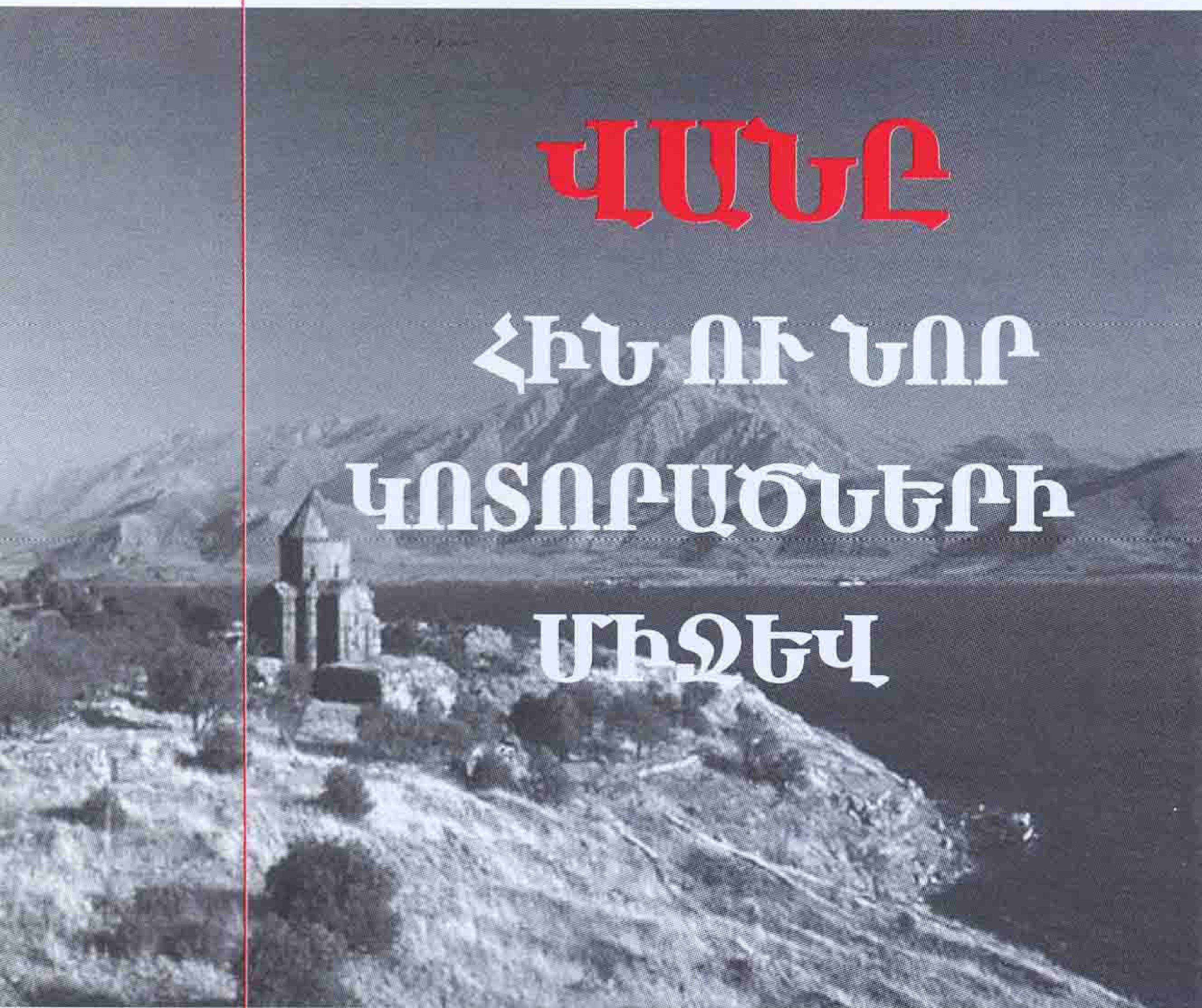
Մեծ համբավ և ճանաչում ունեցող այս շինությունը տարբեր ժամանակներում բազմիցս նորոգվել է: Այսպես, 1650 թ. այն վերակառուցել է Խոջա Նազարը, 1795 թ.՝ Մելիք-Ավետիք Բեհրությանը և Գրիգոր քահանան,

1808 թ.՝ գործակալ Տեր-Ղազարը և Մունթոյանը, 1875 թ.՝ Ներսես կաթողիկոսը, 1897 թ. և 1900 թ.: Այսինքն՝ եկեղեցին եղել է խնամքի և աջակցության առարկա:

Միով բանիվ, Նորաշենի Սբ. Աստվածածին եկեղեցու հիմնախնդիրն արտացոլում է քաղաքակրթական պատերազմի օրինաչափություններն ու սկզբունքները: Ուստի, խիստ արդիական է այս առումով հիմնահարցի խորագնին ուսումնասիրությունը: Մինչդեռ մենք անիմաստ ձևով հապաղում ենք և կորցնում թանկագին ժամանակը:

11 Մատենադարան, Կաթող. դիվան, թղթ. 29, վավ. 159, թթ. 1-3:

12 Նույն տեղում, թթ. 4-5

ՎԱՆԵ

ՀԻՆ ՈՒ ՆՈՐ

ԿՈՏՈՐԱԾՆԵՐԻ

ՄԻՋԵՎ

*National Geographic ամսագրի 1919-ի
օգոստոսի համարում տպագրված
Մայեր Օուեն Ուիլյամսի հոդվածը*

Գործողության վայրը՝ Վան, դասնական Հայաստանի մայրաքաղաք, ինչի աղագույցները ֆաղափի դասերի վրա թողած նվաճող-թագավորների արձանագրություններն են:

Ողբերգության հետքերը սեսանելի են յուրաքանչյուր ավերված սան վրա, սակայն հեռավոր անցյալը դեռևս դահլիճում է իր ցնցող հմայքը: Չախ կողմում՝ հարավարևմուտքում, ձյունածածկ լեռների կախարակական շրջան Հայաստանը բաժանում է Տիգրիսի հովիտից:

Մեր առջև Վանա լճի սփանջելի ծփանքն է՝ Նեմրոթ լեռան խառնարանաձև գագաթի հետ, որը ֆառասուն մղոն հեռվից մեռուց է երևում: Մի ֆիչ հյուսիս Միփանի նրբագեղ

գագաթն է, որտեղ Նոյի սաղանը սկզբից փնտրեց հանգրվան, սակայն այդ ալեհեր գագաթը ստիպված էր այդ դասիվը զիջել մյուսին՝ ավելի հզորին, որն ավելի հյուսիս էր՝ Արարատին:

Մուգ շագանակագույն ժաղավենը հասում է ձյունադաս սարածքը, այստեղով է անցնում նահանջի ուղին՝ ճանադարհը դեղի մահացու սսվերների հովիտը:

Իմ դասականությունների մեջ մտնում էր հրդեհված սների մնացորդներից բարափների կառուցումը, այն սների, որտեղ ոչ այնքան վաղուց մեսաֆայա վարագույրներն ու ընտիր գորգերը հաղորդում էին արևելյան ճոխության սլացքը. շեղ այն սների և այգիների ֆաղափ, որտեղ հողաքս հայ կանայք ձեռքի աշխատանքով էին վասակում իրենց ադրուսը:

Մի հսկայական սան մեջ, որտեղ շատ մարդիկ էին հավաքվել, վարդեսները դուռ ու լուսամուտ էին սեղադրում, որդեսգի այդ ողորմելի կացարանը դառնա դիսանի ադրելու համար: Մաքրվում, լվացվում ու սանրվում էր սոննաներով բուրդ, որ անհրաժեշտ էր հագուստ գործելու համար, որդեսգի սկարացած կանայք դաստանվեն ցրտից:

Ամերիկյան օգնության միությունը աշխատում է այստեղ, որտեղ աղագա խաղաղության հույսը բթացնում է սանջալից ցավը, որտեղ ոսարքիկ երեխաները դժվարությամբ են անցնում սառած ձյան վրայով, ժոքալով թափահարելով փոքրիկ, սևացած կաթսաները, ինչով նրանք հույս ունեն գտնելու մի ֆիչ ջրալի ճաշ, որդեսգի թաթախեն սև հացը...

Մենք նահանգադեսի հետ լավ բարեկամներ ենք: Երիտասարդ սարհներին նա Բոստոնում աշխատել է վերելակավար և այնտեղ էլ իր բարյացակամ հաճախորդներից սովորել է անգլերեն:

Այսուհետև նրա դասականությունների մեջ է մտնում դեկավարել այստեղ հավաքված դժբախտ հայերին, մինչև դասերագը կավարսվի միացյալ սերությունների հաղթանակով և վերջապես խաղաղություն կիջնի այս թանկագին հողի վրա:

Մի անգամ աշխատանքից տուն վերադառնալու ճանադարհին, մի համեստ, կավաշեն սան մոտ, որը հասկացված էր նահանգադեսական կառավարմանը, մեզ ցրադասեց 8-10 սարեկան շղաների մի խումբ:

Նահանգադեսն ամենայն լրջությամբ ողջունեց շղաներին, հասկադես արժանավայել կեցվածք ընդունած հրամանասարին և հարցեց.

- Ի՞նչ կարող է անել հրամանասարը իր հավասարիմ ֆաղափացիների համար:

- Մենք եկել ենք մեր փայտյա հրացանները փոխելու իսկականներով: Մենք ուզում ենք դառնալ մեր հայրենիք:

- Մեզ մոտ զենքի մեծ դահանջ կա, սղաներ,- ասաց նահանգապետը,- մենք զենք կսանք միայն նրանց, ովքեր կարող են հրամաններ կատարել դիրքերում:

Անմիջապես հեռացրեք դասասխանը.

- Մենք դա կարող ենք անել:

- Եկե՛ք ծանոթանա՛ց, ի՞նչ կարող եմ անել:

Տասներկուամյա առաջնորդը կտրուկ հրաման արձակեց, և ֆանուր փայտյա հրացան, կտրված թեթև սախակներից, խուլ ձայնով հղվեցին սառած դեմքերին: Կատարվեցին «զենքը ուսին», «ուղղել սվինները» հրամանները: Ժողիսի սովեր անգամ չէրևաց նրանց մանկական դեմքերին:

Հետո անմեղ կապից կարված չարխներով (այնպես, ինչպես հողվածի հեղինակինն է), նրանք ֆառաբար ֆայլեցին առաջ ու հետ: Ջինվորական ծառայության այդպիսի խաղը մեծահասակներին ստիպում է ժղատալ, չնայած կոկորդ սեղմվում է դառնալով մեծահասակների՝ մանկական այդ ընդօրինակումից:

Այդ երեխաների մեծ մասի հայրերին սղանել էին վերջերս, իսկ շատ մայրեր ինֆանտանություն էին գործել՝ ֆրեդի մոլորություններին զոհ չգնալու համար:

Նահանգապետը խորապես հուզված էր:

- Որտե՞ղ եմ աղբում,- հարցրեց նա, կարծելով, թե նրանք եկել են ֆաղափ մոտակա թաղամասից:

- Մենք եկել ենք Արամեսից,- լսվեց անստաստի տասասխանը:

Խոսքը վեց մղոն հեռու, լճի ափին գտնվող գյուղի մասին էր, թուրքական դիրքերի ուղղությամբ: Մեկ օր առաջ սաստիկ ձյուն էր եկել, հիմա արդեն սվերները երկարում էին: Նույնիսկ ուժեղ սղամարդու համար դժվար էր իրիկնադահին վերադառնալ Արամես: Դրա համար էլ նահանգապետ Համբարձումյանը մեզ՝ երիտասարդ հրամանատարի հետ, հրավիրեց խորհրդի, սղաներին սրվեց զինվորական ընթրիք մի բաժին սև հաց և շաքարով թեյ: Նրանց սրվեց նաև ֆաղափային կայազորում գիշերելու տեղ:

Երեխաները հրաժարվեցին վերադառնալ՝ ֆանի դեռ չեն սացել հրացան:

Հումանիտար օգնությունը ոչ միայն սամոնի հարց է, այլև բարոյականության: Առավոտյան իմ ավագ հյուսնը լա-

վագույն սախակներից, որ մենք կարողացանք գտնել, դասրաստեց թուր, իհարկե աշխատելով նմանեցնել Սալադինի կեռ թրին: Այդ ընթացքում երեխաները ծանոթացան սարբեր արտադրությունների, որ կազմակերպել էր ամերիկյան հումանիտար օգնությունը, նրանցից յուրաքանչյուրը սացավ մեկ զույգ բրդյա գուլպա: Այնուհետև սղաները զգաստ շարք կանգնեցին մեր սան սափակ կտրիկին: Այնտեղ ֆաղափի երիտասարդ դարձրե՛ք՝ Հայաստանում հայտնի բանաստեղծի որդին, ամենայն հանդիսավորությամբ դասակի հրամանատարին հանձնեց թուրը: Դրա փայտը չէր կարող թափանցել այն գծերը, որոնք արցունքն ու ժողիսը աչքերին դասրաստել էր հմուտ հյուսնը՝ ներդնելով իր հոգու ամբողջ կարողությունը:

- Այս անգամ մենք կարող ենք թուր սալ միայն ձեր հրամանատարին,- ասաց նահանգապետը, որը թողել էր կարևոր խորհրդածողովը, որդեսգի հրաժեշտ սա երեխաներին,- բայց ես ցանկանում եմ, որ դուք լինե՛ք կարգադատ և արունակե՛ք մարզվել, գուցե գա այն օրը, երբ ձեր օգնությունը մեզ հարկավոր լինի: Հրամանատար, ձեր միությունը դառնալ կազմ ու դասրաստ վիճակում, որդեսգի մեր երկիրը կարողանա ձեզ կանչել հայրենիքի հանդեպ դարձրե՛ք կատարելու:

- Մենք կլինենք դասրաստ,- դասասխանեց նոր թրի հղարս սիրակալը:

- Չգա/ս: Շարք, աջ դարձ, ֆայլով մարտ:

Եվ Արամեսի կամավորական բանակը հղարս ճամփա ընկավ դեղի իր հեռավոր գյուղը:

Ամիսներ անց թուրքական հորդաները եկան իրականացնելու Վանի կոստածը:

Թարգմ.՝ Նազելի ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ

Վանը թուրքերը գրավել են 1918-ի մարտ ամսին, հողվածը տարազրվել է մեկ տարի անց՝ 1919-ի օգոստոս ամսվա համարում:

Հողվածում հիշատակվող «քաղաքի պարեպրճ Հայաստանում հայտնի բանաստեղծի որդին», Վանի նահանգապետի քարտուղար Պարույր Լիպարիպյանն է, հայ մեծ աշուղ Ջիվանու որդին:

Այս դասը, բարեկամներս, ե՞րբ ենք սովորելու

Էդիկ Անդրեասյան

Վերջերս մեր խորհրդարանում մի հետաքրքիր իրադարձություն տեղի ունեցավ, որ, երեւի թե, պակաս աղմկոտ չէր, քան Երեւանի քաղաքապետի ընտրությունը: Բայց քանի որ մեր հասարակությունը ավելի շատ թամաշա անող է, քան դարդին դարման անող, այդպես էլ անհաղորդ մնաց այդ հետաքրքիր իրադարձության արձագանքներին, որոնք տեղ գտան որոշ թերթերում, ընդ որում՝ խիստ իշխանամետ ու կեղծ պետականամետ՝

Խոսենք ամեն ինչի մասին ըստ հերթականության եւ փորձենք հասկանալ հարցի կարելությունը, ավելի ճիշտ՝ վտանավորությունը թե մեր պետության եւ թե հասարակության համար:

Չվիճարկելով այն տեսակետը, որ ՀՀ Նախագահի եւ մյուս պաշտոնական կայքերում ավելի քան ծիծաղելի կլինի գետեղել Հայաստանի Հանրապետության՝ մեր ցանկություններից բխող քարտեզներ, մենք այնուամենայնիվ ընդունելի չենք համարում այն մոտեցումները, թե առհասարակ եւ ոչ մի տեղ չպետք է ցուցադրենք ու տարածենք դրանք: Ընդհակառակը, հստակ գիտակցելով Նախագահի կայքի կարգավիճակը, «սոլիդ դիտվելու» անհրաժեշտությունը, մեր

լրատվամիջոցներն ու հասարակական կազմակերպությունները, անկախ քաղաքական ներքին կողմնորոշումներից ու դիրքորոշումներից, պետք է օգտագործեն ամեն մի առիթ, միջազգային հանրությանն ու հենց մեր հասարակությանը ներկայացնելու այն ամենը, ինչ ձեռք է բերվել երկարատեւ եւ համառ պայքարի արդյունքում: Հետեւաբար, նման հարցերում «ասպետական» կեցվածքները տեղին չեն, եւ, առավել եւս, ըստ իս, պետք է իսկական **գիժ** լինենք, որպեսզի այդ գործն ստանձնող մարդկանց **գիժ** անվանենք:

Պարզվում է, ըստ վերն ակնարկված թերթերի՝ այդպիսի «գժեր» են «Ժառանգություն» կուսակցության կին պատգամավորները, ովքեր ԱԺ-կառավարություն հարցուպատասխանի օրը խորհրդարանում տղամարդավարի պարզել են Հայաստանի եւ Արցախի միացյալ քարտեզը՝ ազատագրված տարածքներով հանդերձ: Իսկ ի՞նչ էր մնում նրանց անելու, եթե պետությունն այդ ուղղությամբ ոչինչ չի անում: **Չվիճենք պետության հետ, բայց նրան զգուշացնենք, որ վերջերս ի հայտ են եկել որոշ լրատվամիջոցներ ու հեղինակներ, ով-**

վելու եւ Հայաստան-Թուրքիա նորմալ փոխհարաբերություններ հաստատելու հաշվարկների հիման վրա էլ գծվել է ԱՄՆ-ի նախագահ Վիլսոնի քարտեզը, որ քաղաքական շրջանակներում հայտնի է որպես խաղաղարար կամ իրավարար՝ հաշվի առնելով Վուդրո Վիլսոնի իրավարար վճիռը: Այդ քարտեզի պարզումն ու նրա պահանջների հետապնդումը եւս հայոց կեղծ պետականամեծար թերթերի կարծիքով **գժություն է, Դաշնակցության մենաշնորհ հանդիսացող Հայ դատի պահանջ:** Թե որքանով է Հայ դատը Դաշնակցության մենաշնորհ եւ ոչ թե հայ ժողովրդի դատ, մի առանձին քննարկման թեմա է, ինչին կանդորառնանք հետագա հրապարակումներում, իսկ առայժմ նշենք, որ ըստ այդ թերթերի՝ չպետք է նմանվել այն բազմաթիվ կազմակերպություններին ու քաղաքական ուժերին, որոնք Հայաստանը նույնիսկ չեն պատկերում քարտեզներում՝ այն ներկայացնելով որպես մասնատված մի հողակտոր՝ Ադրբեջանի, Վրաստանի եւ երեւակայական Քուրդիստանի միջեւ: Դրանից, մեկ է, Հայաստանի իսկական քարտեզը չի փոխվում՝ հանգստացնում են մեզ:

Մի առիթով տողերիս հեղինակը «Երկիր» թերթի էջերում տեղեկացրել է այն վայնասունի մասին, որ բարձրացել էր Ադրբեջանում՝ կապված հանրահայտ «Mikrosoft»-ի եւ գերմանական «Deutsche Welle» կայքի հրապարակած քարտեզների հետ, որոնցում ԼՂՀ-ն պատկերված է Հայաստանից բաժան եւ ԼՂԻՄ-ի սահմաններով: Այս կապակցությամբ չքողարկված, հստակ կոչ է ուղղվել ադրբեջանցի ժողովրդին՝ նամակներով հեղեղել նշված կազմակերպությունների փոստն ու պահանջել Ղարաբաղը ջնջել քարտեզի վրայից: Բացառված չէ, որ Ադրբեջանի տեղեկատվական դաշտում իրենց շահերն ունեցող այդ երկու հսկա կորպորացիաները միառժամանակ տեղի տան, իսկ հետո ընդհանրապես մոռանան Ղարաբաղի մասին եւ սկսեն տարածել այնպիսի քարտեզներ, որոնք ակնահաճո են միայն Ադրբեջանին:

քեր նրա անունից սուտումուտ դոկտրիններ են հրապարակում: Օրինակ, նրանք ասում են, թե ԼՂՀ ճանաչումը ՀՀ արտաքին քաղաքականության օրակարգից դուրս հարց է, իսկ Հայաստան-Արցախ միասնական քարտեզը՝ գժության արդյունք:

Բոլոր օրակարգերից դուրս ապրող այս լրագրողի գլուխը պետք է գործուղել լիկկայան՝ գուցե թե հասկանա, որ չի կարելի պետության անունից հասարակության ուղեղը ցնդաբանությամբ լցնել: Ուն համար պարզ չէ, որ արտաքին քաղաքական օրակարգ ասվածը դոգմա չէ եւ հարափոփոխ է, ինչպես ինքը՝ արտաքին քաղաքականությունը:

Ինչպես երեւում է, դեռ ոմանք դասեր չեն քաղել հայ-թուրքական եւ հայ-ադրբեջանական բանակցություններին հաջորդած իրադարձություններից: Կույր պետք է լինել չնկատելու համար, որ Երեւանում գտնվող Գյուլը 180 աստիճանով տարբեր է Բաքու ժամանող Գյուլից, Սանկտ Պետերբուրգի գեղեցկությունը վայելող Ալիեւը տարբեր է Բաքվի իր բնակարանում գիշերազգեստով ճեմող Ալիեւից: Արի ու այսքանից հետո հասկացիր, թե որն է Թուրքիայի կամ Ադրբեջանի արտաքին քաղաքական օրակարգը: Ալիեւն էլ, մեզ նման, գուցե իր նախագահական կայքում Ղարաբաղը պատկերում է ԼՂԻՄ-ի սահմաններով, բայց ադրբեջանական քարոզչական քարտեզներում Ղարաբաղի տեղն անգամ չի նշմարվում, էլ չենք խոսում տեղանունների աղավաղումների մասին: Պարոն հայ լրագրող, ասա, խնդրեմ, ո՞րն է այսքանից հետո Ադրբեջանի արտաքին քաղաքական իսկական օրակարգը՝ Արցախի ինքնավարությունը, թե՞ Ադրբեջանի տարածքային ամբողջականությունը: Իհարկե երկրորդը, իհարկե հայերին ոչինչ չգիջելը, թեւս հայերն արդեն իրենք են նշագծել ադրբեջանական կողմի զիջումների այն միմիմումը, որ անհրաժեշտ է Ղարաբաղի Հանրապետության անվտանգության համար:

Ի դեպ, ճիշտ նույն տրամաբանությամբ, այսինքն՝ Հայաստանի անվտանգությունն ապահո-

Նման անհեթեթ քարտեզներն, այնուամենայնիվ, երբ ողողում են ինֆորմացիոն դաշտը, դառնում են «ճանաչելի» եւ ավելի է դժվարանում միջազգային հանրությանը հակառակն ապացուցելը:

Ազգային ուժերին, սակայն, չգիտես ինչու, մեր իշխանություններն իրենց խոսափողը հանդիսացող որոշ թերթերով **գիժ** են անվանում, երբ նրանք պահանջում են քարտեզի վրա պատկերել իրականությունը: Այնպես են սարսափեցնում, ասես մեր երկիրն իրոք օկուպանտ է եւ գիշերով զավթել է հարեւանի տարածքը, ասես չի եղել արցախյան ազատամարտ ու Շուշիի ազատագրում, ասես չի եղել Սեւրի դաշնագիր եւ որպես դրա հետեւանք՝ վիլսոնյան իրավարար վճիռ ու Վիլսոնի կնիքով վավերացված քարտեզ:

Դատելով մեր իշխանամետ թերթերի հրապարակումներից, այս ամենի մասին խոսել չի կարելի, քանի որ դրանք չեն տեղավորվում մեր արտաքին քաղաքականության օրակարգի մեջ: Այդ դեպքում ո՞րն է մեր օրակարգը, ընդ որում՝ իսկական օրակարգը եւ Գյուլի ու Ալիևի համար նախատեսված օրակարգը, որոնք, եթե համաքայլ գնանք ժամանակակից միջազգային քաղաքականությանը, պետք է գոյություն ունենան միմյանց զուգահեռ:

Եթե ուշադիր հետեւենք մեր իշխանությունների միջազգային բեմերում արած հայտարարություններին եւ դրանք համեմատենք բանակցող մյուս կողմի, ասենք՝ Ադրբեջանի հայտարարությունների հետ, կտեսնենք, որ ձգտումները գրեթե նույնն են՝ խաղաղություն, բանակցային գործընթացի շարունակում, համատեղ լուծումների փնտրտուք եւ այլն: Նույնիսկ տպավորություն է ստեղծվում, թե ամեն ինչ իր հունով է ընթանում, եւ հարցի լուծումը վաղը չէ մյուս օրվա խնդիր է: Սակայն հրաժեշտի ձեռքսեղմումից վայրկյաններ անց, դեռեւս բարեկամական ընթրիքի մնացորդը չծամած, մեզ հետ բանակցող կողմն իր մայրաքաղաքում մեջտեղ է հանում իսկական օրակարգը, ու մնում ես զարմացած, թե ում հետ ես գործ ունեցել: Այս դասը, բարեկամներս, ե՞րբ ենք սովորելու, մինչեւ ե՞րբ ենք տա-

նը պատահող ամեն ինչի մասին երեխայի պարզամտությամբ պատմելու օտարներին: Գիտեք, չէ, թե ինչպես է օտարը ծիծաղում նման դեպքերում:

Նորից դառնանք քարտեզի խնդրին: Ոչ ոք չի վիճում պետական մակարդակով արտաքին քաղաքական որոշումներ կայացնելու ժամանակացույցի շուրջ: Դա ՀՀ նախագահի, Ազգային ժողովի որոշելիքն է: Պետության շահերից ելնելով՝ նրանց որոշելիքն է՝ ինչ խոսել փակ դռների հետեւում, ում կողքը նստել ընթրիքի սեղանի շուրջ, կամ ում «աչքով անել» բանակցությունների պահին: Բայց մեր՝ հայերիս իրավունքն է հանդես գալ իբրեւ կազմակերպված, ազգային շահը գիտակցող հասարակություն, եւ մեր հավաքական կարծիքով ազդել արտաքին քաղաքական օրակարգերի վրա: Ի՞նչն է, օրինակ, մեզ խանգարում Երեւանի եւ հանրապետության մյուս քաղաքների տրանսպորտային կանգառներում, տվյալ քաղաքի հատակագծի կողքին կախել նաեւ այն քարտեզը, որ Ազգային ժողովում պարզել են պատգամավորները, ի՞նչն է խանգարում մեր հեռուստաալիքներին հենց այդ քարտեզի ցուցադրմամբ մեզ եւ ժամանակավորապես Հայաստանում գտնվող օտարերկրացիներին տեղեկացնել եղանակի մասին: Վերջապես ի՞նչ կպատահի հանկարծ, որ թուրքական լողափերը գովազդող մեծադիր վահանակների փոխարեն, Վիկ Դարչինյանի՝ «Իմ զենքը իմ բռունցքն է» մեծադիր նկարի հարեւանությամբ տեղադրվի վիլսոնյան քարտեզը՝ «Իմ զենքը արդարությունն է» մակագրությամբ:

Իսկական օրակարգը, ինչպես տեսնում ենք, այնքան էլ դժվար բան չէ, իսկ նրա իրականացումը ոչ թե գժություն, այլ ընդամենը համոզմունք է ու կամք: Մենք պետք է լինենք այդ համոզմունքի եւ կամքի հասարակությունը: Եվ որքան ներսում «իշխանամետները» սաստեն այդ կամքը դրսեւորողներին, այնքան մեր իշխանությունների վրա կուժեղանա արտաքին ճնշումը, ինչի հետեւանքով՝ եզակի օրակարգի գործած ավերները կարող են անդառնալի լինել:

„Droschak“

ORGANE

de la Fédération

Révolut. Arménienne.

ԴՐՕՇԱԿ

ՅՈՒՆԻՍ

Adr

RÉDACTION

„Droschak“

GENÈVE

„ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈՒԱԿԱՆ ԴԱՁՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ“ ՕՐԳԱՆ

Արթուն

Կովկասից մեզ մօտ ստացած նամակները երբեմն յոռետես շեշտեր են պարունակում, որ նմանում են ահազանգի... Հայկերների ու պրօվօկատորների վատթարագոյն տեսակը, որ ամբարտաւան գլուխ է բարձրացրել րեակցիայի ներկայ օրերին՝ սպառնում է թերևս նոր Բարդուղիմէոսեան գիշերներ ընծայել դժբախտ ու արիւնաքամ Անդրկովկասին: Անհնարին և անհեթեթ ոչինչ չը կայ այդ սուկալի հիպօթեզի մէջ: Հայ ինտելիգենցիայի դէմ սկսւած պօգրօմը, հակահայկական անլուր արշաւանքը, որ մղում է մի տարուց ի վեր քաղաքների և գաւառների մէջ, հայ ժողովրդի զինաթափութի-

նը, անտարակոյս, քաջալերել են միջազգային պրօֆեսիօնալ գրգռիչներին, որոնք տապալած համարելով իրենց ահարկու հակառակորդին - հայ ժողովրդական կազմակերպութիւնը - որոճում են թերևս նոր հայասպան ծրագիրներ... Հողը նրանց համար տակաւին պարարտ ու հիւրընկալ է, տարաբախտաբար... Հին, մրափող ատելութիւններ, խուլ, ոռնացող վրէժխնդրութիւն, թալանի ու սպանութեան ախորժակներ... այդ բոլորը դեռ կայ առատօրէն կովկասեան դժբախտ միջավայրում: Կարմիր խենթութեան ուրուականը դեռ գուցէ չի ասել իր վերջին խօսքը: Եւ հարկ կա՞յ շեշտելու, որ այդ խօսքը մահու ու աւերածի շանթեր պիտի ժայթքէ դարձեալ հայ ժողովրդի հասցէին. հարկ կա՞յ յիշելու, որ պրօվօկատօրական, յար-

ձակողական ախորժակները պատրաստ են կատարել իրենց վայրենի ապօրէօզը, դարձեալ հայկական աւերակների վրայ...

Չը մարգարեանանք: Յոռետես ահազանգերով չը յուզենք մթնոլորտը: Շատ չը խօսենք, բայց շատ մտածենք: Չ'ասենք «անհնարին» է և թեթևամիտ ու յանցագործ լատենտութեամբ չ'անգիտանանք մեր մշտնջենաւոր հսկողութեան պարտաւորութիւնը: Մեր անիծապարտ իրականութեան մէջ բոլոր «անկարելիութիւնները» դառնում են կարելի - և դժնդակ անակնկալներին դիմագրաւելու միակ միջոցն է՝ արթուն լինել միշտ, շրջահայեաց ու պատրաստ լինել...

ԳՐԻԳՈՐ ՋԱՆԻԿՅԱՆԸ արձակագիր է, հրապարակախոս, թարգմանիչ: Ծնվել է Բուլղարիայում: Ավարտել է Վ. Բրյուսովի անվան օտար լեզուների լեզվագիտական համալսարանը, Մ. Գորկու անվան գրականության ինստիտուտի գրական բարձրագույն դասընթացները, ապա՝ ֆրանսերենի իր իմացությունը կատարելագործել Ֆրանսիայի մշակույթի եւ քաղաքականության նախարարությանը կից հաստատություններում:

Իր գրական-գեղարվեստական եւ հրապարակախոսական ստեղծագործությունների համար արժանացել է «Գարուն» (Երեւան), «Ավրորա» (Սանկտ Պետերբուրգ), «Դոււժբա նարոդով» (Մոսկվա) ամսագրերի, «Գրական թերթ», «Հայ գինվոր» պարբերաթերթերի, ՀՀ պաշտպանության նախարարության տարվա լավագույն հրապարակման, ինչպես նաեւ «Գրականություն պատանիներին», «Հրանտ եւ Մանուշակ Սիմոնյան» գրական հիմնադրամի մրցանակներին: «Մահապարտները» գրքի համար ստացել է Հայաստանի գրողների միության տարվա (2002 թ.) լավագույն հրապարակախոսական գրքի մրցանակը: Հայաստանի լրագրողների միության «Ոսկե գրիչ» մրցանակի դափնեկիր է:

Գրիգոր Ջանիկյանի «Եռաբլուր (վիպական դիմաշար)» գրքույկը, որ ներկայացվում է ստորեւ, արժանացել է «Հայը 21-րդ դարասկզբին» մրցանակին:

Արցախյան հերոսամարտը հայ ազգային-ազատագրական դաշմարտի մյուս էջերի նման, վերածվեց փառադանձ հաղթանակների ու ցավալի դարձությունների, սիրեցյալների դառը կորուսի ու բազում հերոսների ծնունդն ավետող մի վիղասփի, որի դեմքերն ու դեմքերը առանձնակի ուժադրության առարկան են մեր ժամանակագիրների: Ու թեև այդ հերոսամարտի ամենահանգուցային կեսում ենք կանգնած այսօր, նրա սկզբնավորման, մարտական ընթացքների, այդ ընթացքներին թե ու ոգի սված հայորդիների սխրանքն արժևորելը բոլորովին էլ ժամանակավրեղ չէ: Ավելին, ճիշտ ժամանակն է այդ անելու, որդեսգի հանգուցակեսից այն կողմ արվող ֆայլերը լինեն դաշմարտի համահունչ, այս վիղասփի հերոսների դիմանկարներին արժանի: Արձակագիր, հրապարակախոս և թարգմանիչ Գրիգոր Ջանիկյանի «Եռաբլուր (վիպական դիմաշար)» գիրքն այս առումով բացառություն չի կազմում:

Ասել, թե այս դիմաշարով հեղինակը փորձել է լրացնել Արցախյան

Գրիգոր Ջանիկյան
Եռաբլուր (վիպական դիմաշար),
Երևան, ՀԳՄ հրատարակչություն, 2008,
320 էջ:

հերոսամարտի դեռևս սոցիալական մնացած էջերը, կնեանակի ավելորդ շնորհներ անել Գրիգոր Չանիկյանին, որոնց կարիքը նա չունի: Բայց դարձավոր ենք ընդգծել այն ֆրանազան աշխատանքը, որ հեղինակը ներդրել է մեր նորագույն վիդեոսֆի հերոսների կերպարներն ամբողջականացնելու, նրանց մարդկային նկարագիրն առավել գունավորելու, նրանց խոսքն առավել հնչեղ դարձնելու, մի խոսքով՝ նրանց դիմանկարների վրա վերջնական վրձնահարվածները կատարելու ուղղությամբ: Հերոսների՝ դասերագմից դուրս կյանքի մանրամասները, հաճախ նույնիսկ առնչին հոգուերը այն դժվարինն ու էականն են երբեմն, որ դասկասում են նրանց վեհ դիմագծերում: Այդ դժվարինի և էականի վերականգնմանն է միտված «Եռաբլուրը»:

Գրում նկատելի է հերոսության հասկանիչների փոխանցելիության գաղափարը: Կրտսերը հերոսանալ սովորում է սարիքն առնող հայդուկադեպից, և դա նույնքան բնական է, որքան ջրի՝ հողի մեջ միտքներծծվելը և այդ հողի սկած ծիլերի վեր խոյանալը: Որքան էլ Շահեն Մեղրյանը դասժախուց դնի, սաստի ու համառորեն իր կողքին մնալու դասգամ սա իր եղբորորդի Հայկին, միևնույն է, բնականն այն է, որ այս Հայկը գիտեցվա ֆողի սակ, հայդուկադեպ հորեղբորից թափուն, հասնի հակառակորդի դիրքին ու ականադասի նրա առաջխաղացման հնարավոր ճանադարհը: Հայկ, Հայկ, այնուամենայնիվ, վերջում, լսեցիր հորեղբորը հորդուն ու նրա կողքին ես Եռաբլուրում:

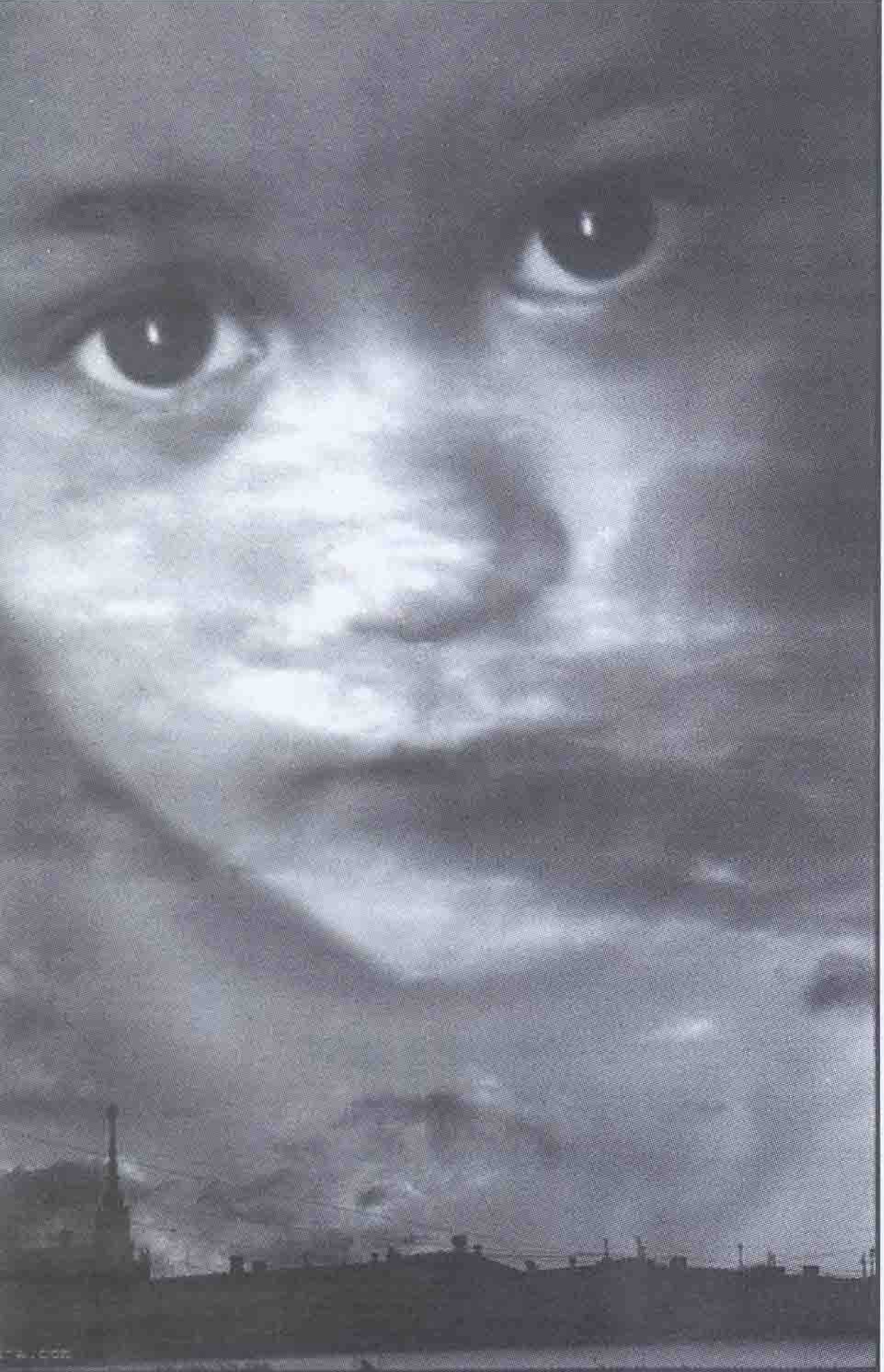
Սա «Եռաբլուրի» սրտառույզ դասմություններից մեկն է միայն: Գրիգոր Չանիկյանը ոգեղեն մի ցուցարահ է բացել իր գրքով, որտեղ գտնվելու, դիմանկարների առջև իր ֆաղցր հիշողություններով ծանրաբեռնված կանգ առնելու և իր հիշողություններին մի նոր հույս ավելացնելու երջանիկ դասեհությունն ունի հայ ընթերցողը: Նման մի դասկերասահում էլ, թերևս, շատ ավելի հեծ են սերվում շատ սովորական թվացող ճանարությունները, որոնցից հեռացել և, ավաղ, հեռանում է հայ մարդը. «Հայ ծնված լինելուց ավելի մեծ երջանկություն կարելի՞ է երագել: Ծնվել ու գիտակցել, որ ֆունն է Գրիգոր Լուսավորչի խաչը, Մաշոցի երկնառաֆ գրերը, նաև՝ Դավթի Թուր Կեծակին: Թուր Կեծակին վիդասաֆերում չէ, թրկադումդ է, օրհասի դահին հանելու ես դասյանից, գրոհելու ես ոսոխի վրա, որ դասդանես Գրիգոր Լուսավորչի խաչը, Մաշոցի երկնառաֆ գրերը, հայ լինելու ֆո երջանկությունը:

Եթե հավասաս այս ճանարությանը, անդայման կհաղթես»:

Էդիկ Անդրեասյան

Նինա Հայ-Արսյան

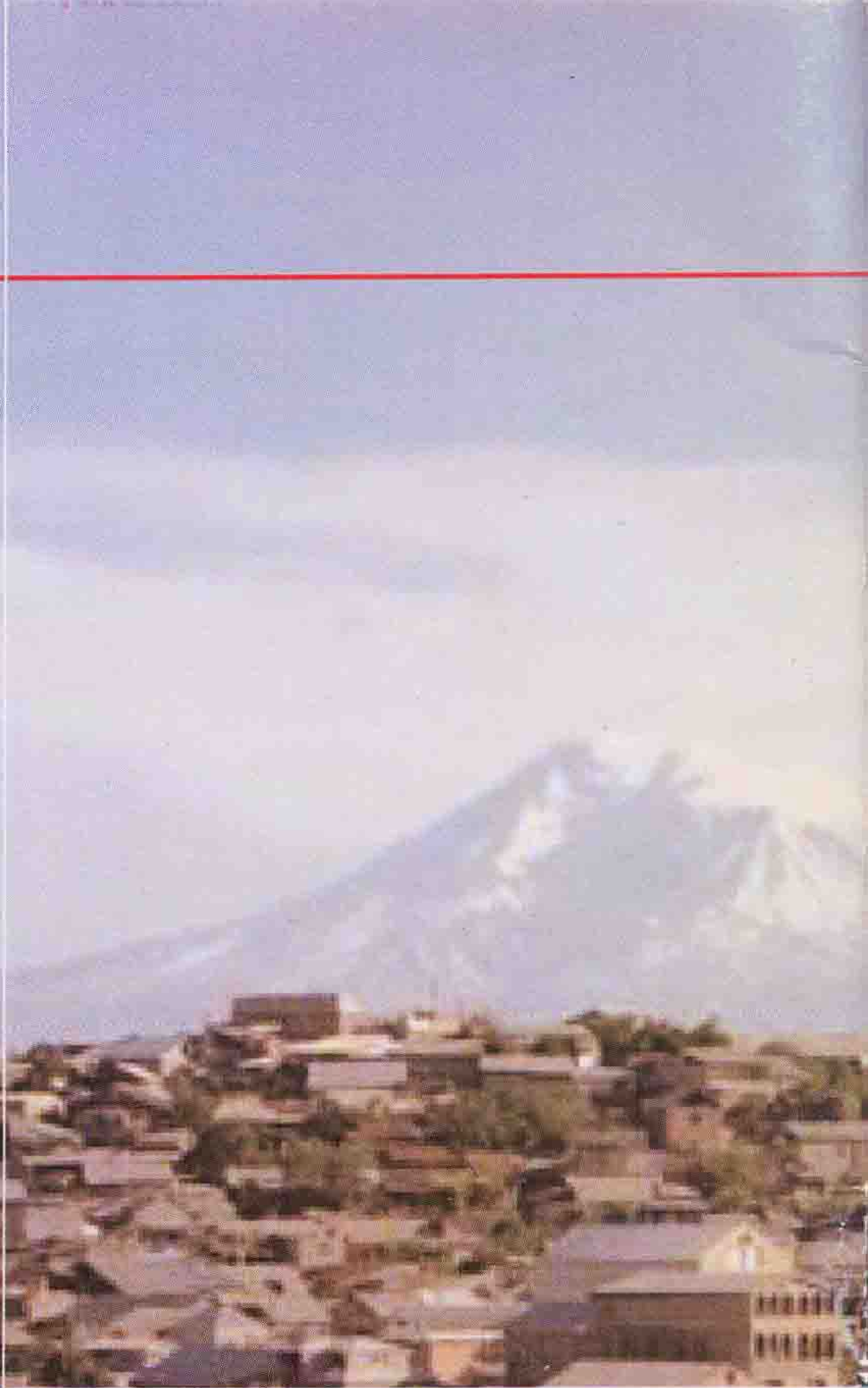
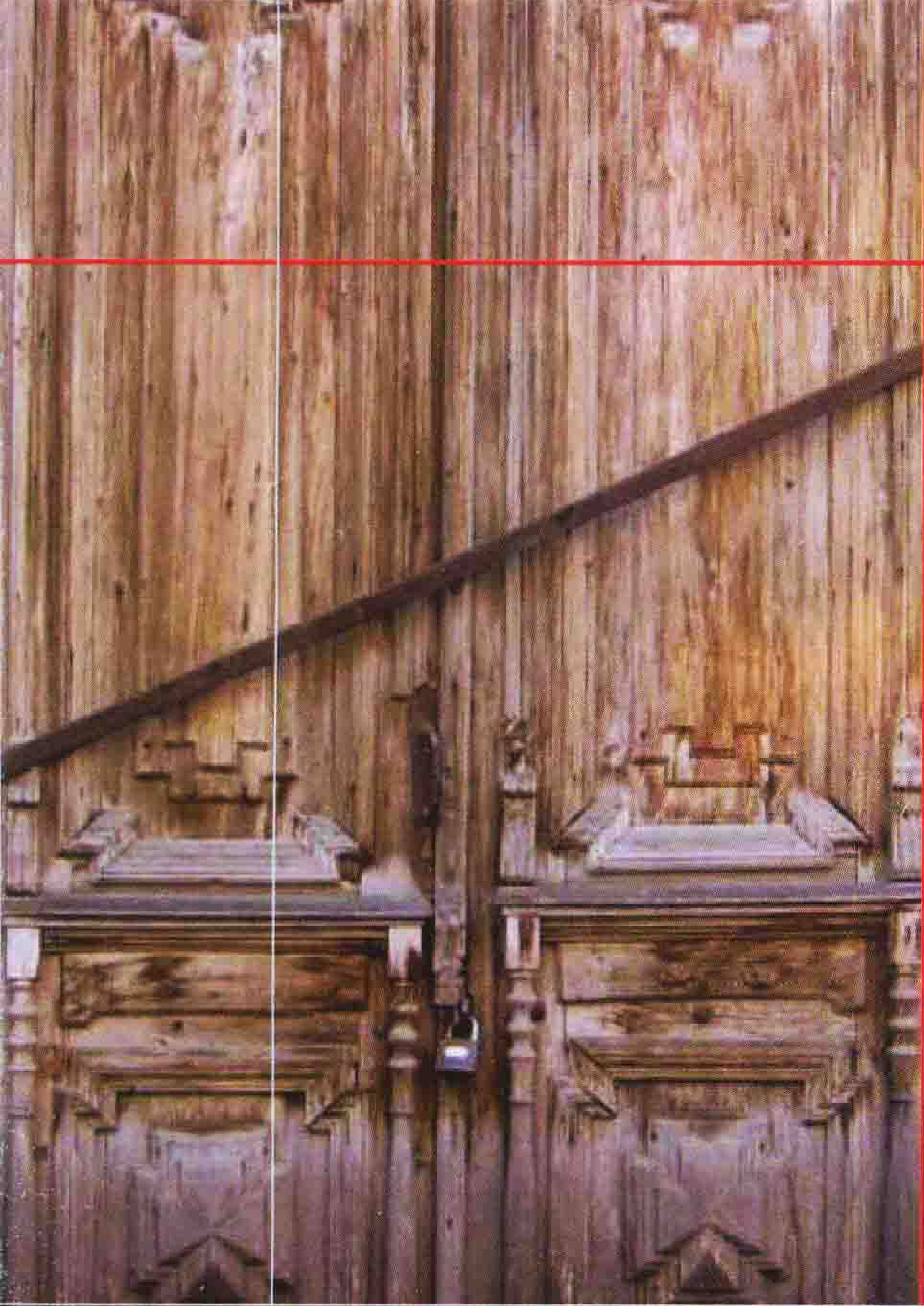

Նինա Հայ-Արսյանը կրթությամբ նկարիչ-
նճարագան է, ավարտել է Մոսկովայի Տեխնիկական
ակադեմիան: Աշխատել է հանրահայտ Իրինա
Պոնարովսկայայի արվեստանոցում, որդես գլխավոր
դիզայներ: Շատ տոտով, սակայն, նա հասկանում է, որ
մոդելների աշխատանքը իրենը չէ եւ ընտրում է ազատությունը,
ձեռք է առնում լուսանկարչական սարքը:

«Մեզ օրջադասող աշխարհը,- ասում է նա,-
զարմանալի է եւ գեղեցիկ: Մենք հաճախ ենք այսպես
արտահայտվում, սակայն մոռանում ենք, որ դրանք սոսկ բառեր
չեն, այլ իրողություն: Իսկ ավելի հաճախ առօրյայի ծուղակն
ընկած, զարգադետ դադարում ենք զարմանալ աշխարհով եւ
վաղորդ իմանալով, թէ ինչ ակնկալիք ենք ունենալու այս կամ
այն իրադրությունից, մեր աչքերը, որոնք հլու հնազանդ են
բանականությանը, ցուցադրում են սոսկ մեր սդասելիքները:
Մակայն բավական է ազատագրվել «գիտելիքից», նայել ամեն
ինչին այնպես, ինչպես առաջին անգամ, եւ անսահման
բանակով նոր, զարմանահրաւ զասկերներ կհայտնվեն ամեն
ակնթարթին: Այս վիճակին հասնելու համար, հարկավոր է
բացել աչքերը եւ մոռանալ այն ամենը, ինչ գիտես»:

ԴՐՕՇԱԿ

